ДЕЙВИД ХАУАРТ

ВЕЛИКАТА АРМАДА

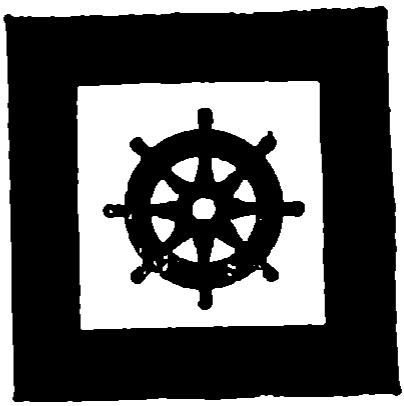

Библиотека морета, брегове и хора

номер 88

Библиотечно оформление Иван Кьосев

ДЕЙВИД ХАУАРТ

ВЕЛИКАТА АРМАДА

ИСПАНСКАТА ВЕРСИЯ

Преведе от английски ЛИДИЯ ШВЕДОВА

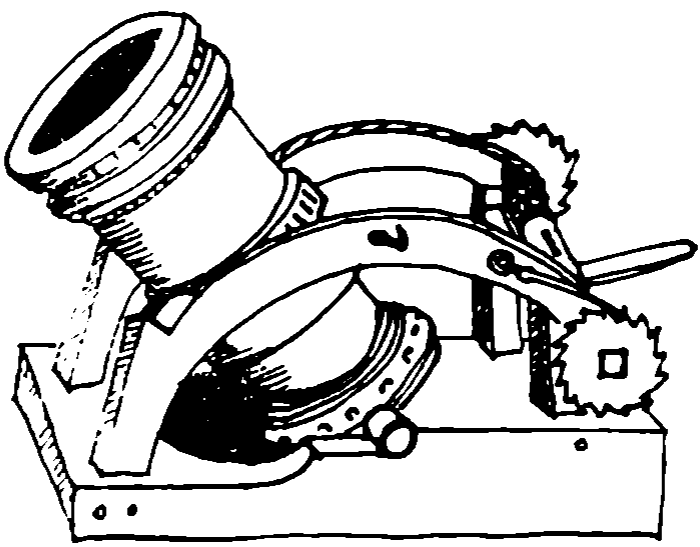

ВАРНА, 1986
КНИГОИЗДАТЕЛСТВО „ГЕОРГИ БАКАЛОВ"

Хауарт, Дейвид. *Великата армада.* Книгоиздателство „Георги Бакалов" — Варна, 1986.

На 11 май 1588 г. от пристанището на Лисабон потеглят 130 кораба — най-голямата флота до това време, която ще влезе в историческите хроники под името Великата армада. В нея са съсредоточени въжделенията на амбициозния и славолюбив испански крал Филип II да срази надигащата се мощ на Англия по море. Не случайно с подзаглавието авторът уточнява, че това е „испанската версия" за тези събития: той я построява прецизно, като се опира предимно на документи от испанския кралски архив, и убедително доказва, че гибелта на армадата е била предопределена поради остарялата ѝ бойна техника и тежкоподвижни корабп.

Ч — 930.25.820

© David Howarth, 1985
The Voyage of the Armada
Collins, London

● Превод Лидия Шведова, 1986
c/o Jusautor, Sofia

ПРЕДГОВОР

В 1884 година един капитан от испанската военноморска флота на име Сесарео Фернандес Дуро публикувал сто деветдесет и девет писма и документи от XVI век, открити в кралските архиви. С тихата помощ той разказал неизвестната дотогава история за това, как и защо испанската армада потеглила към брегове на Англия. В 1899 година избрана част от тези писма били публикувани на английски в IV том на Календара за писма и държавни документи. В 1892 г. английският историк Джеймс Антъни Фруд ги използвал, за да напише дълго есе, където отбелязал: „Когато богословските раздори най-сетне се поуталожат, испанските и английските власти ще ни предоставят материал за велик епичен поема."

Почти цял век по-късно такъв момент настъпва идва, въпреки че вкусът към епични поеми вече е отзвучал. Едва ли са останали много хора, все още готови да вземат патриотичната или богословската страна в разправиите на XVI век, макар че за съжаление подобни разногласия все още се срещат. Откритието на Дуро е използвано оскъдно в английската история и, доколкото ми е известно, изобщо не е използвано, за да се разкаже изчерпателно за плаването на армадата. По-голямата част от онова, което четем в учебниците за нея, е взето от английски източници. Оскъдната им информация е изразкрасена от историците на XIX век, които пишат трудовете си в разгара на имперската гордост на Британия и превръщат историята за армадата в национална героична легенда, твърде отдалечена от истината. От години имах желанието да уравновеся по някакъв начин нещата и да отдам дължимото на испанските войници и моряци. Именно те в 1588 година е трябвало наистина да бъдат смели — англичаните се сражавали, за да защищават бреговете си, испанците дръзнали да се впуснат в непознати морета.

Умишлено ограничих разказа си. Просто се спрях върху онова, което се е случило с армадата по време на плаването ѝ от май до септември, както и върху оскъдната информация на испанските войници и моряци за причините за това пътешествие. Черпил съм предимно от документите на Дуро и от по-късни разкрития в ис-

пайските архиви и съм прибягвал до английски документи от онова време само за да допълня картината. Така че това е испайският вариант за плаването на армадата, но тъй като не успях абсолютно да се отърся от преценките си на англичанин от XX век, може би испанците няма да се съгласят с всички от тях и вероятно най-вече с мнението ми за крал Филип. Тази трудност обаче е непреодолима — колкото искрено и да се мъчи човек да отхвърли личните си предубеждения и да уважи всички честни мнения, има личности, на които не може да се възхищава, хора, които сами са били изключително предубедени и не са уважавали нечие мнение. Крал Филип е бил такъв човек.

В живота съм се опитвал и продължавам да се опитвам да следвам една мъдрост от есето на Робърт Луис Стивънсън „За морала на писателската професия". Прочетох я в юношеските си години и, изглежда, се е запечатяла навеки в паметта ми. „В повествованието — пише Стивънсън — единственият начин да си умен е да си точен."

I

EXURGE DOMINE

В понеделник, на 25 април 1588 година, преди изгрев слънце на лисабонските площади били строени седем роти войници, въоръжени с аркебузи и мускети, слезли от корабите на флотата, която била на котва в реката. Флотата наброявала десетки хиляди души като тези, които трябвало да слязат на брега, били подбрани измежду най-добре екипираните и стегнатите. Те обаче стояли така почти цяла нощ и — освен ако не приличали на всички войници по света — мърморели, потропвайки с крака в студената утринна роса, питайки се един друг какво още чакат.

Преди да удари шест часът, ги изкомандували да застанат мирно. Вратите на двореца се отворили и се задало благородно шествие. Предвождал го на кон кардинал ерцхерцогът и вицекрал на Филип Испански в Португалия. От дясната му страна яздел херцог Медина Сидония, върховен командуващ на далечните плавания и главнокомандуващ на армадата. Следвали ги командири, чиито имена до края на годината щели да влязат не само в испанската история, но и в историята на Англия: дон Хуан Мартинес де Рекалде — ветеран на много морски битки; дон Педро и дон Диего де Валдес — братовчеди и лютя врагове; дон Мигел де Окендо — друг тачен майстор на морския бой; и дон Алонсо де Лейва — кавалерист от Милано, избран от краля да поеме командуването, ако с херцога се случи нещо. Подире им вървели повечето, ако не всички морски капитани на сто и тридесетте кораба, както и многократно превъзхождащите ги по брой и елегантност висши офицери от сухопътната армия, принадлежаща към армадата. Някъде в края на шествието пристъпвали около стотина смело облечени млади благородници — авантюристи, тръгнали с армадата за слава, и като тяхна противоположност — сто и осемдесет свещеници и монаси в тъмните си раса, определени да съпровождат флотата в плаването ѝ, подготовката за което вече била привършила. Било на очи отсъствието на един човек — крал Филип, по

чиито заповеди била създадена флотата, не дошъл да я види в Лисабон.

Процесията стигнала до катедралата, където била посрещната от архиепископа на Португалия. Кардинал ерцхерцогът поел кралското знаме от знаменосеца и го положил на олтара. Отслужили литургия и осветили знамето. Ерцхерцогът го връчил на херцог Медина Сидония, който благоговейно го поел. В този миг по даден сигнал войските отвън загърмели с оръжието си, а корабите в реката дали салют — както е отбелязано, стреляли само по три оръдия от кораб. Пестели барута за битките.

Процесията се престроила, сега вече предвождана от архиепископа и хора на катедралата, и знаменосец на бял кон понесъл знамето през града. Херцогът държал символично една от ресните му. На него се виждал извезан кралският герб на Испания с фигурите на непорочната майка от едната му страна и разпнатия Христос от другата, а отдолу на лентата пишело. Exurge Domine et Vindica Causam Tuam — Стани, господи, и защити делото си!

Когато шествието отминало, подкарали войниците с маршова стъпка към кейовете, натоварили ги на лодки и отново ги затворили на корабите. Само те не бивало да знаят закъде се стяга флотата. Няколко седмици преди това кралят бил наредил да кажат на войниците и моряците, че отиват в Индиите. Но този път пренебрегнали заповедите му — твърде късно било за лъжи. Всички в Лисабон знаели истината. Всъщност тя била известна на цяла Европа, всеки човек с някакво обществено положение знаел, че флотата отива да покорява Англия. Затова на екипажите и войниците не им съобщили лъжата, както предлагал кралят. Официално не им казали нищо, но дори и най-плиткоумните от тях вече разисквали този въпрос с месеци. Тъй като не разполагали с някаква информация, те можели да имат само най-смътна представа за Англия и за онова, което ги очаквало там: студен, влажен, ветровит и изобщо неприятен остров далеч на север, варварски и, както казват, затънал в дяволска ерес. Според слуховете покоряването му щяло да бъде лесно.

Както отбелязва един очевидец: „Офицерите и официалните лица бяха всички много доволни, че церемо-

ината мина добре." Същата несигурност се усеща във всички съществуващи описания на случая. Тя би могла да бъде и непреднамерена — официалните лица сигурно се тревожели дали всичко ще мине гладко. Не заради войниците — те били много дисциплинирани, въпреки че в съзнанието на някои от тях сигурно се е мяркала мисълта, че това е последната им възможност да дезертират. По-скоро жителите на Лисабон можели да объркат работите. Нито един от разказвачите не описва ликуващи тълпи; защото, макар че флотата била испанска, Лисабон бил столица на Португалия. Архиепископът на Португалия можел да моли бога да благослови знамето и делата на флотата, тъй като двете страни били обединени от Католическата църква. Но границите на религията не съвпадали с границите на политиката и властта, а по възгледи и симпатии португалците били далеч от испанците. Едва седем години били изтекли, откакто кралят на Испания заграбил португалския престол и присъединил страната към обширните си владения, и много лисабонски граждани все още гледали на испанския вицекрал, който държал двор в двореца на техните крале, като на чуждоземен узурпатор.

Най-силно обаче била уязвена гордостта им, тъй като въпросът засягал мореплаването. Мореплавателските и изследователски традиции на португалците били по-стари и по-значителни от испанските. Те знаели, че португалският принц Хенрих* е създал системата за навигация, която сега използвали всички мореплаватели, и че от същата тази река Васко да Гама е тръгнал да обикаля нос Добра Надежда и да открива Индия, преди испанците изобщо да се прочуят като мореплаватели. А сега Филип използвал пристанището им за своята армада (дума, която просто означава бойна флота). Той им взел галеоните, съставящи гръбнака на португалската флота, които според тях били най-добрите кораби на света, и без капка благородност ги присъединил към своите. Дори флагманският кораб „Сан Мартин", който щял да плава под кралското знаме, бил португалски. Такова оскърбление било трудно да се понесе. Затова аристократите и благородните господа на Лисабон не присъствували на церемонията в катедралата.

* Хенрих (Енрике) Мореплавателят (1394 — 1460), основател на школа по навигация и астрономическа обсерватория. *В пр.*

Испанците не ги поканили под предлог, че нямало да има място за тях, а може би усещали, че дори и да ги поканят, португалците нямало да дойдат.

Заобиколени от такава скрита враждебност, някои от испанските офицери сигурно имали нужда да се утешат с благословията на църквата. Кралят нееднократно уверявал в писмата си двамата най-старши сред тях — вице краля и херцога, че замислената от него експедиция била изцяло поставена в служба на бога. Божия воля било той да избави английския народ от еретичната му кралица и да го върне в лоното на истинната и единствена църква. Доколко офицерите вярвали на това, зависело от темперамента им. Те всъщност били храбри мъже, професионални войници, напълно готови да понесат несгодите на дългото плаване в незнайни води и да се сражават с враговете на своя крал, които и да са те. Но подмолната враждебност на португалците ги потискала. След мрачната зима, прекарана в Лисабон, благославянето на знамето трябва да им е донесло утеха.

На войниците обаче било простено да се пообъркат от цялото това представление, а и португалците сигурно го наблюдавали от прозорците си с известни съмнения. Exurge Domine! Но защо божието дело трябвало винаги да възвеличава Испания? Защо Дева Мария и Исус на знамето просто като че ли крепели кралския герб? На португалците им се струвало, че Филип пак захващал номерата си — той готвел на Англия отново, което вече бил сторил с Португалия. И не само португалците мислели така. Колкото и тържествено да провъзгласявал испанският крал целта си за богоугодна, всички държавни глави в Европа, включително и папата, хранели едно и също съмнение. То тегнело от години над армадата — и по време на екипирането, и по време на плаването ѝ — дали експедицията наистина била кръстоносен поход, за да се разшири божието царство на земята, или пък политическа авантюра, която да уголеми кралство Испания?

Лисабонци обаче имали също така и добър повод да се радват на церемонията — тя означавала, че армадата си отива. Твърде дълго била прекарала в реката, набъбвайки с всеки новопристигнал кораб — кораби на краля, кораби наети и реквизирани, кораби от испански и италиански пристанища, от Индиите и дори от

Балтика. Те пристигали с екипажите си, които заедно с нарастващия брой сухопътни войски прекарали тук цялата зима. Всеки път, когато преброявали войниците и моряците, цифрите били различни, но в крайна сметка трябва да имало около тридесет хиляди. Градът гъмжел от чужденци, важни и смирени, по служба или в отпуск на брега. Естествено, щом стъпели на суша, мнозина се държали зле. Изхранването им и снабдяването на корабите с всичко необходимо превръщало в хаос нормалния живот на града. Търговците, разбира се, печелели, но пазарите били празни и цените непрекъснато се покачвали. За да изхранят армадата, бедняците на града гладували и всички очаквали най-сетне да видят края на тази история.

Всъщност армадата не била съвсем готова. Нито една флота с такива размери не можела да бъде някога съвсем готова. Преди всичко хората изяждали припасите почти толкова бързо, колкото успявали да ги попълнят отново. Вечно нещо не било наред с такелажа, откривали дефекти, чупели се разни работи, хората се разболявали или ставали жертва на нещастни случаи, или пък дезертирали и трябвало да ги заменят с нови, а боцманите и интендантите, проверявайки списъците, продължавали да откриват още забравени неща. Корабите трябвало да се извадят и да им се остържат дъната, а когато привършели с последния, първият вече имал нужда отново от почистване. В последния момент, по специална заповед на краля, всички участници в експедицията трябвало да се изповядат и да получат специално свидетелство за опрощение на греховете. Пак в последния момент корабите трябвало да бъдат претърсени за скрити жени; открили двадесет — не чак толкова много — и ги отпратили на брега. Всичко обаче било готово в смисъл, че само чакали сигнала на главнокомандуващия, за да вдигнат котва при попътен вятър.

Наложило се да го чакат още две седмици. На 11 май лекият източен бриз съвпаднал с отлива и понесъл флотата надолу по реката. Херцогът наредил „Сан Мартин" да даде изстрел, а след това всеки кораб по свой собствен сигнал обрал котвените въжета, развил ветрила и изтеглил котвите от речната тиня.

Зяпачите на брега, които били първите свидетели на потеглянето на флотата, трябва да са останали смаяни от нейната големина и мощ. Същите чувства сигурно изпитвали и хората на борда на корабите, най-накрая усетили как се откъсват от сушата. Шестдесет и пет галеона и други по-значителни бойни кораби тържествено плавали в строй надолу по реката, вирнали прясно боядисаните си надстройки на бака и на юта, развели всичките си флагове и вимпели, включително и специално ушитите големи знамена с образа на светата дева, нарисуван така, „че войниците да могат да го виждат". С флотата плавали и двадесет и пет урки — балтийски търговски или товарни кораби, средно по-малки от галеоните; тридесет и два много по-малки кораба и куриерски плавателни съдове, наричани патачи и забри (англичаните щяха да ги наричат пинаси); четири неаполски галеаса — големи галери, които се придвижвали с гребла и с ветрила и от които се очаквало да вършат много работа в боя; и най-накрая четири малки португалски галери, също на гребла, взети по някаква причина, за която вече никой не си спомнял.

Едва ли мнозина сред наблюдателите от брега преценявали сцената с критичното око на мореплавател. Ако изобщо имало такива, те щели да забележат, че само двадесет и пет от големите кораби — двадесет и един галеона и четири галеаса — били наистина бойни плавателни съдове, предвидени и строени, за да носят войници и да се сражават с други кораби. Почти двойно повече били съдовете, наричани от испанците „нао", което изобщо значи кораб. Това били приспособени средиземноморски кораби, използвани предимно за превозване на жито от Генуа, Венеция и Рагуза — днешен Дубровник. Изглеждали внушително, защото били големи и имали допълнителни надстройки на носа и кърмата. Някои от тях носели най-големите морски оръдия, които стрелями с петдесетфунтови гюллета. Познавачът обаче веднага можел да разбере, че конструкцията им не е толкова солидна, колкото на бойните галеони, че са по-бавни и неповратливи под ветрила, тъй като са по-широки в средната си част. Но дори и да се съмнявали дали е уместно тези нао да се използват като бойни кораби, познавачите само бяха свили рамене, предполагайки, че кралят знае какво прави.

Всички статистически данни за флотата се записвали и докладвали на краля, а и не само на него. Списъците били отпечатани и публикувани — копия от тях били стигнали до Англия още преди армадата да отплава. Испанците съзнавали добре, че били събрали най-голямата флота в историята на мореплаването, така че по-добре било, вместо да пазят в тайна, да използват данните за нея, за да всеят страх сред англичаните и да стреснат останалите европейски страни. Освен личното оръжие на войниците, флотата например имала 2431 оръдия и запас от 123 790 чугунени и каменни гюллета. Тя носела също така (макар че данните варирали от ден на ден) около 11 000 бурета с вода и 14 000 бъчви с вино; 11 милиона фунта* морски сухари; 600 000 фунта осолено свинско, 800 000 фунта сирене и още толкова ориз; 18 000 бушела** боб и грах; 40 000 галона*** зехтин и 80 000 галона оцет — според изчисленията, достатъчно храна и пиене за шест месеца.

Освен това в трюмовете били складирани купища най-различни неща за войските, които щели да дебаркират на английския бряг, включително 5000 чифта обувки, 11 000 чифта цървули, 8000 кожени манерки, 10 000 пики, 7000 запасни аркебуза и 1000 мускета, 20 колесника за полеви оръдия и 40 мулета, които да ги теглят.

Но да видим най-напред статистическите данни за хората. Те били натъпкани по всички палуби и във всяко ъгълче. За онези времена един среден кораб от около 500 тона например бил голям, но не много голям и дълъг не повече от сто фута. Такъв кораб (макар че данните отново варират) имал екипаж от около стотина моряци, което било нормално за дълго морско плаване. Освен екипажа си обаче корабът возел като пътници и триста войници. В общи линии сухопътната войска на корабите надхвърляла по брой моряците и съотношение три към едно. При едно почти окончателно преброяване на армадата било съобщено, че тя имала 8052 моряци, 18 973 войници и 2088 гребци, които били каторжници, осъдени да отбиват наказанието си като гребци на галеасите и галерите.

---

* 1 фунт = 453,6 г *Б. пр.*
** 1 бушел = 1,032 л *Б. пр.*
*** 1 галон = 4,546 л. *Б. пр*

Сред сухопътните войски имало и 146 благородници (които настоявали за собствени легла, та дори и за каюти) и 238 „свободни офицери", обслужвани общо от 728 слуги. Освен тях с армадата плавали съдебни лица и ковчежник със свой собствен персонал и 167 души, регистрирани само като топчии. Там били и 180-те свещеници и монаси, и което е най-забележително — словом и цифром шестима хирурзи и лекари, обслужвани общо от шестдесет и двама санитари.

Повечето от тези хора били испанци, но далеч не всички, особено сред войниците. Макар че никъде не били регистрирани по националност, трябва да е имало около 4000 португалци, италианци, германци и фламандци и положително няколкостотин ирландци и англичани.

Когато един кораб напусне пристанището и потегли на океанско плаване, хората в него преустройват съзнанието си, сбогувайки се с жени и любими, както и с всички останали удобства и сложности от живота на сушата, и заживяват простия мъжки живот на кораба. Ако имат късмет, съжалението за всичко, което оставят подире си, може да се компенсира с удоволствието и гордостта от кораба или от екипажа и с приятното предчувствие за приключения.

В деня на тръгване на армадата това удоволствие било напълно оправдано. Всички на борда ѝ можели да се смятат за участници в благородно дело; всички приемали, че това дело е право; всички били изповядали греховете си и получили опрощение и — независимо дали плаването щяло да им донесе смърт или слава — съвестта им била спокойна. Можели да изпитват чувство на гордост, докато флотата бавно се плъзгала надолу по реката и крепостите по брега я приветствували с топовни салюти, а селяните изоставяли работата си и лозята да махат за поздрав, додето отмине. Самият херцог изпитвал законна гордост, че бил успял да поведе флотата на път, и в писмото си от този ден дискретно обръща вниманието на краля върху този факт, отдавайки го на божията воля и благочестивото усърдие на негово величество.

В същото писмо обаче той разказва една случка, която прозвучава като откровение. „В манастира „Сан Бенито" в Лойос — пише херцогът — има един свят монах на име Антонио де ла Консепсион, с когото бе-

седвах напоследък в свободното си време. Той е убеден, че Господ ще дари голяма победа на Ваше величество. Каза ми тъй да ви предам и да ви умолявам да не предприемате експедицията като отмъщение за злото, сторено ви от неверниците, нито пък за да умножите владенията си,а само за чест и слава на Всемогъщия и за да върнем и Божия дом еретиците, отклонили се от него."

Дори и главнокомандуващият продължавал да се съмнява в целта на плаването и подозирал краля в егоистични и недотам благочестиви намерения.

Гордостта и удоволствието обаче били мимолетни. Преди още флагманският кораб да е стигнал до устието на реката, източният вятър спрял, а после — както месеци наред — обърнал от северозапад и задухал по-силно. Отливната вълна също се обърнала и херцогът по принуда трябвало да пусне отново котва зад брего-вия вал и да даде сигнал на останалите да сторят същото. Били изминали само седем мили.

„Господ бог предопредели всичко — пише той на краля — и не намери за нужно да прати добро време, за да отплава армадата. Времето е бурно и лошо като през декември, но Той знае най-добре."

Така почти на крачка от открито море изминали още две седмици. Всички виждали белите гребени на вълните зад браговия вал. В южния бряг на устието на реката се разбивали големи вълни; на северния бряг се виждал заливът на Кашканш, където английският капитан Дрейк, чието име някои испански моряци спо-менавали със суеверен ужас, се бил разположил с фло-тилията си предното лято, предизвиквайки армадата да излезе. Наклаяни ту от прилива, ту от вятъра, кора-бите неприятно се люшкали в тътена на вълните и хо-рата започвали да се измъчват от морска болест. Общо взето, океанът изглеждал много неприветлив. След въо-душевеното потегляне забавянето ги гнетяло, а гордост-та им била разколебана. Чудели се къде ли се спотай-ва сега Дрейк. Логично е да предположим, че хиляди от тях желаели отново да стъпят на суша, и абсолютно сигурно е, че именно такова било желанието на херцо-га. Един от многобройните парадокси на армадата е, че най-висшият й командир, върховният главнокоман-дуващ на далечните плавания, почти не бил стъпвал на палуба и нямал никакво желание да стори това.

II

ХЕРЦОГ И КРАЛ

Седмият по ред херцог на Медина Сидония се казвал дон Алонсо Перес де Гусман ел Буено. Бил господар на най-старото херцогство в Испания и едно от най-големите частни владения в цяла Европа, а също така човек преценяван неправилно от редица по-късни поколения. На малкото му портрети, запазени до наши дни, го виждаме като възрастен, дребен човек, с посивяла брада, тъмни дрехи и меланхолично лице. Но портретите били рисувани много по-късно, след като събитията в 1588 година разклатили здравето и доброто му име. Като командувал армадата, той бил само на тридесет и седем години.

Градът Медина Сидония, откъдето идва титлата на херцога, се намира в сърцето на испанския Юг, няколко мили по-навътре в сушата от Кадис. Разположен е на висок хълм с красива гледка към равнините на Андалусия. Заобиколен е с чифлици, където отглеждат бикове за коридите, а на самия връх на хълма са останали няколко порутени стени от средновековната крепост на херцогството.

Още от 1297 година обаче херцозите живеели в едно скромно имение на около четиридесет мили оттам, близо до друга крепост край Сан Лукар де Барамеда. Замъкът все още стои, заобиколен от къщите на града. Поколение след поколение херцозите го престроявали и разширявали, а сегашната херцогиня все още живее там с няколко от порасналите си деца. Замъкът е давал подслон на фамилията почти седемстотин години.

Съвсем естествено било херцозите да бъдат силно привързани към дома и имението, които обитавали от толкова време, а най-привързан от тях бил седмият по ред херцог. Сан Лукар е разположен в устието на река Гуадалквивир, която се спуска от Севиля. През шестнадесети век бил оживено пристанище и изнесен пункт на прочутите херески вина. По време на войната с Испания англий̆ските любители не се отказвали от своето шери и продължавали да се снабдяват с него по оби-

колни пътища, а отглеждането на гроздето и смесването на букетите на повечето от тези вина ставало в имението на херцога. От прозорците и терасите си той можел да се взира далеч отвъд широкото устие на реката, отвъд блатата зад нея и плодородната равнина — изобилна, благословена със слънце, ведра и богата земя с житни ниви, маслинени дръвчета, лозя, лимонови и портокалови градини и разхвърляни малки градчета с белосани къщи, всяко с внушителна църква по средата си. Той обичал всичко това и всяка педя му принадлежала.

Херцогът бил доста странен човек за испански аристократ, пък и където и да било в Европа. По природа бил миролюбив и благ, вежлив, внимателен и рядко се гневял. Не обичал насилието, интригите във високопоставените кръгове и военния живот и до този момент винаги успявал да ги избегне, с изключение на фамилния си дълг като върховен командуващ на Андалусия, който рядко се превръщал в бреме. Нищо в потеклото му не обяснява странната му склонност към миролюбие. Гусмановци били войнствен род. Според семейните предания те дошли от Англия преди шестстотин години. Може би с онези скандинавски разбойници, които слезли по северното крайбрежие на Испания в десети век. Пътя към властта си проправяли в сражения предимно с маврите. Добавката към името им — Ел Буено, Добрият — датирала още от тринадесети век и винаги означавала добър във военен смисъл: сигурен, верен и безпощаден. За пръв път била дадена на един от тях при обсадата на някакъв град. Враговете пленили сина му и заплашили да го убият, ако не остави града на мира. Гусман си спечелил името, като отказал да вдигне обсадата и оставил да убият момчето. Оттогава Гусмановци давали пълководци и губернатори за колониите на Испанската империя. Имаме достатъчно причини да предполагаме, че самият херцог също бил добър, но в съвсем друг смисъл — добър съпруг и баща, добър църковник, не лош учен и дори добър господар според стандартите на своето време — накратко, добродетелен човек. Но той никога не бил претендирал, че е добър войник, нито пък искал да бъде такъв, а още по-малко добър мореплавател.

Без съмнение нещо във възпитанието му било изградило у него този странен характер. Наистина бил необикновен. Загубил баща си на петгодишна възраст и още като момче наследил титлата и обширните владения на дядо си. На петнадесет години го сгодили за едно момиче на име Ана, която тогава била четиригодишна. Била дъщеря на принцеса Еболи, прословута със своята необузданост и интриги. Повечето годежи на деца, предприемани, за да заздравят могъществото големите фамилии, полека-лека потъвали в забрава, преди малките да станат на възраст за женене. Но когато херцогът навършил двадесет и една година, а Ана — десет, папата им издал специално разрешение да сключат официално брак. Бракът бил сключен и до началото на 1588 година херцогът и херцогинята вече имали четирима сина. По-късно се сдобили с още дванадесет деца.

В Испания се носела мълва, че всъщност крал Филип имал връзки с принцеса Еболи и че проявявал специално благоволение към херцога поради бащиния си интерес към херцогинята. Това няма как да се докаже, а онези, които сравняват краля с принцесата и по-късните им години, просто не могат да го повярват — с течение на времето Филип се превръща в достолепен отшелник, докато принцесата си остава все същата политически опасна личност до такава степен, че той нарежда да я държат под домашен арест. Но двадесет и пет години преди това кралят бил съвсем друг човек, за когото се знаело, че не пропускал нито една от възможностите, които му предоставял високият ранг. По линия на незаконородените деца херцогът би могъл да му бъде зет.

За брака на херцога се приказвало, че херцогинята досущ приличала на майка си и израсла доста опърничава. Твърделн, че херцогът бил под чехъл, и може би наистина е бил. Той се държал като човек, който по-скоро би предпочел да го тероризират, отколкото да тероризира той сам. Може би обичал още повече херцогинята за властния й нрав.

Във всеки случай Медина Сидония наистина бил привързан към дома си и — за един херцог — удовлетворията му били невинни. Обичал да язди из андалуските земи, където селските девойки му правели реве-

ранси, а мъжете свалили шапки и хората приемали благосклонността му с благодарност. Властта понякога сигурно му пречела да съди вярно, но поне ценял справедливостта. Стопанисването на голямото имение му създавало много грижи, особено финансови. Гусмановци били невероятно богати и въпреки това винаги длъжели някому нещо. Но херцогът разбирал добре този живот. Той бил роден и призван за него и единственото му желание било да го оставят на мира да му се радва и спокойно да изпълнява дълга си, доколкото може.

В средата на декември, два месеца преди церемонията в Лисабон, спокойствието в Сан Лукар било внезапно разбито от кралски курнер със спешна депеша от секретари на краля — дон Хуан де Иднакес. Той съобщавал на херцога, че маркиз Санта Крус, главнокомандуващият на велика армада, която се събирала в Лисабон, бил на смъртно легло. Не предлагали поста му на херцога, а просто го уведомявали, че кралят го назначава за върховен главнокомандуващ на далечните плавания. Нареждали му незабавно да тръгне за Лисабон, да поеме командуването на флотата и да я поведе да покорява Англия в името на бога и краля.

Почти всеки друг испанец на мястото на херцога щял да се пръсне от гордост. Херцогът бил ужасен. Той веднага отговорил на писмото, протестирайки мъчително. Думите му се леят във френетични повторения, докато търси фразн, с които да накара краля да разбере, че той няма и не може да стори подобно нещо: „Преди всичко смирено благодаря на Негово величество, че се е сетил да натовари тъкмо мен с такава велика задача, и бих желал паметна да притежавам способностите и силите, необходими за изпълнението ѝ. Но, господине, аз не съм достатъчно здрав, за да пътувам по море, и от малкото си морски пътувания зная, че винаги хващам морска болест и настинка. Освен това толкова съм затруднен материално, че при всяко отиване в Мадрид трябва да вземам в дълг, за да пътувам. Именното ми има да дава 900 000 дуката и затова не бих могъл да поема командуването. Не мога да отделя нито грош за експедицията.

Освен това нито съвестта, нито дългът ми позволяват да се нагърбя с такъв пост. Флотата е толкова голяма и мисията ѝ толкова важна, че би било грешка

да се повери командуването им и ръцете на човек като мен — без опит в мореплаването и в сраженията. Затова, господине, и интерес на службата на Негово величество и в името на любовта ми към него, предоставям на вас да доведете до негово знание, че не притежавам нито склонност, ни способности, ни здраве, нито пък средства за тази експедиция. Липсата дори и на едно от тези качества е достатъчна да ме извини, да не говорим за целокупното им отсъствие, както в случая."

Това дълго писмо би могло да се тълкува и като извинение на страхливец, изплашен до смърт от предстоящата опасност, и тъй като било открито в кралските архиви още преди един век, мнозина го тълкуват именно така. Но то заслужава да го обмислим по-старателно. За да пише така на крал Филип, човек трябвало да притежава морален кураж, а в последвалите битки херцогът проявил и достатъчно физическа смелост. Освен това всичко в писмото било вярно до последната дума. Заповедта на краля била наистина невъзможна — нямало никакви основания да се надява, че херцогът ще успее да изпълни мисията си. Преценено честно, това не е писмо на страхливец, а на достатъчно здравомислещ и мъдър човек, който познавал добре възможностите си и предвиждал какво можело да се случи, и който същевременно бил толкова ужасен, че не можел да даде израз на мислите си.

Медина Сидония без съмнение се догаждал защо кралят избрал тъкмо него за главнокомандващ — просто защото бил херцог. Само виден аристократ можел да командува голяма кралска флота, защото адмиралите и генералите били честолюбиви и докачливи хора, които не можели да служат заедно под командата на по-нискостоящ от тях простосмъртен. (По същата причина кралица Елизабет назначила лорд Хауард Ефингамски да командува флотата ѝ.) Умиращият Санта Крус бил най-известният майстор на морския бой в Испания, но също така — което в никакъв случай не било по-маловажно — бил и маркиз. За съжаление нямало друг като него. Херцогът по начало се ползвал с уважението, което му се полагало заради произхода му, но как ли щял да го опази?

„Освен това — продължава той — да поема командуването на армадата, без изобщо да зная нещо

за нея, без да познавам хората, които участвуват в нея, или пък целите, към които се стреми, без да имам сведения от Англия, без да съм запознат с пристанищата там и с приготовленията, извършени от маркиза през последните години, би означавало да действувам слепешката, дори и да имах нужния опит. Съвсем внезапно и неподготвен ще трябва да се впусна в една нова кариера. Така че, господине, вие виждате колко сериозни и убедителни са доводите ми да откажа в интерес на Негово величество, виждате, че не бих могъл да се захвана със задача, за която съм сигурен, че не ще се справя. Ще трябва да се ръководя като сляп от мненията на други, без да познавам добрите и лошите им страни и без да знам дали някой от тях няма да пожелае да ме измами и провали."

Може би точно това обяснява най-добре от какво най-много се боял херцогът — не от опасностите, битките или смъртта, дори не и от провал, а просто да не стане за смях. Армадата била най-голямата флота в света — как можело тогава човек като него да я оглави? Човек, който страдал от морска болест, който трудно различавал кораб от купа сено, който непрекъснато трябвало да пита подчинените си какво да прави и да носи вина за грешките им, който трябвало да се прави на глух, когато му се присмивали. Всеки човек изпитва подобен страх в различни мигове от живота си и заслужава съчувствие, а не презрение. Херцогът завършва писмото си с цялата възможна настойчивост, с която един човек би се осмелил да се обърне към своя крал: „Това е всичко, което мога да кажа. Пиша с цялата искреност и правдивост, които ми повелява дългът, и не се съмнявам, че Негово величество великодушно ще ми окаже милостта, за която моля смирено, и няма да ми възложи мисия, в която положително няма да успея, защото не я разбирам, не знам нищо за нея, не съм достатъчно здрав, за да плавам по море, и нямам излишни пари да харча за нея."

Разбира се, в Испания имало достатъчно други аристократи, мнозина от които щели да бъдат щастливи да поемат командуването на армадата. Но кралят вече бил направил избора си и не бил свикнал да му отказват, когато назначавал някого на висок пост — вероятно дотогава подобно нещо изобщо не му се било случ-

вало. Нещо повече, той не бил способен да признае, че е сгрешил. В отговор на горещата си молба херцогът само получил повторна заповед веднага да потегли за Лисабон. Втората заповед била изпратена от канцеларията на краля на 18 февруари и херцогът сигурно я получил към 21 февруари. В нея му съобщавали също така, че армадата трябвало да отплава под негова команда най-късно до 1 март. След малко повече от една седмица — т. е. той нямал никакво време да замине за Мадрид и лично да умолява краля. Не му оставало нищо друго, освен да се подчини на твърдата заповед и да се надява на най-доброто. Херцогът отговорил, че успоконл съвестта си, признавайки своята негодност.

След като той изразил смирението си, кралят му писал отново, значително по-благосклонно, и не обикновено секретарско писмо, а собственоръчно подписано „Аз, Крал...". В послепис Филип бил добавил с небрежния си почерк, че той самият би желал да оглави армадата, но бил твърде зает у дома. Той неуместно припомнял на херцога великите подвизи на дедите му и отбелязвал, че не се съмнява в успеха му. Херцогът не бивало да се безпокои, тъй като експедицията била изцяло посветена на божието дело. Бог щял да го подкрепи и следователно той не можел да не успее.

Преди обаче да има възможността да се запознае с този благочестив опит на краля да го окуражи, херцогът вече се бил сбогувал със семейството си и със Сан Лукар и потеглил за Лисабон. Медина Сидония, разбира се, знаел, че този дълъг и изморителен път го отвеждал в историята. Освен това с присъщата му способност за самонаблюдение той сигурно разбирал, че историята нямало да го съди според ценените от него самия добродетели, а според чуждите на природата му военни норми и че присъдата ѝ щяла да бъде строга.

По пътя поне не страдал от самота. Херцогът бил взел със себе си в Лисабон и после на борда на флагманския кораб свита от двадесет и двама благородници и четиридесет слуги.

Да заповядва на херцога с писма било напълно в стила на крал Филип. От години вече кралят управлявал империята си по този начин и рядко напускал малкия апартамент в огромния монашески дворец в планините на северозапад от Мадрид — Сан Лоренсо дел

Ескорнал. Идеята за армадата се зародила в отшелническия му мозък в този апартамент. Там тя била планирана до най-дребните подробности и осъществена физически с помощта на писма, които кралят диктувал на секретарите си или пък които те пишели от негово име.

Кралят оставил два паметника на потомците. Единият бил Ескорнал със своето сурово благородство, с чието планиране и строеж Филип запълнял най-щастливите мигове на зрялата си възраст. Вторият бил кралският архив в средновековния замък Симанкас, осем мили по̀ на север. В четиридесет и шест стаи на този замък се съхраняват три милиона документи. Там има хиляди и хиляди писма, писани от Филип преди четири века, доклади, които той внимателно четял, изпъстрявайки полетата с бележки. Сред тях са и документите, с помощта на които била създадена армадата и после тласната към гибел.

Въпреки купищата оригинални документи най-трудно можем да проумеем намеренията на краля по отношение на армадата. Това било трудно дори и за херцога, който го познавал добре, и сигурно безнадеждно за един ум от двадесети век — да се опита да проникне в мислите на един фанатик от шестнадесети век. Но трябва да се опитаме, и то със съчувствие. Всички събития около армадата остават безсмислени, ако не разберем поне отчасти какво си е мислел крал Филип. Съществуването на армадата само по себе си не обяснява защо е била създадена, какво е трябвало да спечели и защо не е успяла.

В 1583 година Филип бил шестдесет и една годишен и вече повече от тридесет години властвувал като крал. Той управлявал или се надявал да управлява от Ескорнал един почти безгранично сложен свят. Географски господствувал над най-голямата империя в историята: в Европа тя включвала Испания и Португалия, Сицилия, Неапол и Милано, както и част от Нидерландия и Франция; отвъд океана обхващала испанските и португалски доминиони в Америка, Африка, Индия и Изтока. От другата страна на земното кълбо Филипинските острови носели неговото име. А бракът на Филип с Марня Тюдор на младини му дал за две години и титлата крал на Англия.

Само презокеанските владения на Филип били придобити почти изключително със сила; владенията в Европа попаднали в негови ръце чрез фокусите на наследяването по преплетените клони на кралските родословия. Браковете на кралете, както и този на херцога, били политически без изключение. Сгодявали бебетата още преди да се родят, престъпвали законите против кръвосмешение, треперещи парализирани старци се женели за момичета под двадесет години с последна надежда да им родят наследник, който да обедини властта на две кралски династии. Всички принцове и принцеси трябвало да бъдат готови за такова добре пресметнато, неромантично чифтосване. Само кралица Елизабет успяла да го отхвърли и предпочела играта на наследяване, карайки кандидатите си да се измъчват от догадки*. Самият Филип бил женен четири пъти — за наследничките на Португалия, Англия, Франция и Австрия, като не бил зървал нито една от годениците си, преди да започнат церемониите. И четирите му съпруги починали, но по един или друг начин Филип вече можел да докаже, че е роднина едва ли не с всеки, в чиито вени течала кралска кръв, и по един или друг начин можел да претендира за всеки трон. Не дотам убедителните си претенции той понякога подкрепял с военна заплаха.

Империята му обаче била не само политическо, но и религиозно цяло и точно това извънредно усложнявало нещата. Крал Филип бил „Негово най-католическо величество". Той вярвал, че бог му бил отредил да брани истината от невярващите и еретиците. Папата бил наместник на Христа на земята; в собствените си очи Филип бил поборник на бога, по божи замисъл равен на папата. В този смисъл границите на империята му не били очертани много ясно. Из цяла Европа имало хора, уловени в приливите и отливите на Реформация-

* Едно от стихчетата, които й приписвали по този повод, гласяло:

Когато млада бях и хубост ме красеше,
тогава не един за моята любов ламтеше,
но аз с презрение отвръщах тъй:
О, друга — друга — другаде вървете!
Недейте ми досажда вий!

Б. а.

та и Контрареформацията, конто се разкъсвали между верността към родината и към вярата си. Почти във всички католически владения на Филип протестантите били унищожени или натикани дълбоко под земята от Инквизицията. Само Нидерландия правела изключение. През цялото му царуване тя непрекъснато се бунтувала, отчасти против позора на чуждото иго, отчасти за да защити протестантското си верую. Той трябвало да поддържа там една извънредно скъпо струваща армия, която така и не успяла да усмири бунтовниците. Филип обаче бил загрижен не само за своите владения. Негов личен дълг — и както смятал той, наложен му от бога — било да наказва протестантите навсякъде и да избавя католиците, живеещи под протестантско иго.

Филип бил странен кръстоносец. По природа не бил човек на действието — военното изкуство не му се удавало, никога не се бил опитвал да вдъхнови или поведе армия. Само веднъж в живота си бил свидетел на битка и макар че тогава неговата страна спечелила, зрелището го отвратило. За щастие Испания имала велики пълководци, сред конто били и по-малкият незаконороден брат на Филип — дон Хуан, племенникът му Александър Фарнезе, херцог Парма, застаряващият херцог Алба, а във военноморското дело — маркиз Санта Крус. Тези мъже оглавявали битките на Филип — божиите битки, както би казал той, докато кралят си стоял у дома и решавал срещу кого да се бият.

Филип също така не блестял с голям интелект. Умът му, вечно съсредоточен върху божиите и своите дела, бил забележително бавен. Бързите решения го ужасявали; трябвали му дни, а понякога години, за да реши нещо. Поданиците му го наричали Филип Предпазливия и той бил успял да издигне хроническата си нерешителност почти до добродетел. „Времето и аз сме едно", казвал той, отлагайки поредното решение, като очаквал — и понякога с право — проблемите да се решат от само себе си, ако ги изчака достатъчно. Филип също така много трудно възприемал — било от собствения си опит, било от далеч по-блестящите умове в двора си. Тази смесица от посредственост и власт го била направила самодоволен и твърдоглав.

Изглежда, обаче схващал, че му липсва надохчивост, и може би затова, остарявайки, се затворил сред чети-

ри стени и започнал да управлява кралството си с писма. Това го изолирало от лични срещи и словесни спорове, които само го обърквали. От време на време, разбира се, трябвало да даде някоя и друга аудиенция на хора с висок ранг, които идвали при него с някакво специално прошение. Той обаче открил как да се справя с тях — те трябвало да говорят испански или да използват преводач, тъй като това бил единственият език, който владеел Филип, с изключение на малкото латински, колкото да следи молитвите на свещениците си. Кралят изслушвал просителите безмълвно и безизразно, докато те разпалено произнасяли приготвените красноречиви тиради, а щом свършели и вече не можели да измислят какво още да кажат, ставал и учтиво ги отпращал с думите: „Въпросът ще бъде разгледан с нужното внимание." Това ги унищожавало напълно. Оттегляли се с поклони, чудейки се дали изобщо онова, за което молели, било стигнало до съзнанието на краля. Но в името на справедливостта, той обикновено ги разбирал. Върху проблемите им размишлявал насаме, протакайки колкото си иска, съветвайки се с бога в молитвите си, и много, много по-късно от кабинета му тръгвал отговорът му в старателно премерени фрази. Тези писма далеч не винаги давали ясна представа за преценката на краля. Когато му било изгодно, Филип майсторски скривал смисъла във витневата проза.

Водел нездрав живот, зазидан в Ескорнал. Казват, че всеки ден прекарвал три-четири часа в молитви. Това без съмнение му носело духовна утеха, но било и като физическо покаяние, защото Филип страдал от силни болки и отичане на коленете. Лекарите твърдели, че е подагра, и може би били прави, а може би това бил ранен признак на болестта, която десет години след плаването на армадата го отвела в гроба с бавна и отвратителна агония, при която плътта се разлагала, докато в нея все още тлеел живот. Каквато и да била болестта на краля, коленичението с часове по мраморния под сигурно я влошавало, както и усилията на лекарите да го церят с кръвопускания, изтеглящи кръвта от краката му. Точно когато трябвало да се съсредоточи върху въпроса за армадата, колената на Филип били така ужасно подути, че той с мъка изминавал, куцукайки, разстоянието от леглото до бюрото си и се из-

мъчвал от толкова силни болки, че не го хващал сън. Затова често осъмвал на бюрото си, борейки се мудно и усърдно с купищата документи, които никога не намалявали. Армадата била създадена с върховно усилие на волята от човек, измъчван до полуда от болки и безсъние.

Крал Филип обичал децата си с изключение на най-големия си син дон Карлос, който бил твърде деформиран психически и телесно, за да бъде обичан от когото и да било. Писмата на Филип до тях са нежни, с лек бащински хумор. Той също така обичал поне една от жените си и казват, че бил добър към слугите. Но извън този малък кръжец рядко нещо можело да го трогне и кралят дори заявил веднъж на един осъден на изгаряне еретик, че той би носил дърва за кладата на собствения си син, ако го обвинят в такова страшно престъпление. Но в своята безсърдечност Филип далеч не бил единствен. В онези времена църквите, и особено испанската църква, пренебрегвали такива добродетели като милосърдието и великодушието. Богът, комуто служел Филип, бил всемогъщ, всезнаещ и непрощаващ. Този бог можел и участвувал в делата на хората с чудеса. Но колкото и парадоксално да било, изпълняването на волята му зависело от неговите слуги. Той искал да го боготворят точно по каноните на католическата църква и по никой другi. Освен това дори и при най-малкото отклонение настоявал за най-жестоките и ужасни наказания, измислени от човека. Всевишният особено държал на усилията на онзи, комуто бил дал върховна власт на земята — крал Филип. Подобно бреме наистина било ужасно за сам човек.

То било не по-малко тежко и за една империя. Обременена с подобни примитивни заблуди, Испанската империя била обречена на разпадане и по времето на Филип вече била започнала да се пропуква. В онния времена, когато докладите и заповедите се пренасяли от ездачи и кораби, тя била твърде обширна за централизиран контрол и съвсем необятна за църковно-бюрократичното управление, което кралят се опитвал да ѝ наложи. Той мразел да преотстъпва на друг дори прашинка от властта си — сред купищата документи важни въпроси очаквали решението му, докато кралят се

борел с незначителни неща. Империята се давела в хартия.

Освен това тя била разорена. От доминионите ѝ на изток и запад към нея течали реки от съкровища, но никой не можел да разбере, че непрекъснатото създаване на нови пари само води до инфлация. Филип бил заложил всичките имперски приходи с години напред предимно при чуждестранни банкери. Той все се надявал, че някаква щастлива случайност ще плати дълговете му, но банкерите знаели, че испанският крал никога вече нямало да бъде платежоспособен. Постепенно Филип и сам започнал да разбира, че те вече не желаели да му заемат пари. Колкото и банално да изглеждало, но божиите замисли стрували ужасно скъпо.

Би било абсурдно да твърдим, че Филип или испанският народ, или който и да било друг носели вина за сложните си схващания за християнския бог. Те се оформяли с поколения и били наследени. Почти цял век Инквизицията налагала строго католическите форми на богослужение и испанците носели конформизма както войниците униформата си. Малцина от тях били виждали еретик, а онези, които имали такъв опит — например в Нидерландия, — познавали еретиците само като политически и военни противници. Военните и религиозни въпроси неизбежно се обърквали в главите им. За задълбочаването на тази бъркотия още повече допринесъл св. Игнаций Лойола, испански воин, основал ордена на езуитите в 1540 година. Орденът прераснал в международна организация с открито военна структура, която, както армията, изисквала безпрекословно подчинение от старшите офицери и обети, надхвърлящи обикновената преданост към родината. Такава религиозна институция допадала много на испанците, особено на войниците, у които верността към религия и родина се покривали.

В елементарния мозък на Филип обаче военните и религиозните схващания окончателно се били преплели в невероятна каша. Неговият бог имал пороците и амбициите на земен тиранин — нещо философски невъзможно и прилягащо само на примитивните народи в елементарните общества. За разлика от тях обществото, управлявано от Филип, било извънредно сложно. Тъй като изобщо можел да различи във всичките си пробле-

ми като владетел собствената воля от волята на един бог, който толкова приличал на него? Филип не можел и никога не успял да стори това. Той обяснявал на околните всичките си планове, твърдял, че следва божията воля, като че ли божиите цели допринасяли за могъществото му просто по някакво щастливо съвпадение. Чужденците, които се страхували или завиждали на Испания, намирали това за лицемерие, но не било така. Когато в двадесети век четем писмата на Филип и го мерим с наше мерило, което, разбира се, също така е исторически необективно, виждаме, че той е бил фанатик, догматик, фарисей, нелогичен, безскрупулен и безнадеждно объркан човек, но същевременно и отблъскващо искрен.

Такъв бил човекът, чиито заповеди докарали армадата до неудобния й престой на котва в устието на реката. Но какво се надявал да спечели Филип с флотата, която бил създал? С божия помощ — както виждал нещата — тя щяла да победи англичаните в морето, а армиите му щели да слязат на брега и да победят английските войски на сушата, като пленят или убият кралицата. А после? Ако погледнем сега назад, за нас е отвъд всяко съмнение, че Елизабетинска Англия никога не би приела господството на Испания. Филип можел да победи Англия, но не би могъл да я задържи без помощта на огромни гарнизони, които просто не би могъл да си позволи да издържа. Би трябвало да е бил наясно по този въпрос, ако е можел да извлече поука от тридесетгодишните усилия на Испания да потушава вълненията в Нидерландия. Тези усилия парализирали финансите му, стрували му неизбродими жертви в жива сила, без изобщо да го доближат до успеха. Англия щяла да бъде още едно безкрайно бреме, при това много по-тежко, защото била не по-малко протестантска, не по-слабо патриотично настроена и далеч по-силна страна от Нидерландия.

И така първата загадка на армадата е какво смятал да прави Филип, ако победял? В архивите на Симанкас намираме отговор, който би могъл да се очаква от човек като него: след като бил посветил половината от живота си на планиране на армадата, след като бил вложил несметни богатства в организирането и създа-

ването ѝ, кралят все още не бил решил какво да прави, ако тя спечели войната. Да спаси народа на Англия от еретичната му кралица — това би могло да означава всичко от светска гледна точка. Повечето хора смятали, че щял да се опита да управлява Англия сам, като евентуално даде короната на някое от децата си. Без съмнение същото мислели и онези, които отивали да се бият за него. Но в последния момент, докато армадата очаквала попътен вятър, кралят написал още едно писмо, което би изненадало и ужасило командуващите му, да не говорим за войниците и моряците, ако знаели какво пишел в него. Но никой не знаел. Писмото стигнало с армадата чак до бреговете на Англия и отново се върнало в Испания, без някой да го прочете. То останало неразпечатано триста години.

III

ЕВОЛЮЦИЯТА НА ЕДНА ИДЕЯ

Може би е истина, че войниците, които се сражават в една война, никога не знаят в името на какво точно се бият, освен когато домовете и семействата им са очевидно застрашени. Най-често им съобщават причина, която да ги накара да се бият възможно най-ожесточено. Това било валидно и за хората от всички рангове, които плавали с армадата. Дори херцогът нямал ясна представа за причините на плаването. На останалите — когато армадата излязла от Лисабон и спряла в устието на реката — им съобщили мъглява смесица от неистини и полуистини. За да се доближим поне малко до истината и да въведем в контекста последното тайно писмо на краля, ще трябва макар и за кратко да надникнем тридесет или четиридесет години преди това. В периода, в който се корени идеята за армадата.

В 1554 година, преди да стане крал, Филип се оженил за Мария Тюдор, католическата кралица на Англия, която с преследванията си на протестантите останала в паметта на английския народ като „кървавата Мери". Бракът бил уреден от бащата на Филип, император Карл V, с политическата цел да съюзи Англия, Испания и Нидерландия срещу мощта на Франция. Филип приел да изпълни синовния си дълг, но интересът му към този брак, доколкото имал такъв, бил религиозен — да създаде католически наследник, който след смъртта на Мария да държи здраво Англия в лоното на католическата църква. „Отивам на кръстоносен поход, а не на брачен пир", бил казал той на едного от антуража, който водел със себе си в Англия.

За английската кралица бракът бил особено вълнуващ. Филип бил елегантен двадесет и седем годишен младеж, Мария — тридесет и осем годишна стара мома. От девет години той бил вдовец и имал предана любовница, която влязла в манастир, когато тръгнал за Англия. Филип никога не бил виждал Мария, а баща му ясно обяснил, че това е въпрос на престиж: „Нито

един принц от нейния ранг не би предприел безразсъдното пътешествие до Англия, ако е застрашен с отказ. Затова принцовете, благородниците и господата се женят, без договарящите се страни да са се виждали предварително."

Филип видял годеницата си в Уинчестър и я намерил отчайващо непривлекателна. Но баща му го бил инструктирал да „проявява силна любов и радост"; само ако успеел да я очарова, щял да управлява Англия. Филип пуснал в действие чара си и успял така добре, че клетата жена се влюбила в него. Не след дълго тя предположила, че е бременна, и докарала нещата дотам, че лондонските камбани да бият за новороденият наследник. Причината обаче бил тумор, от който Мария никога не се оправила. Разбрал, че не ще постигне целта си, Филип я изоставил в Англия и заминал при баща си в Нидерландия. Карл V абдикирал поради разклатено здраве, Филип получил владенията му, а Мария умряла, скърбейки за мъжа, когото смятала за свой любим.

Впоследствие се твърдяло, че Филип уж възпирал Мария и английските й съветници и че не поощрявал изгарянето и мъченията на протестантите, типични за царуването й. Независимо дали имал вина за това или не, тези католически изстъпления само още повече затвърдили протестантството в Англия след смъртта на Мария и посели семената на бъдещите тревоги на Филип.

Един месец след смъртта на Мария Тюдор Филип решил, че дългът му повелява да се ожени за сестра й, наследницата Елизабет, която познавал бегло от престоя си в Англия и дори харесвал. Той писал на посланика си, обяснявайки „огромното значение на един такъв брак за запазване на религията, възстановена по божия милост в Англия". „Съзнавайки също така колко важно е страната да не се възвърне към старите си заблуди, които ще причинят сериозни трудности и ще застрашат съседните ни домиинони — продължава той, — реших да отхвърля всички други съображения и да изпълня дълга си към Бога, като предложа брак на кралицата." Той добавял и цял поменик от строги условия. Първото, разбира се, било Елизабет да приеме католическата вяра; второто — тя, а не Филип да моли па-

пата за разрешение да нарушат закона, забраняващ брак на мъжа със сестрата на починалата съпруга.

Но по този начин Елизабет не можела да бъде спечелена. Тя отново и отново се срещала с испанския пратеник и съумяла да ги накара с Филип доста да почакат, преди най-сетне пратеникът да му докладва: „Тя каза, че не може да се омъжи за Ваше величество, защото е еретичка."

Отхвърлен, Филип насочва мислите си към Мария Стюарт, смятана от католиците за законна наследничка на английския престол. Филип обаче не ѝ се доверявал заради връзките ѝ с Франция — дори казвал, че предпочитал Англия да е еретична, отколкото френска — и самият той не ѝ предложил брак. Предложил ѝ обаче да се омъжи за сина му дон Карлос — най-очарователната принцеса, в която били влюбени поне дузина мъже, трябвало да вземе за съпруг най-отблъскващия от принцовете, който на седемнадесетгодишна възраст, освен че бил физически уродлив, се колебаел на границата на лудостта. Филип отново нарежда на пратеника си: „Този брак може да положи начало на промени в Англия, поради което съм решил да преговарям. Помнете, че освен на мен с това служите и на Бога." Разбира се, всичко се провалило; по-късно били изказани предположения, че в този случай Филип бил ръководен не от политически или религиозни, а от чисто човешки мотиви. Дон Карлос вече бил сгоден за четиринадесетгодишната Изабел Валоа. Филип притежавал портрета ѝ, който бил прекрасен, и искал той самият да се ожени за нея. Което и сторил. Елизабет го поздравила подигравателно, но дон Карлос, който всеки ден срещал девойката в двора, бил обзет от дива ревност към баща си и хвърлянето му в затвора, както и неговата смърт вследствие на това остават сред неразгаданите тайни на царуването на Филип.

Няколко години по-късно, когато, измъкната насила от Шотландия, Мария Стюарт била заточена в Англия, друг член от семейството на Филип насочил надеждите си към нея. Това бил незаконороденият му брат дон Хуан. Дон Хуан поне бил желан съпруг, всъщност най-видният жених на Европа — изключително красив, млад и елегантен, а и герой на битката при Лепанто, донесла победа срещу турците — последната ве-

лика битка с галери на гребен ход. Дон Хуан смятал, че след този бляскав успех би било редно Филип да го възнагради с едно от многобройните кралства, които държал в ръцете си. Вместо това Филип го назначил командуващ армиите в Нидерландия, с неблагодарната и нескончаема задача да се опитва да смаже въстаниците в Холандия и Зееланд. Докато се занимавал с това, дон Хуан замислил един по-амбициозен план — да прекоси с корабчета Ламанша до Англия, да свали Елизабет от престола и да освободи Мария Стюарт от заточението ѝ. Напълно възможно било Мария да се омъжи за освободителя си, който тогава щял да стане крал Джон II на Англия. По онова време Мария била на тридесет и пет години и дон Хуан можел също да се надява за католически наследник, докато невръстният ѝ син Джеймс, който я наследявал в Шотландия, би могъл някак си да бъде лишен от това право. Филип предпазливо одобрил плана, но преди да се опитат да го осъществят, дон Хуан се разболял от треска и умрял.

Това станало през октомври 1578 година. По същото време Франсис Дрейк преминал през Магелановия проток в Тихия океан, на който Филип гледал като на своя собственост. Английските мореплаватели все по-дръзко пленявали и ограбвали испанските кораби и през последните няколко години наистина сериозно посягали върху богатствата на Испания. Кралица Елизабет също все по-дръзко подкрепяла въстаниците протестанти в Нидерландия. Освен в кръстоносен поход покоряването на Англия се превръщало в неотложна финансова и политическа необходимост и след четири неуспешни опита да покори тази страна с брак Филип решил да стори това със сила.

Използването на сила станало възможно, след като в 1581 година той заграбил Португалия. Това му дало нови пристанища и корабостроителници и една нова, също тъй мощна флота. Главозамаян от този успех, неговият върховен главнокомандуващ на далечните плавания, маркиз Санта Крус, предложил да изчисти океаните от английските пирати и да завладее страната им. Филип му наредил да прецени какво ще му трябва за тази цел и маркизът му връчил един доклад, точно по вкуса на Филип, където се изреждали не само брой

на корабите, войските и въоръжението, но и всичко, с което трябвало да се запасят. Исканията на Санта Крус обаче били невероятни — една флота, която във всичко да превъзхожда двойно армадата, събрана от Филип. Разходите за нея също били неимоверни. „Моментът да обсъждаме това още не е дошъл", отбелязал кралят върху документа и го пратил в архивите си.

Изобщо покоряването на Англия със сила, а не с брак можело да завърши само по един начин — короната да се даде на Мария Стюарт. Католиците щели да очакват именно това. Филип все още не ѝ вярвал, а още по-малко вярвал на прекия ѝ наследник Джеймс — непостоянен младеж, когото не го било много грижа за религията и който твърдял, че е протестант. „Не мога да предприема война с Англия — пише Филип в края на 1586 година — само за да кача на престола един млад еретик, какъвто е шотландският крал."

Но в подсъзнанието му неспирно мъждукали и бавно се прояснявали собствените му претенции да наследи английския престол. По майчина линия Филип можел да проследи произхода си до двама свои прадедн, женени за дъщери на Джон Гонт, син на Едуард III Английски, умрял преди два века в 1377 година. Като повод да претендира за наследствени права това било чиста фантасмагория. Та тези права били преминали през дванадесетте крале и кралици на Англия, царували след Едуард и всичките им потомци. На същото основание десетки, ако не и стотици други можели да претендират за английския трон. Но Филип се самоубедил, че всички други отпадали, защото били еретици или незаконородени, или и двете. Нещо повече, той убедил Мария Стюарт да лиши сина си от наследствени права върху престола и да прехвърли тези права на него самия.

В 1584 година Филип започнал да събира корабите, които след четиригодишни усилия оформили армадата му. Освен това той имал една идея, която на пръв поглед правела нахлуването в Англия възможно — смятал да съчетае плана на Санта Крус с плана на дон Хуан преди смъртта му. Флотата щяла да тръгне от Лисабон, а по-голямата част от сухопътните войски щели да пристигнат от Нидерландия. Така флотата щяла да бъде по-малка и по-икономична. Тя щяла да победи

английската флота или да я прогони в протоците между Нидерландия и Англия и тогава по освободените от врагове води нидерландската армия на Филип щяла да прекоси с корабчета до Англия. След смъртта на дон Хуан тази армия се командувала от племенника на Филип, херцог Парма. Маркиз Санта Крус щял да ръководи флотата, а Парма — нахлуването.

Флотата се подготвяла бавно. Междувременно Филип неведнъж се изкушавал да подкрепи заговорите на католиците екстремисти да убият кралица Елизабет. От Англия експулсирали едни подир друг двама негови пратеници, след като ги заловили замесени в тези истории. Политическото убийство било обичайно средство в държавните дела и Филип не би могъл да бъде обвиняван специално, че бил прибягнал към него. Но и той, и съучастниците му заслужават упрек за неуспешните опити за покушение срещу живота на кралицата, които все се проваляли. Озлобението срещу тези повтарящи се заговори било за сметка на Мария Стюарт, която очевидно би спечелила от тях. Опитите да убият Елизабет само засилвали обичта на англичаните към тяхната кралица — обич и преданост, която изпитвали не само протестантите, но и много католици. Те започвали да мислят, и с право, че животът на кралицата им винаги щял да бъде застрашен, докато е жива Мария Стюарт, и така неотвратимо последвала екзекуцията на Мария.

Филип научил за това от пратеника си в Париж дон Бернардино де Мендоса. Мендоса му писал на 28 февруари 1587 година — десет дни след събитието — и изпратил писмото със специален куриер, но до 31 март нямало никаква реакция от Ескориал. Може би писмото е попаднало най-отдолу на купчината документи върху бюрото на Филип — такива неща можели да се случат дори и на него. Но възможно е също през цялата втора половина на март да е умувал какво да прави.

Защото смъртта на Мария Стюарт променяла всичко. Вече никакъв явен претендент за престола на Англия не препречвал пътя му с изключение на Джеймс Шотландски, но Филип разполагал с писмо, подписано от Мария, с което майка му го лишавала от наследствени права. Мендоса пише: „Щом, преследвайки целите си, Господ пожела тези прокълнати люде да сто-

рят подобно деяние против здравия разум, очевидно Той е предначертал тези две кралства (Англия и Шотландия) за Ваше величество." Кралят повтаря тези мъгливи доводи в писмото си до испанския посланик във Ватикана, граф Оливарес: „Крайно съм опечален... Тя щеше да е толкова подходящ инструмент да обърнем тази страна в нашата света католическа вяра. Но тъй като в непостижимата си присъда Бог е отредил другояче, Той ще ни проводи други средства, за да преуспее делото му." И па краля, и на посланиците му им било пределно ясно, че единственото средство, което бог би трябвало да избере, било да възкачи Филип на трона на Англия и Шотландия.

Не по-малко ясно било, поне за краля, че повечето европейски владетели щели да се опълчат на тези божии замисли, защото завиждали на мощта на Испания. Французите в частност щели да настояват Джеймс да наследи Елизабет, като се опитат да го склонят да се обяви за католик, а примамката да наследи Англия сигурно щяла да го убеди. Всъщност такова едно решаване на проблема би трябвало да задоволи религиозните скрупули на Филип. Но то било в разрез със светските му амбиции. Той вече желаел на английския трон да седне не само католик, но този католик да бъде той. Божията и собствената му воля окончателно и безвъзвратно се били оплели в мозъка му.

През април, точно една година преди тръгването на армадата, от Ескорнал рукнал порой от писма. След първите няколко седмици на колебание Филип се променил и станал друг човек — вече не бил разсъдлив, а отчаяно нетърпелив. Тормозел маркиз Санта Крус да стегне по-бързо армадата, заповядал да докарат бързо корабни, оръдия и припаси от Картахена, Малага, Неапол, Генуа и пристанищата на Адриатика и Бискай в Лисабон. Наредил на Мендоса в Париж да изкаже съболезнования на шотландския посланик във връзка със смъртта на Мария Стюарт и добавил, че не бивало да обсъжда намеренията му с никого, „за да не причините злонамерени действия от страна на французите, ако разберат, че ще претендирам за английския престол". Филип склонил да даде голяма сума на шотландските католици за въоръжено въстание, за да „освобо-

дят" краля си от протестантските му съветници и да обърнат страната в католическа вяра — с други думи, да поставят Джеймс в негова власт, жив или мъртъв. Изпратил и нови нареждания на граф Оливарес.

Положението на графа във Ватикана било доста деликатно. Той презирал папата — свадлив старец и, по неговн думи, скъперник, на когото никога не можело да се разчита да си затваря устата и който в пристъп на проклетия трошел порцелановите съдове по масата си. Папата доста мъгляво обещал един милион дуката за екипиране на армадата. Филип заповядал на Оливарес да получи потвърждение на това обещание, както и папската благословия за своите претенции за английския престол.

В края на юли Оливарес съобщил, че е успял. Той съставил един много дълъг и заплетен документ за парите и папата го подписал, обвързвайки се по този начин да даде един милион дуката, но само след като испанската армия влезела в Англия. В средата на документа Оливарес бил включил и една клауза, която давала на Филип правото да избере следващия крал или кралица на Англия. Съсредоточен върху въпроса за парите, папата я отминал бегло. „Въпросът за наследяването на престола — пише Оливарес — беше така забулен, че той го отмина без възражения и без да създава затруднения."

Оттук нататък външните съветници на Филип вече били съвсем наясно, че целта на армадата била да му извоюва английската корона. Но той не смятал лично да упражнява правата, за които претендирал. Твърде бил зает, стар и болен, за да отиде в Англия. Нито пък смятал да даде кралството на сина си Филип, който трябвало да наследи империята в Испания; на туй отворе момчето било едва на девет години. Вместо на него, той щял да даде Англия на най-голямата си дъщеря, инфантата Изабела, която била двадесет и една годишна. Под негов контрол тя щяла привидно да изпълнява ролята на кралица на Англия.

През лятото на 1587 година тези планове срещнали една странна и доста неочаквана пречка. В Испания се появил някакъв английски младеж на име Артър Дъдли, който твърдял, че е католик и син на кралица Елизабет и граф Лестър. Разпитван надълго и нашн-

роко от сър Франсис Енгълфийлд — английския секретар на крал Филип, младежът разказал една много подробна и изчерпателна история. Бил отгледан от някой си Робърт Съдърн, слуга в английския двор, но получил скъпо струващо образование на благородник. На смъртния си одър Съдърн му разкрил, че не е негов баща и че като новородено бебе му го връчили пред личните покои на кралицата в Хамптън Корт*, а парите за образованието му пристигали по куриер.

Може би в онези времена е изглеждало по-вероятно една кралица да има незаконородено дете, отколкото сега. Но когато четем историята на Артър, написана от младежа на английски за Енгълфийлд, изглежда по-вероятно да е бил син на някоя придворна дама и както и Съдърн, искрено да е вярвал, че е син на кралицата. Дъдли успял да се срещне и с Лестър, който се отнесъл с него много добре и му казал: „Вие сте като кораб под всички ветрила в открито море — приятен за окото, но опасен да имаш работа с него" — едно толкова странно сравнение, че звучи почти достоверно. Дъдли също така смятал, че кралицата се била разбрала с Лестър да го качи на престола след смъртта й, и се обръщал към Филип като католик към католик, да го защити от интригите в английския двор, докато удари неговият час.

Енгълфийлд очевидно харесвал момчето и бил убеден в достоверността на историята му, макар и да смятал, че кралицата по-скоро използвала Артър за някаква своя престъпна цел, която момчето и не подозирало. Секретарят обаче поставял верността си към Филип на първо място. „Вярно е — пише той, — че тези претенции на Дъдли сега не са от значение, но Франция или английските еретици, или може би някой друг могат да ги използват като претекст, за да попречат короната да бъде наследена от законния й господар. Според мен не бива да го пускаме, а да го задържим под стража, за да предотвратим бягството му."

На пръв поглед Артър също разрешавал по приемлив начин религиозните тревоги на Филип. Един син на кралица Елизабет, па макар и незаконороден, имал мно-

* До 1760 г. кралска резиденция, която се намира на брега на Темза, близо до Лондон. *Б. пр.*

го по-сериозни основания да претендира за трона, отколкото който и да било друг, а при това бил той и католик. Но Артър трябва да е бил нанвен и доверчив младеж. Всъщност той си напъхал главата в устата на лъва, защото Филип го разглеждал повече или по-малко като един смехотворен съперник. И испанският крал пише собственоръчно върху доклада на Енгълфийлд: „Положително най-безопасно е да се вземат мерки по отношение на това лице, докато научим повече по въпроса." Можем да си представим мрачната усмивка на лишеното му от хумор лице, когато е писел тези думи — защото оттогава нататък Артър Дъдли изчезнал от историята, за да не чуят вече никога нищо за него.

След като тази незначителна пречка била изкусно отстранена, отново задействували плановете за армадата с нарастваща скорост. В последната година от подготовката си Филип имал трима лични помощници: маркиз Санта Крус в Лисабон; херцог Парма в Нидерландия; и дон Бернардино де Мендоса в Париж. Санта Крус командувал флотата до часа на своята смърт през февруари; Парма командувал армията; а Мендоса бил паякът в сърцето на шпионската мрежа, от която зависело всичко. Всеки един от тях често изпращал на краля пространни доклади и също така често получавал от него дълги заповеди. Но по време на цялата подготовка четиримата никто веднъж не се срещнали лично. Нито веднъж не свикали военно съвещание или съвет. Кралят, който не мърдал от Ескориал, така и не видял армадата, армията или командуващите си; командуващите му също не се били срещали лично помежду си.

Истинската причина за провала на армадата е, че кралят се заблуждавал, че може да организира огромна военна операция, без да излезе от кабинета си, без да се консултира с когото и да било, без да се вслуша в нечий съвет, без да даде възможност на своите командуващи да обсъдят операцията. Вярно е, че Филип бил инициаторът на всичко, но когато се стигало до подробности, той не винаги знаел как да постъпи. Преди всичко изобщо не разбирал от мореплаване и навигация — никога не се бил качвал на кораб освен като пътник. После, след като в мозъка му се загнездело никакво погрешно схващане, почти нищо не можело да

го промени. И от Ескориал със силата на кралски заповеди тръгвали грешни решения въз основа на убеждението на Филип, че бог го ръководи свише. Понякога командуващите му смирено се опитвали да му обяснят, че грешн. Но те можели да сторят това само чрез писма; а докато погрешните му заповеди стигнели до тях и писмените им отговори се върнели — след седмица от Лисабон и след месец от Нидерландия, — вече други проблеми занимавали мислите на краля и той рядко обръщал внимание на думите им.

Нито пък вземал под внимание личните желания или затрудненията на свонте командуващи, самите тях като личности. Маркиз Санта Крус бил възрастен човек, посветил целия си живот на морското дело. Филип го тероризирал, подиграваел му се и се държал с него така, като че ли Санта Крус му създавал затруднения поради некомпетентност или нещо. След като и през есента на 1587 година армадата не била готова, Филип настоял тя да тръгне — готова или не — посред зима. Маркизът трябвало да положи усилия да обяснява, че плаването в зимните бури е невъзможно, че още по-малко е възможна срещата с Парма в този сезон и че съвсем невероятно е да се прекосят протоците между Нидерландия и Англия с корабчета — факти толкова очевидни за него и за всеки друг мореплавател, че той трудно намирал думи да ги формулира. Санта Крус удържал на своето, като непрекъснато обещавал да бъде готов след седмица-две, а след изминаването на този срок измислял ново обяснение защо все още не е готов. Казват, че умрял от мъка, причинена от упреците на краля, и нищо чудно непрекъснатите ядове да са ускорили края му. Формално Филип изразил съжаление и вероятно с облекчение назначил на мястото му херцог Медина Сидония, който не претендирал, че разбира от морско дело, и от когото можело да се очаква да изпълнява онова, което му наредят.

Херцог Парма, от друга страна, бил само на четиридесет и две години — достатъчно млад, за да бъде амбициозен. Той командувал армиите на Филип в Нидерландия през последните десет години и си бил спечелил славата на най-великия пълководец на своето време. Но амбициите му кадхвърляли далеч карнерата на военнокомандуващ. Парма никога не забравял, че е с

кралско потекло. Баща му оглавявал династията Фарнезе, която от поколения се нареждала сред най-блестящите фамилии на Италия. Незаконороденатa дъщеря на император Карл V (бащата на Филип) му била майка. Женен бил за принцеса от кралското семейство на Португалия. През целия си живот херцог Парма бил служил вярно на Филип и имал сериозни основания да смята, че е заслужил някаква по-осезаема награда или поне знак на благодарност. Въпреки това той не получил нищо; херцогството му не било дар от Филип, а наследство по италианска линия. В 1587 година, когато го наследил, Парма помолил Филип да му разреши да иде да го види, тъй като никога не бил виждал владенията си, но получил отказ. Що се отнася до някаква благодарност, писмата на Филип рядко изразявали друго освен недоверие на скъперник.

Тлеещото недоволство на Парма може да се проследи през цялата история на армадата. Той изобщо не смятал, че експедицията ще успее, и не полагал никакви усилия да ѝ помогне, просто изпълнявал буквално заповедите — и толкоз. През последните месеци на подготовката ѝ Парма преговарял за мир с пратениците на кралица Елизабет. Филип му бил наредил преговорите в никой случай да не бъдат доведени до успешен край, а само да внушат на англичаните лъжливо чувство за сигурност и да бъдат протакани, докато армадата се приготви. Но Парма знаел, че английската кралица се надявала да го откъсне от васалната му зависимост и дори че би го подкрепила като крал на Нидерландия. Нещо повече, двамата му синове и дъщеря му по линия на майка си, португалката, имали същите прадеди, както и Филип, и не по-малки основания да претендират за английския трон. Филип натоварил Парма с риска да оглави нахлуването в Англия, но като че ли изобщо не му минавало през ум, че Парма може би се надявал на дял от плячката на победителя, а още по-малко, че предаденият му племенник може би виждал себе си като крал.

От тримата помощници на Филип единствено дон Бернардино де Мендоса бил доволен от работата си и абсолютно щастлив, че служи на Филип. Крепяла го страстната му омраза към Англия. Преди това той служел като посланик на Филип при английския двор и

бил един от двамата експулсирани заради покушенията срещу кралицата. Това станало в 1583 година, когато заловили Мендоса в заговор с Едуард Трогмортън, който увиснал на бесилката. Собствената му глава оцеляла само благодарение на дипломатическия имунитет, но бил изхвърлен позорно от страната и никога не простил на англичаните, и по-специално на кралицата, неуспеха си и публично оскърбеното си достойство.

Така че верността на Мендоса към Филип била абсолютно гарантирана, но той живеел в свят на полусенки, където хората се разкъсвали между вяра и родина. Нито един исторически период не бил толкова богат на потенциални шпиони. Всички страни имали емигранти по религиозни причини или пък заради престъпления, извършени по религиозни съображения.

Що се отнасяло до Англия, хиляди английски католици живеели зад граница не само защото били католици, но защото били заподозрени, с право или без, в различна степен на държавна измяна и им се наложило да напуснат страната, за да избегнат затвор или дори екзекуция. Повечето от тях били материално притеснени и се радвали, че ще получат „пенсия" от Мендоса срещу онова, което му разказвали в замяна. Те обаче не знаели много и затова пенсийките им били малки — колкото да не умрат от глад. Много по-полезни, а и по-добре платени били онези, които играели двойна игра, като все още заемали официални постове при кралицата, но били готови да продадат информация на една католическа сила. Като че ли най-полезен от всички в това отношение бил сър Едуард Стафорд, английският посланик в Париж, който носел съдържанието на дипломатическата си поща в дома на Мендоса и от време на време приемал по десет хиляди златни дуката. (Веднъж, когато се връщал пеш посред нощ от една такава заговорническа среща, французите го арестували на един мост над Сена. Наложило му се да дава дълги обяснения. Кодовото му име в писмата на Мендоса до краля е Лусио и в Ескориал пристигалк страница след страница доклади за това, какво бил казал Лусио.)

Мендоса също така имал кореспонденти в Англия, несъмнено храбри хора, които ежедневно рискували живота си, пренасяйки контрабандно с корабчета кодира-

ни съобщения през Ламанша. Един от тях, чието име той никога не споменава, от време на време посещавал Плимът, бродел край брега, наблюдавал какво прави Дрейк и събирал клюки из кръчмите на града.

Въпреки това Мендоса не можел да се довери на никого. Писмата му са пълни с намеци от света на плаща и кинжала, с всички елементи на един съвременен шпионски роман. Ездачите ги причаквали по пътищата, съобщенията били тайнствено задигани от неизвестни личности, в тъмните градски уличк току наръгвали някого с нож в ребрата, нощем на морския бряг сигнализирали с прикрити факли и докарвали някакви хора с гребни лодки. Имало преуспяващи двойни агенти и хора, които безброй пъти преминавали от едната на другата страна; имало фалшива информация, предумерено „съобщавана" на Мендоса и хората му от шпиони съперници на английска служба. Необходимо било да бъде безкрайно предпазлив и хитър, за да не стряска хората с настойчивостта си, като по този начин предизвика обратна реакция. Мендоса никога не бил сигурен в нищо, но денонощно дърпал конците на своите марионетки със зловещо и неизтощимо търпение и изпращал куриерите си — понякога трима-четирима седмично — да препускат по осемстотин мили от Париж до Ескориал с пакети кодирани писма до краля. Той рядко използвал набожни изрази и едва ли се грижел много да разпространява правата вяра. Мендоса горял за мъст — той искал да даде своята дан в унижаването на англичаните и свалянето на кралицата — „англичанката", както я нарича в писмата си, като че ли не можел да понася да изписва името ѝ.

Но въпреки че бил майстор в шпионажа, Мендоса имал един пагубен недостатък — винаги бил готов да повярва на онова, което искал да чуе. И платените му осведомители, естествено, се опитвали да му съобщават именно такива неща. Всички англичани, които познавал, били католици, чийто религиозен фанатизъм ги бил направил предатели. Те живеели само с мисълта за деня, когато отново ще могат да се завърнат у дома си не като престъпници, а като герои на правата вяра. Те всички били убедени, че този ден наближава. В резултат на това Мендоса предлагал на Филип една едностранчива, заблуждаваща и невярна картина за Англия.

Самият Филип нямал начин да провери онова, което му съобщавал Мендоса. Напротив, малцината англичани, които познавал, и повечето, които му пишели, били също такива изгнаници от своята страна, хора, които имали да уреждат личин сметки, хора, изгарящи от лична обида срещу Англия. Филип така и не се срещнал с някой обикновен англичанин. Не познавал хора от широките маси и нямал представа колко патриотични били те, колко се гордеели, че са англичани, и колко много обичали кралицата. Нито пък можел да повярва, че един еретик можел да милее за вярата си колкото един католик.

Едва ли друг монарх, който се готвел за война, се е заблуждавал така по отношение на враговете си. Филип си бил съставил погрешното мнение, че протестантите в Англия са малцинство от потиснници и че католическото мнозинство с готовност ще въстане, като види армадата му. Последната му и най-трагична заблуда била, че Англия ще го приветствува като крал или пък дъщеря му като кралица.

IV

ЗАПОВЕДИТЕ

Люшканп неприятно от вълните в устието на реката, хората по корабите на армадата знаели много малко, ако изобщо знаели нещо, за тази история, която би ни обяснила донякъде защо в момента се намирали именно в устието на река Тахо. Вместо това в деня на отплаването си или малко след като отплавали от Лисабон на всеки кораб прочели нещо като проповед. Тя не била строго официална, тъй като не била писана от херцога — нямала неговия стил, — но сигурно била официално одобрена. Вероятно била дело на някой от многото свещеници и представлявала високопарен, яростен и страстен рецитал на всички грехове и престъпления, извършени от Англия и особено от кралица Елизабет. Основен момент в тази проповед може би било твърдението, че английските еретици били малцина и че преобладаващата част от англичани са католици, които очакват с нетърпение пристигането на армадата — така мислел кралят, и то абсолютно погрешно.

„Напред, господа, напред — се казвало почнататък. — Напред с радост и леко сърце към едно славно, почетно, необходимо, доходно и лесноизпълнимо дело, славно за Господ, за църквата му, за неговите светци и за нашата страна! Славно ще бъде за Бога, който за наказание на Англия се остави да бъде прогонен от земята ѝ и позволи да бъде отменено светото жертвоприношение и литургията. Славно ще бъде за църквата му, сега потискана и потъпквана от английските еретици. Славно ще бъде за светците му, които там са преследвани, измъчвани, оскърбявани и изгаряни. Славно ще бъде за страната ни, защото Бог избра да сторн нея свое оръдие за тази велика цел. Необходимо е за престижа на нашия крал, за запазване на Индиите и флотите със съкровища, които идват оттам. Доходно е поради плячката и безкрайните богатства, които ще вземем от Англия и с божия помощ тържествено и победоносно ще отнесем по домовете си. Отиваме да изпълним една задача, която няма да е много трудна, тъй като ще ни во-

ди Бог, за чието свято дело сме тръгнали да се бием. С такъв предводител няма от какво да се боим..."

Проповедта обещавала светците на небето да придружават флотата, а английските великомъченици да излязат да я посрещнат. „Очакват ни също така стенанията на безброй католици, хвърлени в затворите, сълзите на вдовиците, загубили мъжете си за правата вяра; риданията на девиците, насилени по-скоро да жертвуват живота, отколкото душата си; невинните дечица, закърмени с отровата на ереста, които са обречени на гибел, ако избавлението не пристигне навреме; и накрая милиардите работници, граждани, рицари, благородници, свещеници и католици от всички прослойки, потискани и потъпквани от еретиците, които с нетърпение ни чакат да ги избавим..."

„Да живеем по християнски — завършвала проповедта, — без да оскърбяваме Господа-бог наш, един с другиго като братя и в подчинение на командирите си. Кураж! Твърдост! И испанска смелост! С тях победата е наша и няма от какво да се боим!"

Невъзможно е да си представим точно какъв ефект е имала тази проповед върху хората по онова време. Един съвременен пропагандист би казал, че е твърде дълга и многословна и че драстично преувеличава фактите; някои цивици сред екипажите сигурно също са мислели така. Но сред разните измислици тя предлагала и една изпитана формула, която тласкала хората да се бият, подканвала ги към свята и доходна война. Плячка, ако сполучели, и царство небесно, ако загинели — това двойно обещание било използвано открай време в историята, за да се хвърлят войниците в бой.

В едно нещо войниците и моряците от армадата вярвали твърдо — че половин Англия щяла да се надигне да ги приветствува — това се изяснило впоследствие, при разпита на военнопленниците. Запазили са се само писмата на един лисабонец. Той бил армейски капитан и писмата, които изпращал у дома си в Андалусия, по неведоми пътища са стигнали до английските архиви. Надеждите му не оставят място за съмнения. „Молете се на Бога — пише той — да ми се падне в Англия домът на някой много богат английски търговец. Ще издигна знамето си на него и ще му разреша да го откупи за трийсет хиляди дуката, тъй че да стег-

на собствената си къща в Португалия и да живея безгрижно.“ Той обаче се страхувал, че хората на херцог Парма щели да оберат лъвския пай.

По същото време два други, по-трезви документа били разпратени по всички кораби. Първият бил адресиран до капитаните на корабите, а вторият съдържал изрична заповед да бъде прочетен на екипажите не само веднъж, а три пъти седмично, докато трае плаването. И двата документа повтарят по един или друг начин заповедите, дадени на херцога от краля, защото, използвайки неопитността на своя главнокомандуващ, Филип му давал нареждания и за най-малките дреболии. Заповедите му били толкова подробни, че дори той самият като крал не би се осмелил да нарежда такива неща на един врял и кипял в боевете командир като маркиз Санта Крус.

Първият документ се занимавал с дневните дажби храна. Всеки човек на борда имал право дневно на 1,5 фунта морски сухари или на два фунта пресен хляб. В неделя и четвъртък се полагали шест унции* осолено свинско и две унции ориз; в понеделник и четвъртък — шест унции сирене и три унции боб или грах; а в сряда, петък и събота — по шест унции сушена риба-тон, треска или октоподи, или пет сардини с три унции боб или грах, унция и половина дървено масло и четвърт пинта** оцет.

Нарежданията за виното също били много подробни. Дневната дажба се равнявала приблизително на една днешна бутилка, с изключение на виното от Кандия, което било по-силно, защото „пости двойно повече вода“. Когато раздавали от него, полагало се само една пинта. Най-напред трябвало да раздадат вината от Кондадо и Лисабон, след това от Лемего и Монсон. Шерито и виното от Кандия трябвало да оставят за най-накрая, защото по-дълго издържали на пътуването по море. На всеки човек се полагали по три пинти вода дневно за всякакви цели — готвене, пиене и миене, ако изобщо някой си помислял за миене. Капитаните на корабите били предупредени да не вземат дажбите на мъртвите или напусналите по един или друг начин ко-

* 1 унция = 28,3 г. *Б. пр.*
** 1 пинта = 0,56 л. *Б. пр.*

раба (някой трябва да е съобщил за тази обичайна практика на краля). И очевидно на всички се полагали еднакви дажби: „Повече от полагаемата дажба не бива да се сервира на никой капитан, мичман, сержант, ефрейтор или друго официално лице; нито пък на някой барабанчик, флейтист или друг човек без мое специално нареждане." Трудно е обаче да предположим, че офицерите и благородниците авантюристи са се задоволявали с такова скромно меню. Освен стотиците слуги, които водели със себе си, те сигурно са си носели и собствени деликатеси.*

Вторият документ съдържал „Основни заповеди до флотата" на херцога. Той бил издаден веднага щом корабите се отделили от брега и пуснали котва в устието на реката. В него също веднага се усеща ръката на краля.

Кралят изпратил на херцога първото си писмо със заповеди в началото на април, а най-първата от заповедите му гласяла: „След като Всемогъщият предопределя победите и сме тръгнали да браним неговото дело, можем открито да потърсим помощта и благоволението му, стига да не са незаслужени поради греховете ни. Затова трябва да вземете специални мерки такива грехове да не се допускат в армадата и най-вече да не се богохулствува под заплахата от най-тежки наказания."

Още оттогава хората започнали да говорят, че заповедите на краля повече подхождали за излет на неделно училище**, отколкото за бойна флота. Но мисълта на краля течала по такова русло. Той бил убеден, че господ-бог бил на негова страна, че бил одобрил целия му грандиозен план; същевременно Филип вярвал, че бог можел да се отвърне, ако чуе моряците да псуват. Затова тази заповед била на първо място в писме-

* Дневните дажби на испанците били по-малки от стандартните дневни дажби на един английски кораб по онова време. Един английски моряк получавал, или поне трябвало да получи, галон (4,54 л) бира и фунт сухари; в неделя, вторник и четвъртък — два фунта осолено говеждо; в сряда, петък и събота — „четвърт сушена риба-треска или една осма треска", плюс сиренс и масло; а в понеделник — фунт солено свинско с грах. И двете менюта, разбира се, в крайна сметка водели до скорбут. *Б. а.*

** Училища, издържани от енорията, които се занимават с религиозното образование на децата. *Б. пр.*

ните наредби на херцога. Хората от всички рангове трябвало да се изповядат преди тръгване и греховете им да бъдат опростени. „Също така заповядвам да се вземат специални мерки нито един моряк, войник или някой друг в армадата да не изрича богохулства и да не се отрича от Бога, светата дева или светците под страх от най-сурово наказание, което ще бъде наложено по наше усмотрение. По отношение на останалите по-леки ругатни корабните офицери да направят всичко възможно да се употребяват по-рядко и да наказват провинилите се, като намаляват дажбите вино, или пък по друг начин, по тяхно усмотрение. Тъй като такива нарушения обикновено се извършват при хазартни игри, ще вземете мерки да ги прекратите, доколкото е възможно, особено онези, които са забранени, и в никой случай няма да позволявате да играят нощем."

Освен това херцогът обявявал край на всички кавги и спорове, докато траела експедицията и един месец след нея. Нарушаването на тази разпоредба се наказвало със смърт по обвинение в държавна измяна. И продължава нататък: „Тъй като очевидно е неприлично и оскърбително за Бога леки или други жени да съпровождат армадата, забранявам качването им на корабите. При опит да бъдат качени упълномощавам сухопътните капитани и капитаните на корабите да попречат на това, а ако е сторено потайно, да накажат виновниците сурово. На изгрев всяка сутрин юнгите ще четат сутрешната молитва пред гротмачтата, а на залез — Ave Maria. Понякога — поне всяка събота — ще четат и Salve с литанията."

Най-накрая, сред другите разпоредби, засягащи морала, херцогът настоявал за „най-добри чувства и приятелство между войници и моряци" и забранявал носенето на ками. Тази предпазна мярка била разумна. Когато вземели на корабите големи групи войници в открито море, между войниците и моряците можело да възникнат търкания. Моряците смятали войниците за досадници, понеже им се пречкали при управляването на кораба, а войниците — поставени в по-неизгодни условия в непозната среда — се дразнели от чувството на превъзходство, демонстрирано от моряците. Независимо от ранга и двете страни били докачливи, готови веднага да се засегнат.

Останалите заповеди на херцога били от повече или по-малко стандартните за всяка голяма флота в открито море, макар че кралят не бил пропуснал да го инструктира за нито една от тях. Флотата трябвало да не се пръска. Нито един кораб не бивало да я напуска без заповедите на херцога. Ескадрата от уркн или търговски кораби трябвало винаги да върви в средата и нито един кораб не бивало да изпреварва флагманския, нито пък да влиза в пристанище и да пуска котва преди него. Били определени сигнали с оръдейни изстрели, флагове и светлини или със сваляне на един или повече марсели за промяна на курса, или пък при откриване на непознати кораби и суша.

Моряци с остро око трябвало да бдят по върховете на мачтите, особено на изгрев и залез, и да преброяват ветрилата на армадата, за да се убедят, че към нея не са се присламчили чужди кораби. Всички кораби, или поне водещите ескадрите, трябвало всеки ден да идват подветрено при флагмана, за да получат заповеди и парола, като по време на тази маневра тръбят за поздрав, ако имат тръби, или пък свирят с флейти, а екипажите им трябвало да извикат два пъти за поздрав. В случай на лошо време имало готови пароли за всеки ден от седмицата: неделя — Исус, понеделник — Светия дух, вторник — Пресветата троица, сряда — Сантяго, четвъртък — Ангелите, петък — Всн светии и събота — Богородица.

Определени били и места за срещи — една от многото очевидни предпазни мерки, която кралят независимо от всичко сметнал за необходимо да спомене на херцога: „Ако някой кораб е принуден да се отклони от курса си поради буря, преди да е стигнал нос Финистере, нека тръгне право към него, където ще го очакват моите нареждания; ако обаче заповеди няма, той трябва да се насочи към Коруня. Всяко нарушение на тази заповед ще се наказва със смърт и лишаване от права. След като отмине нос Финистере, да държи курс към островите Сили, а останалите да се опитват да го открият от юг, като внимават много. Корабите в никой случай не бива да се връщат в Испания. Ако, когато пристигнат край островите Сили, армадата все още е подире им, трябва да обикалят наоколо, като вървят срещу вятъра, докато флотата се

появи или докато се уверят, че ги е задминала. Тогава трябва да тръгнат към залива Маунтс, между Лендс Енд и Лизард, където ще ги очакват заповеди, ако армадата не е там."

По-нататък херцогът продължавал да издава заповеди по въпроси, очевидни за всеки добре обучен войник. Някои от тях се повтаряли, като че ли просто ги бил нахвърлял без ред, както му идвали наум, или като че ли му били подсказани от офицери, които разбирали от тези неща. Например, че оръжието на войниците трябва да е добре почистено и готово за стрелба, че оръдията трябва да имат достатъчно гюллета подръка, необходимия им барут и фитили, както и „обичайните ведра и кофи, пълни с вода и оцет, и да са запасени със стари ветрила и мокри одеяла, за да се предпази корабът от пожар". (Дали не грешал в този случай? Всъщност оцетът и водата се използвали като антисептик, а не за гасене на пожари.) „Да се следи внимателно да не би случайно муниционите на някои оръжия да се подпалят, а шомполите и гъбите да са подръка... Да се внимава преди залез да се гасят светлините на галериите... Войниците да оставят дажбите им да се разпределят от дежурни, а не да слизат долу да си ги избират или да ги вземат насила, както правят понякога... Тъй като моряците трябва да карат кораба, да се разквартируват в надстройките на бака и юта, настрани от войниците, които могат да им пречат... Също така нареждам в помещенията на войниците да няма сандъци или други вещи и на нито един кораб не разрешавам легла на колелца. Ако такива вече има, незабавно да бъдат разглобени, като заповядвам да не се дават на моряците. Ако ли пък пехотата има от тях, нека матросите ми докладват и ще наредя да ги махнат..."

Документът прекъсва внезапно, без прощалните напътствия или молитви, или пък ободряващи думи, използвани тъй често от командирите в бойните им заповеди, с една последна изчерпателна заплаха: „В интерес на службата на Негово величество тези заповеди не бива да се нарушават, като нарушителите ще се наказват строго по наше усмотрение."

Подобен документ не можел да въодушеви никого. Създавал твърдото впечатление, че бил скалъпен набързо. Херцогът можел да се представи и далеч по-доб-

ре, защото, когато имал време, пишел убедително и логично. Но в края на краищата тези заповеди не му били продиктувани от собствения му опит, защото такъв опит му липсвал, а всички, които се опитвали да му дават съвети, сигурно повече или по-малко го оръкавали.

Всъщност заповедите предвиждали решение за всички случайности, за които кралят, херцогът или съветниците им успели да се сетят — за всичко с изключение на провал на експедицията.

„Общите заповеди" обаче спирали до корнуолския бряг. Какво трябвало да правят след това, се описвало в отделни тайни писма на краля и, изглежда, херцогът се възползвал от престоя в устието на реката, за да свика военен съвет и устно да съобщи тези тайни на старшите си офицери — защото едва след това морските офицери запротестирали срещу онова, което кралят очаквал от тях.

За съжаление не разполагаме с меродавни сведения за личностите на тези старши офицери, чиито имена са така добре известни — Рекалде, Окендо, Бобадилъо, Бертондона, Де Лейва и двамата братовчеди Валдес. Можем да научим достатъчно за военните им успехи, но нищо за това, какво са представлявали като хора. Освен с непрекъснатите лични свади Педро и Диего Флорес де Валдес изобщо били известни като кавгаджии. Де Лейва бил най-чаровният от всички, с пшенично руса коса и брада, известен придворен и любимец на краля. Но той бил не само обикновен плейбой, а и блестящ и популярен военачалник. Рекалде бил много по-възрастен от всички (шестдесет и две годишен — стар човек за онези времена) и в ретроспекция буди най-силно възхищение — винаги спокоен, мъдър и дружелюбен. Другите са като сенки и такива ще си останат.

Те, разбира се, също се делели на сухопътни и морски офицери, като сухопътните претендирали за превъзходство, но границата не била рязка, тъй като мнозина били воювали и на суша, и по море. Понякога двете страни си разменяли гневни думи, но това ставало изненадващо рядко, като се вземе предвид през какви ужасни премеждия са преминали заедно. Общо взето, като че ли обичали и уважавали херцога, макар че Педро де Валдес понякога се вбесявал от него, както и почти от всички останали. Херцогът изобщо не пре-

тендирал за военен опит и винаги бил готов да приеме съвет, но, от друга страна, ако възникнел някой костелив проблем, той с помощта на вроденото си здравомислие бил също така готов да се пребори с него.

В общи линии за тези хора можем да кажем със сигурност две неща: те не били глупаци и безспорно били храбри. Глупави грешки били допуснати при подготовката и стратегическото планиране на армадата, но след като излязла в открито море, командуващите й нито веднъж не сгрешили.

Нямаме данни за военния съвет в устието на реката — може би поради изключително секретния му характер нищо не било писано за него. Можем само да си представяме бляскавата процесия от гребни лодки и шлепове, които докарвали от корабите старшите офицери, загърнати с великолепни пелерини, с разкошно лично оръжие. Екипажът на „Сан Мартин" им отдавал почести по ранг, а в средата на кораба ги посрещал техният стеснителен главнокомандуващ. Можем също така да се догаждаме за възцарилото се мълчание и вдигнатите вежди, когато около масата в каютата си херцогът им разкрил плана, предложен от краля — план, който той самият нямал право да оспорва.

В основата си планът бил прост, макар че писмата, с които кралят го съобщава, са дълги. „Ще отплавате с цялата армада — пише той — право към Ламанша, по който ще се изкачите до нос Маргейт, и там ще си подадете ръце с херцог Парма, моя племенник, като ще прикривате преминаването на войските му." За да успеели в начинанието си, продължава кралят, трябвало да удрят направо в корена и затова армадата не бивало да търси сражение по пътя си дори (както твърдели някои съобщения) Дрейк да пристигнел в испански води. Нито пък трябвало корабите й да правят опити да стигнат до сушата. Ако Дрейк ги следвал и приближел, армадата можела да атакува, но нищо не бивало да я отклонява от Маргейт и от изпълнението на плана.

Планът бил простичък, но колкото повече го обмисляли опитните морски офицери, толкова по-малко им харесвал. Той оспорвал един основен принцип на военното дело — да не се бяга от схватка с врага. След векове този принцип щял да се превърне в максима, но спазването му и преди това е било въпрос на здраво-

мислие, а на хора като Рекалде не им липсвало здравомислие във военното дело. Ами ако не заварели Парма на уговореното място? Всъщност как можел да бъде там, след като разчитал на армадата да го закрие? Маргейт бил почти на петдесет мили от най-близкото пристанище на Парма — Дюнкерк. Как щели да се разберат двамата херцози да пристигнат по едно и също време? Как можели две флоти да пристигнат в един тесен проток на едно и също място от две противоположни посоки? И между другото, какво разбирал кралят под нос Маргейт? Маргейт в източния край на Кент нямал защитен залив, където да пуснат котва. Или пък Филип имал предвид Даунс — един залив още по̀ на юг, между английския бряг и Гудуин Сандс, където английските кораби обикновено изчаквали попътен вятър, за да свият от Ламанша към Темза или от Темза към Ламанша? Ако ставало дума за него, то именно той със сигурност щял да бъде в ръцете на английската флота, а не на Парма. Всъщност кралят също посочвал подобна възможност. „Ако не срещнете врага, преди да стигнете нос Маргейт, и заварите там само лорд-адмирала на Англия с флотата му или дори обединените флоти на лорд-адмирала и Дрейк, вашата флота пак ще ги превъзхожда по качества и в името на Бога и делото му можете да се сразите с тях, като се стремите да използвате преднистото на вятъра и всички останали предимства с надеждата, че Господ ще ви дари победа."

Това повдигало въпроса, който най-много ги измъчвал. Не перспективите за голяма битка — те всички жадували за такава, а възможността да се сражават без подслон зад гърба си. Англичаните щели да са близо до своите пристанища за ремонт и припаси; испанците нямало да разполагат с никакъв подслон, освен в Испания. В отсечката между Темза и остров Уайт не съществувало такова пристанище, което да може да побере армадата. Според мнението на някои, остров Уайт се охранявал много сериозно. Във връзка с това всички били единодушни, че трябвало да завладеят някакво пристанище в западна посока — Фалмът, Плимът или Дартмът.

Но кралят ясно бил наредил да не слизат на суша. Особено категорични били заповедите му по отношение

на остров Уайт. Можели да го превземат, когато се връщали на запад, след като армията на Парма дебаркирала в безопасност, или пък ако основният план се провалял, но в никой случай не бивало да влизат в пристанище, докато плавали нагоре по Ламанша. (На връщане, добавял той, можели да решат дали да завладеят Ирландия.) Той правел само една отстъпка по отношение на пристанищата по пътя им на изток. Ако ги връхлетяла буря, можели да потърсят подслон в неукрепено пристанище или залив на английския бряг. Но това не ги облекчавало много, защото такива неукрепени пристанища или заливи не съществували.

Освен нетърпението на краля херцогът знаел поне още една причина, поради която им забранявали да слизат на суша или да пускат котва. Кралят бил обещал да изпрати на Парма с армадата шест хиляди испански войници ветерани, които да се присъединят към атакуващите му сили. Херцогът не бил сигурен, че ще може да изпълни това, и отказал да се обвърже; това била единствената точка от плана, която оспорвал. Той съобщил на краля, че ще даде войници, ако не му се наложи да се бие по пътя, но в случай че влезели в бой, броят на хората, които би могъл да отдели, щял да зависи от загубите. Както обикновено, кралят изобщо не обърнал внимание на тази уговорка и не променил обещанието си, дадено на Парма. Той оставил Парма с впечатлението, че на всяка цена ще получи войниците, а херцога — с чувството, че ще ги даде, ако може. По този начин Филип създал извор на неспирни недоразумения между херцозите по време на цялата експедиция.

Съвсем очевидно било, че ако щели да завладяват пристанище, трябвало не само да се сражават за него, но и да оставят там гарнизон. При това положение херцогът наистина нямало да може да даде шест хиляди души на Парма и той съзнавал, че дори въз основа само на това кралят не щял и да чуе за подобни промени в плана.

Точно от такава ситуация херцогът се страхувал най-много. След съвета и обсъжданията на него той вече прекрасно разбирал тревогите на офицерите си и без съмнение много съжалявал, че не ги бил разбрал по-рано. Но не можел да им обещае, че ще накара краля да промени решението си. Дори не им обещал да

опита. Вместо това по време на обсъжданията възникнала идеята Рекалде да пише на краля.

Старият адмирал писал и изпратил писмото при пръв удобен случай. Писмото му е чудесно — нито следа от низкопоклонничество или порицание, тактично и находчиво. Той нито за миг не оставя впечатление, че поучава краля какво да прави, а старателно привежда факти, въз основа на които, ако кралят беше интелигентен човек, би взел правилно решение. Херцогът, се казва в писмото, както винаги бил много енергичен. Адмиралът напоследък нямал възможност да му помага много, защото имал пристъп на лумбаго; благодарение богу обаче церовете, които приложил, подействували и тази сутрин станал без болки.

„Доколкото разбирам — продължава той с моряшка прямота, — целта на армадата е да срещне и съкруши врага със сила, което с Божия помощ ще сторим, ако той потърси схватка, както без съмнение ще направи. Ако не се бием, ще трябва да продължим до Даунс и да слеем сили с херцог Парма в Дюнкерк, чието преминаване на английска земя трябва да прикриваме до най-удобната точка, за която се споразумеем. Тя трябва да е възможно най-близо до някой от бреговете на Темза. За това ще ни е нужно време, тъй като научих, че ще има и кавалерия, която не ще може да се пренози наведнъж, и ще имаме късмет, ако го сторим на два пъти."

Кралят, разбира се, не бил казвал нищо подобно, но би могъл точно това да има предвид. Във всеки случай, изложено по този начин, то имало смисъл. Нямало да се срещнат с Парма край Маргейт, а първо щели да се сразят със силите на врага, които заварели в Даунс, след което щели да прекосят до Дюнкерк, за да вземат войските на Парма.

Подир това адмиралът споменава пристанищата от гледна точка на „извънредно необходимите подкрепления с хора и припаси". Нидерландия, както предполага той, щяла да бъде „много изтощена" и следователно подкрепленията трябвало да дойдат от Испания. „В случай че срещнем и победим врага, сигурен съм, че загубите му не ще да са толкова непоправими, та да не може да се противопостави на подкрепленията ни нагоре по Ламанша, той обаче ще е затруднен да сто-

ри това, ако армадата е на котва в някое (английско) пристанище, най-близко до Испания. Най-добре би било по възможност да се изпратят достатъчно подкрепления да атакуват тези пристанища, докато продължаваме покоряването нагоре. След това армадата ще може да се завърне в западните пристанища и да направи пробив към Бристълския проток или пък да се съедини по суша с армията на Парма." И добавя: „Тъй като турчинът не ни безпокои, могат да бъдат изпратени дузина галери с припаси и хора; и едните, и другите са ни еднакво необходими, тъй като се топят еднакво бързо."

Тук за пръв път се споменава писмено нуждата от подкрепления за армадата. Кралят, разбира се, не ги бил предвидил в плана си. Но Рекалде пише така, като че ли изобщо не се съмнява, че всичко е било обмислено предварително и че очаквал да му изпратят подкрепления. Всъщност той най-добре знаел колко изтощени били ресурсите на Испания. Войници все още можели да съберат, както и припаси в няколко търговски кораба или дори галери, както предлагал той, но да се събере бойна сила, която да превземе пристанища, било абсолютно изключено. Едно пристанище в западната част на Англия било от основно значение, за да се поддържа снабдителната връзка между армадата и Испания, а единствената сила, която можела да завладее такова пристанище, била самата армада и най-подходящото време за това било, докато отивала на изток покрай тези пристанища. Но с достоен за възхищение такт Рекалде не предлага това на краля. Просто изрежда фактите и оставя кралят сам да предложи приемливото решение.

Доколкото можем да съдим по архивите обаче, кралят дори не споменава, че е получил писмото на адмирала. Той, разбира се, изобщо не променил плана си.

По време на съвета на борда на „Сан Мартин" в устието на реката, може би сред документите в каютата на съвещаващите се, непрочетено от никого, се намирало и запечатаното писмо на краля. То било адресирано до Парма и трябвало да му бъде предадено от херцога едва след като Парма дебаркирал на английска земя. В противен случай трябвало да го върнат на негово величество. В съпровождащото писмо кралят

давал малко по-различни нареждания на херцога — той трябвало да го връчи само след като Парма дебаркирал с войските си в Англия или пък ако покажел, че се е усъмнил, че това може да стане.

Но защо кралят избрал този необичаен начин да изпрати писмото? Единствено защото се страхувал да го прати директно на Парма, който можел да се изкуши да го отвори по-рано. А тогава старателно потисканото му недоволство сигурно щяло да избухне.

Писмото разкрива, че в последния момент кралят бил обхванат от малодушие. Той обяснява в него какво трябва да направи Парма, ако експедицията „не се развива така, че да решим въпроса със силата на оръжието, нито пък да накараме врага да се бои от нас (което Бог сигурно няма да позволи) и нещата да се противоуравновесят така, че един мир да не е нежелателен". В този случай Парма трябвало да се стреми да подпише договор при следните три условия: „Първо, да позволят в Англия свободното изповядване на нашата Света католическа вяра на всички католици — англичани и чужденци, и на онези, които са в изгнание, да им бъде позволено да се завърнат. Второ, всички земи, завладени от англичаните в моята Нидерландия, да ми бъдат върнати; и трето, англичаните да компенсират всички вреди, нанесени на мен, домашните и поданиците ми, което ще възлезе на много голяма сума."

„Точките са подредени по важност и въпреки че на първата настоявам особено, вие ще прецените по свое усмотрение дали да настоявате най-напред за нея, да предложите всичките заедно или пък да започнете с последните две. Въпросът за възвръщане на нидерландските крепости също е много важен, особено на крепостта Флесинг; но от третата точка, след като я обсъдите изчерпателно и се убедите, че компенсациите надхвърлят възможностите на съкровищницата ни, можете да се откажете в полза на свободното изповядване на католическата вяра. Нея можете да използвате като средство да постигнете другите две."

„По отношение на свободното изповядване на католицизма можете да им посочите, че след като на френските хугеноти им е разрешена свобода на вероизповеданието, Англия няма да изгуби достойнството си, ако разреши същата привилегия на католиците. Ако ви от-

говорят, че аз не проявявам такава търпимост в Нидерландия, можете да им съобщите, че тяхната страна се намира в по-различно положение (той не обяснява с какво това положение е по-различно), и да им посочите колко благоприятно ще бъде за спокойствието им да задоволят католиците по този начин, колко ще увеличи това търговията на Англия и печалбите им..."

„Каквото и да ви обещават, не бива да смятате, че ще го изпълнят, освен ако са дали сигурна гаранция. Поради тази причина трябва да се опитате да вземете за заложници хора с висок ранг, с много последователи и приятели или пък да завладеете някоя английска крепост, дори за кратко. През това време ще видим как изпълняват условията. Да се пренебрегва това би означавало да се гради върху пясък..."

Колкото повече четем това писмо, толкова по-възмутително изглежда то. Кралят едва ли си е въобразявал, че ако Парма не го отвори, собствените му архиви в Симанкас ще го запазят за потомците. След всичките си изявления до момента той, ако се наложело, бил готов Елизабет да остане кралица на Англия и еретиците да запазят вярата си. От трите условия паричната компенсация била само средство за пазарлък. Така че условията оставали само две.

По онова време Парма и емисарите на кралицата преговаряли за земите в Нидерландия. Съвсем вероятно било, за да си спести неприятности, кралицата да се съгласи да върне на испанците Флесинг и още по-вероятно било изобщо да се изтегли от Нидерландия, ако Филип проявял към нидерландските протестанти поне подобие на онази търпимост, която искал от нея по отношение на английските католици.

Що се отнасяло до католиците, кралицата щяла да му отговори, че те вече били свободни да изповядват вярата си и че тя нямала нищо против да ги остави и занапред да правят това, стига да се държали като добри поданици. При това положение единственото трудно и действително невъзможно условие оставали изгнаниците. За англичаните те били изгнаници не защото са католици, а защото законът ги преследвал по обвинение или подозрение в държавна измяна, в опит да свалят правителството или да убият кралицата. Мнозина от тях признавали и дори се хвалели с престъпле-

нята си. Филип, разбира се, не го виждал в такава светлина — той бил чул само тяхната версия по въпроса. Ако можел да чуе и да се вслуша в доводите на противната страна, би трябвало да признае като владетел, че предлаганата от него амнистия била непремлива за всяка цивилизована страна. Тя би обърнала законите с краката нагоре.

Ако Парма знаел на какви простички условия е готов да склони кралят, той би решил, че всъщност няма за какво да воюва — с изключение на завръщането на изгнаниците всичко останало можело да се уреди чрез преговори и изобщо без нахлуване, или поне си заслужавало да опитат. Ако ли пък знаел, че кралят го мамел, оставяйки го умишлено неосведомен до момента, когато вече щяло да е твърде късно, той би се разбунтувал и сигурно би се опитал да сключи сделка с кралицата от свое име.

Това тайно писмо показва Филип в истинската му светлина. Той не би могъл да предложи компромис с божието дело. Следователно би трябвало да смятаме, че поставените от него условия задоволяват божията кауза. Но той също така бил убеден, че тези условия биха могли да бъдат постигнати чрез мирни преговори. Тогава какво още можела да му спечели армадата? В края на краищата той самият едва ли е бил в състояние да формулира мотивите, които тласнали армадата да тръгне и да изживее цялата си ужасна трагедия.

V

АРМАДАТА НА ПЪТ

Вечерта и през нощта на 30 май армадата излязла от устието на реката, носена от много лек бриз откъм сушата. Галерите изтеглили някои от корабите на буксир през плитчините. Херцогът, който тревожно следял това, доколкото му позволявала тъмнината, благодарил на бога, когато на съмване видял, че всички били преминали безпрепятствено.

Но през деня времето отново се развалило. Първият етап от плаването им до нос Финистере бил със северен курс, а вятърът духал от север-северозапад — от насрещен по-насрещен. Флотата излязла в открито море при остър бейдевинд с десея халс. Някой казал на херцога, че навътре в морето вятърът трябвало да духа от юг.

Но не било така. Вървели по този курс тридесет и шест часа. След това вятърът обърнал от запад-северозапад, което вещаело лошо време, и херцогът заповядал да сменят халса. Това била трудоемка операция, която им отнела много време, но най-накрая маневрата успяла. Когато слънцето се показало отново, те пак виделн суша и открили, че след три дни в открито море били изминали само пет мили от мястото на тръгването си. Сега пък вятърът утихнал и корабите изгубили минималната си скорост за управление, като започнали да дрейфуват безпомощно, подмятани непрятно от вълните на Атлантика. Херцогът изпратил един пинас обратно до реката, за да съобщи на краля, че щом излезе вятър, той смятал отново да сменят халса и на другия ден да заобиколят Берленговите острови, които били на петдесет мили от Лисабон.

Напразни надежди. Цяла седмица корабите се мотали насам-натам, връхлитани от бури, и пилотите твърдели, че са близо до нос Сан Висенти, който бил на сто мили от Лисабон, но в обратна посока. Една от уркпте, 440-тонната „Давид Чико", загубила главната си мачта. Някакъв галеон я взел на буксир, но това забавяло всички и херцогът бил принуден да прати на борда ѝ

опитни моряци баски и да я остави да стигне до сушата сама. Но тя носела на борда си двадесет от мулетата или конете, предвидени за сухопътните войски.

Едва към 10 юни в докладите на херцога проблясва лъч надежда. „Изглежда — пише той предпазливо, — че вятърът обръща от запад-югозапад, така че се уповавам на Бога да отплавам с армадата по верния курс." Пилотите твърдели, че били на деветдесет левги от сушата, 40 градуса северна ширина. Ако това било вярно, след единадесет дни тежко плаване те се били отдалечили само със сто мили от нос Финистере.

Били направили също така извънредно важното откритие, че като цяло армадата изобщо не можела да напредва срещу вятъра. Напротив, колкото и да се мъчели моряците, тя само губела спечелената преднина при всеки халс. Първите три дни показали какво разстояние можела да измине флотата, при положение че всички кораби напредвали възможно при най-остър бейдевинд. Между халсовете към сушата и морето вятърът ги връщал с четири румба назад и армадата се оказвала почти на същото място, откъдето била тръгнала. Следователно при оптимални усилия да върви срещу вятъра тя фактически напредвала с два румба подветрено.

Обяснението на тази сковаваща безпомощност е дълга история. Основната причина била, че испанските кораби имали високи бойни надстройки, а главното обяснение за тези надстройки било, че испанците по природа не били мореплаватели и нямали онова вродено уважение към мореплавателското изкуство както англичаните. Моряците им били вещи, но испанските аристократи и национални герои били сухопътни воини; затова и схващанията им за морския бой били войнишки. На един испански галеон войниците се смятали за най-значителните хора. Командували ги специални сухопътни офицери, а не капитанът на кораба, и те разглеждали моряците донякъде като свои слуги — превъзхождащи незначително робите в гребните галери, чиято единствена задача била да закарат войниците до мястото на боя и да ги оставят в изгодна позиция, от която последните да го спечелят.

Това схващане датирало още от рицарски времена,

когато кралете реквизирали търговските кораби, за да превозват армите им. Корабите капитани и екипажи продължавали да ги управляват, но моряците стояли социално по-ниско и решаващата дума принадлежала на рицарите, които командували армията. Ако можели, те избягвали морските сражения, но ако им се наложело да се бият, единственият начин бил моряците да докарат кораба борд до борд с вражеския, да го вземат на абордаж и да се сразят ръкопашно с врага. За да облекчат тази си задача, испанците вдигали малки надстройки в двата края на средновековните си кораби — на бака и на юта — и ги украсявали с фалшиви крепостни зъбци от дърво; някои дори рисували по тях готически прозорци и зидария. Надстройките изглеждали внушително и давали предимство при метателните оръжия; те също така може би създавали у войниците чувство за сигурност — разбира се, съвсем илюзорно, защото трябвало да бъдат леки, за да не нарушат стабилността на кораба.

Това остаряло схващане в Испания надживяло откриването на морската артилерия. Войниците не презирали оръдията на армадата, но ги разглеждали само като средство да намалят скоростта на вражеските корби, като им пречупят мачтите и оплетат такелажа, така че собственият им кораб да ги настигне и вземе на абордаж. Те продължавали да се надяват, че ще печелят битките си с абордаж и ръкопашен бой, и затова настоявали за надстройки.

С течение на времето корабите ставали все по-големи и надстройките толкова пораснали, че площта на корпуса на един боен кораб почти се равнявала на площта на ветрилата му. Това не било много важно, когато вятърът духал откъм кърмата, а испанците пресичали Атлантика и Тихия океан, избирайки пътищата и сезоните така, че ветровете почти винаги да са попътни. При насрещен вятър обаче надстройките унищожавали ветроходните възможности на корабите. Надстройката на бака ги отвръщала с носа от вятъра, а дрейфът и размерите на двете надстройки ги обръщали подветрено.

Отделни галеони можели да напредват с един-два румба срещу вятъра, а малките пинаси с косо ветрило стъкмяване се справяли още по-добре, докато галеасите и галерите, разбира се, можели да плават право сре-

щу вятъра, ако вълнението не било твърде силно за гребната им. Но напредването на флотата се ограничавало от най-трудноподвижните й кораби. В армадата най-зле били не галеоните, а търговските кораби — балтийските уркн и средиземноморските нао. Те били твърде широки в средната си част и дължината им може би само два пъти надвишавала ширината. Били строени, за да превозват товари по европейското крайбрежие, и не били предназначени да плават срещу вятъра. Когато вятърът духал насрещно, те просто хвърляли котва и с вековно мореплавателско търпение го изчаквали да се смени. Като се прибавели и надстройките, мореходните им качества били смехотворни.

Освен това далеч по-трудно било да се смени халсът на цяла флота, отколкото само на един кораб, освен ако хората във всички екипажи не били обучени до един еднакво безупречно. При смяна на халсовете поне на един от корабите някой объркал нещата, изпускал щаговете, попадал на погрешен халс и губел минималната скорост за управление, след което всички трябвало да му направят място, за да запазят формацията си.

Като смесена флота, в която имало от най-добрите до най-лошите кораби, армадата притежавала всички възможни недостатъци. Изключително трудно било корабите да се движат заедно като едно цяло. Дори когато плавали с попътен вятър, уркпте били твърде бавни и галеоните трябвало да забавят ход, за да не ги оставят много назад. Флотата можела да напредва по малко и с вятър откъм траверса, но само ако се отклонявала от курса. Срещу вятъра положението било безнадеждно. Дори в този начален стадий на експедицията, погледнато в перспектива, ставало ясно, че плаването по Ламанша щяло да бъде еднопосочно. Флотата не можела да премине по него без западен вятър, а ако вятърът не обърнел, не можела да се върне. Нито пък можела да спре и да пусне котва. В противен случай нямало да може да се защищава.

Без съмнение моряците в армадата предвиждали тези трудности, но тъй като били командуваии от войниците, не можели нищо да направят. Докато чакали в Лисабон, на някои кораби им направили нови надстройки или пък вдигнали старите с едно-две нива. Съ-

що така до този момент никой не се бил опитвал да се разправя с флота от сто и тридесет кораба и действителността сигурно щяла да надмине очакванията им. Във всеки случай никой не бил предупредил херцога за тези трудности, ако ли пък били предупредили краля, той ги оставил без внимание, надявайки се, както винаги, господ да разреши онези проблеми, с които не можел да се справи той сам.

Същевременно, докато испанците до последния момент вдигали все по-високи надстройки на корабите си, те знаели, че англичаните строят кораби изобщо без надстройки или пък с рудиментарни останки от тях. Кралят дори предупредил херцога, че англичаните щели да използват нова тактика, а морските офицери я обсъждали с месеци, ако не с години. „Трябва да помните — пише кралят в тайните си писма, — че врагът ще се стреми да се бие от разстояние поради предимство в артилерията. Обратно, нашите хора трябва да се мъчат да го доближат и вземат на абордаж и ще трябва да положите всички усилия да могат да сторят това. За ваша информация изпращам описание на начина, по който врагът използва артилерията си, целейки да бие ниско и потопи корабите на противника; трябва да вземете онези предпазни мерки, които сметнете за нужно в това отношение."

От тези думи лъха самодоволен консерватизъм, но бихме могли да ги тълкуваме и в този смисъл, че когато пишел тези редове, кралят знаел добре колко късно вече било да променя испанските кораби и тактика, независимо дали англичаните били по-сидни или не.

Някои испанци, включително сигурно и кралят, трябва да са предполагали, че идеите на войниците им за морския бой били остарели. Някои моряци положително подозирали, че английските кораби имали много по-добри качества от техните. Онова, което все още не знаели, но скоро щели да научат, било, че английските кораби без надстройки бележели епохална революция във военноморското дело.

Кралят бил изпратил на херцога да го държи в течение на всичко, което правел, и в онзи ранен стадий на експедицията херцогът покорно изпращал всеки два-три дни по един пратеник с писмо до Лисабон. Той също

така кореспондирал с херцог Парма. Точно преди да отплават от Лисабон, един куриер от Парма на име капитан Морески влязъл в реката със своя пинас. Посланието, което носел, било първата вест от херцог Парма, и както се развили нещата — и последната.

Морески нямало кой знае какво да съобщи, освен че армията на Парма била много по-малка, отколкото смятал херцогът — седемнадесет хилядн души войска и хиляда коне. Той всъщност идвал да видн как върви армадата и Парма му бил наредил веднага да се върне. Но през следващите три седмици херцогът не го пуснал от страх англичаните да не го заловят в Ламанша. На 10 юни обаче херцогът променил решението си.

От писмото, което изпратил по капитана, става ясно, че херцогът бил съгласен с Рекалде да завладеят някое пристанище, но не бил съгласен да вземат войските на Парма от Дюнкерк. Той продължавал да се надява, че ще се срещнат в морето, както бил наредил кралят. „Кралят ми заповяда да не се връщам настрани — пише той — и дори ако ме възпират, да си разчистя път и да продължа, докато се срещна с вас, като ви уведомя, когато стигна до английския бряг, тъй че щом научите къде се намираме, Ваша светлост да може да докара флотата си. Много бих желал тези брегове да могат да подслонят такава голяма флота като нашата, за да имаме безопасен пристан зад гърба си, но тъй като това е невъзможно, ще трябва да се възползваме най-добре от онова, с което разполагаме. Още щом капитан Морески пристигне при вас (което ще зависи от времето), ще трябва да тръгнете насреща ми и да пратите пинаса на капитана, за да ми съобщи местоположението ви и мястото на срещата."

По-нататък той обяснява как свикал всички пилоти и моряци, които познавали английското крайбрежие, за да му препоръчат пристанище. За съжаление имената на двете препоръчани пристанища не ни говорят нищо, поне както ги е написал в писмото — едното е Гучеле, а другото Харлаге. Възможно е да е имал предвид Ипсуич и Харидж. Херцогът също така съобщил на пилотите, че най-важно било армадата и флотата на Парма да се срещнат.

Морески успял да се върне невероятно бързо в Дюнкерк. Парма отговорил дванадесет дни след като хер-

догът му писал. Но не на херцога, а на краля, и то в пристъп на силно негодуванне. „Според онова, което ми съобщи Морески, херцогът, изглежда, все още се колебае да ми даде шестте хилядн войници от флотата, които Ваше величество винаги сте твърдели, че трябва да имам, пък и съвсем наскоро ми обещахте дори повече хора. Той също така си е втълпил, че бих могъл да изляза да го посрещна с моите корабчета. Това не може да стане." (Тук кралят е добавил отстрани в полето: „Дай Боже това да не породи недоразумения.") Парма настоявал да се придържат стриктно към първоначалния план или пък към изричните заповеди на краля — той трябвало да получи своите шест хиляди войници и дори повече. „Що се отнася до това да изляза насреща му, той трябва да бъде вразумен, че с тези малки, плоски и плоскодънни корабчета, построени за реки, а не за море, не бих могъл да се отклоня от възможно най-късия и пряк път, за който се бяхме уговорили. Всъщност с тези корабчета, дори закрилени и в свободни от врага води, ще успеем да стигнем до суша само по Божия милост. Това бе една от главните причини Ваше величество толкова своевременно и благоразумно да заповяда испанската флота да осигури безопасното ни прехвърляне в Англия, тъй като е съвсем ясно, че тези съдове не биха могли да се мерят с корабите, а още по-малко да понасят вълнение, тъй като не биха издържали и най-леката буря."

Фаталното недоразумение се задълбочавало. Парма писал на краля, че отново щял да изпрати Морески при херцога, за да му съобщи всичко това. Никъде обаче не се отбелязва да го е пратил, нито пък се споменава повторното идване на Морески. Кралят на свой ред не съобщил на херцога какво мислел Парма по въпроса, макар че многократно можел да го стори. Херцогът останал с впечатление, че Парма разполагал с мореходна флота и дори с няколко бойни кораба, а не с някакви си речни корабчета и шлепове, че щял да го посрещне и че бил постигнали съгласие по отношение на войниците, които трябвало да даде.

Още в първите дни на плаването, след като тръгнали от Лисабон, стигнали неизбежно до още едно от-

критне — кошмарните неудобства на претъпканите кораби в открито море.

Това, разбира се, засягало повече войниците, отколкото моряците. Моряците поне си знаели мястото на кораба. Те спели в надстройките и работели предимно на горната палуба, та дори и още по-нагоре по такелажа. Така че поне били на чист въздух, който може би понякога им бил дори в изпишък, можели да наблюдават развоя на събитията и били достатъчно заети през цялото време.

По-голямата част от войниците обаче за пръв път участвували в морско плаване. Били разквартирувани под палубите и не им разрешавали да излизат горе, за да не пречат на моряците. В Лисабон животът на борда не бил чак толкова лош, защото корабите стоели неподвижни, а оръдейните портове били отворени, за да влиза въздух и светлина. В открито море обаче портовете се затваряли, а главните люкове се задрайвали. Под палубите било задушно и воняло, а непрогледният мрак с мъка се разсейвал доякъде от няколко фенера със свещи или светилници, висящи от гредите. Без каквото и да било отопление или проветрение, тези долни палуби били удушаващо горещи през летните дни и пронизващо студени през нощите и, горещи или студени, винаги прогизнали от влага. Войниците спели и ядели там, на голите дъски, натъпкани един до друг, без никаква работа, освен когато ги викали за строево обучение, почистване на оръжието или да ядат — ако изобщо можели, защото тъмните палуби непрекъснато се изпълвали, скърцали и пропадали. Едва ли би могло да има нещо по-потискащо от мрака, люшкащите се фенери, теснотата, вонята, струпаните хора и липсата на въздух.

Морската болест винаги е била повод за шеги от страна на онези, които не страдали от нея. Една от ранните морски балади разказва комичната история на някакви богомолци, които тръгнали по море на поклонение за някакъв параклис в Испания и не могли да хапнат нищо друго освен препечени филийки, макар че си били платили храната. Сигурно и в армадата от началото имало непочтителни подмятания по адрес на войниците, а най-вече на офицерите, които внезапно загубвали достойнството си. Но много скоро това изобщо

престанало да бъде смешно. Всъщност, изглежда, че морската болест е повлияла сериозно върху хода на историята. Тя не само лишавала човека от сили и кураж, но поставяла началото на порочен кръг от други злини, които в крайна сметка изсмуквали силите на войниците, пътуващи по море.

Самият херцог, както и предполагал, сигурно също е страдал от морска болест. Той едва ли изобщо е успял да я преодолее, макар че бил достатъчно деликатен да не съобщава за това в писмата си. Но той поне разполагал с каюта в прилично усамотение. Единствените санитарни приспособления за войниците били на горната палуба, от двете страни на бушприта, под открито небе или в морето. Съвсем логично било хората в отчаяни пристъпи на морска болест да не хукват натам. Вместо това използвали кофи за всичките си нужди, ако успеели да намерят празни, а когато не намирали — прибягвали към кьошетата на палубата, където живеели. Мястото, където се свивали, било отвратително оповръшано и пълно с изпражнения. Единственият начин за почистване на тази мръсотия било да се плискат кофи морска вода по палубите. Така отмивали по-голямата част от нечистотиите надолу през люковете, където била складирана храната им, и на дъното на трюмовете. Всъщност те живеели върху една отходна яма.

Вследствие на това се изпозаразявали с всички възможни коремни болести, които били донесли със себе си, а избухването на чревна треска или дизентерия още повече влошило нещата. Отгоре на всичко изобщо не можели да се измият, да изперат дрехите или одеялата си — имали по три пинти вода за готвене и пиене. Така че всички завъдили бълхи и въшки, а първите смъртни случаи по време на дългите плавания обикновено били от тифус. Скорбутът, който получавали от липса на витамини, може би в крайна сметка вземал по-голям брой жертви, но му трябвало повече време.

Армадата била първата голяма флота, тръгнала на далечно плаване с претъпкани с войници кораби, с надеждата, че в края на плаването тези войници ще могат да се бият. Съдбата била отредила на херцога да извърши този исторически експеримент. Мореплавателските нации, особено англичаните, също правели подобни опити векове наред, но така и не успели да осъ-

ществят това по времето на ветроходите. Трябвало им двеста години, като се почие от армадата, за да разберат, че условията в претъпканите с хора корабн надхвърлялн издръжливостта на човешкия дух и тяло; дори онезн войнци, които останалн жнвн, трябвало да почиват със седмици на сушата, преди да могат да застанат срещу добре въоръжен враг.

Третото отюрнтие, което армадата направнла в първите дни на плаването си, било най-тревожното. Огромните й запасн храна се развалялн. Херцогът за пръв път споменава това в писмото си от 10 юни, в което нзразява пред краля надежда за по-добро време. Той също така посочва в него колко душн имал да храни, колко кораби имал, колко бавно напредвали и колко време им било отнело товаренето на провизните, така че някои храни вече били престояли в корабите с месеци, предн да тръгне армадата. „Сега — пише той — те са се развалнли, червясали и вече са негодни. Виждам как се измъчват екипажите, но с нищо не мога да помогна. Голяма част от провизните трябваше да изхвърлим в морето, защото само разболяваха хората, като ги караха да повръщат. Надявах се да не безпокоя Ваше величество с такива неща, но успехът на делото ни е толкова важен, че съм длъжен да храня войската както трябва и да задоволявам нуждите на всички. Така че ми се налага да уведомя Ваше величество и смирено да умолявам за още провизни, за да попълним запасите си. Най-много ни липсват месо и риба, но имаме нужда и от всичко останало."

Във всеки случай херцогът излязъл прав за времето. На 11 юни вятърът се установнл от югозапад — попътен за техния курс, и след три дни забелязали нос Финистере. Придвижвали се средно с около четири възла и това била най-голямата скорост, която армадата постигнала изобщо по време на плаването си. В тези две седмици на безсилие били изминали само двеста и четиридесет мили — по седемнадесет на ден, така че всички били щастливи, когато най-накрая видели носа. Херцогът написал ново, бодро писмо, без думичка за болести и провизни. „Хората, слава Богу, са добре и прохладното време допринася да бъдат в добро здра-

ве, така че храня големи надежди Негово Божествено Величество да доведе тази експедиция до щастлив и благополучен край." Той също така описва на краля как, когато вълнението позволявало, събирал командуващите и най-опитните мореплаватели, за да им съобщи намеренията си, да претегли доводите им и да стигне до най-мъдрите решения. Бил наредил на командирите и военачалниците на ескадрите да прегледат хората и корабите си, за да се уверят, че са в бойна готовност и че заповедите му се изпълняват, така че когато срещнели врага, всеки да знае задълженията и мястото си без бъркотия. И добавя: „След като отминем Финистере, ще наредя всички да опразнят палубите на корабите си така, че да не остане нито една вана, легло или сандък, всичко да бъде прибрано, а ненужното — хвърлено през борда. Като се почне от този галеон, а след това и на онези, до които мога да стигна, ще проверя изпълнението лично и ще изпратя хора да проверят по всички кораби на армадата без изключение. Оттам ще продължим готови за бой, все едно че врагът е пред нас."

Тези легла и сандъци като че ли били патрапчива идея при херцога. Разбира се, преди бой било необходимо да се разчистят палубите, но само няколко години по-късно един добре стопанисван кораб извършвал тази операция само за шест минути, така че нямало особена нужда от бързане. Преди да тръгнат от Лисабон, той вече бил дал такава заповед, но очевидно никой не й обърнал особено внимание, а може би поради това, че той самият мразел морето, херцогът до този момент не бил проверил изпълнението й, съчувствувайки донякъде на хората, които имали късмета да притежават тези последни трошици от удобство.

Ако се съди по писмото, изглежда, че всичко около армадата върви чудесно. Но това писмо било изключение и тъй като не било кодирано, изглежда, че било предназначено не само за очите на краля. На следващия ден херцогът изпратил ново кодирано писмо за катастрофалното положение с храната. „Преди четири дни пратих кораб в Коруня да съобщи на маркиз Де Сералво (губернатора на Галиция) местоположението на армадата, с молба да натовари всичкото месо, прясно и осолено, сланина, сирене, риба и лой, които има

подръка, на корабн, шлепове, риболовни лодкн н разни други съдове н да ги прати насреща ми, а ако поради времето съм принуден да променя мястото си — да ме последват. Пратих също така комисар, на когото е заповядано да помага при товаренето на всичките тези припаси, като отмята, когато ги товарят, и да положи всички усилия да се свърже с мен. А сега пращам този пинас със същата цел, защото ако времето позволи, възнамерявам да не спирам, а да продължа незабавно. Вместо да губя време, по-скоро ще понеса всякакви несгоди, надявайки се Ваше величество веднага да нареди да ни пратят припаси, особено месо, риба и вода, защото от вчера няколко кораба вече ми поискаха вода и тази липса ме тревожи най-много."

Водата била другата им грижа. Отваряйки поредните бъчви, на някои кораби открили, че много от тях били изтекли и празни, а в пълните водата била зеленясала, лигава и не ставала за пиене. Лигава или не, на някои екипажи им се наложило да я пият, защото нямали нищо друго. В резултат на това получили остро разстройство, а за ефекта на подобно заболяване върху стотиците хора на долните палуби било по-добре да не се мисли. Слуховете плъзнали от кораб на кораб и екипажите започнали да отварят бъчвите си, откривайки същата картина; колкото по-надълбоко ровели из трюмовете, из най-старите бъчви на дъното, толкова по-очевидно било, че са останали без питейна вода. Виното било в добро състояние и може би можели да минат с определената бутилка дневно, но нямало в какво да сварят соленото месо и рибата си.

Да се окажеш командир на трийсет хилядн души в открито море с насрещни ветрове, с храяа, която не може да се яде, и вода, която не може да се пие, било кошмар, който дори и херцогът не си бил представял. Той обаче не загубил самообладание, нито решимостта да изпълни неприятния си дълг. Бил помолил краля да изпрати още храна, но не разчитал на него и от своя страна дал нареждания на местния губернатор. Съветниците му настоявали да спрат в Коруня за пресни припаси, но на него никак не му се искало от страх, както споменава, войниците и моряците да не дезертират, както обикновено. Въпреки това „както обикновено" влизането в испанско пристанище, след като вече били

разбрали как изглежда животът в открито море, би означавало да налага войниците си твърде голямо изкушение. Това означавало също така и да признае несполуката. Затова херцогът решил да чакат недалеч от брега, докато дойдели лодките с припасите, за които бил пратил, а след това армадата да поеме курс към Ламанша. Междувременно на флагманския кораб донасяли нови и нови покъртителни истории за болести и вмирисани бъчви. Докладвали му, че няма нищо за ядене освен сухари, а и част от тях също били развалени. Всички октоподи били изхвърлени в морето, което без съмнение било най-подходящото място за бъчви с развалени октоподи. На някои кораби имало боб и грах, които ставали за ядене. Други нямали нищо свястно, защото, когато им сервирали, хората отказвали да ядат. Още никой не бил умрял, но мнозина били изваден от строя със симптоми на отравяне от храна и се търкаляли по палубата, измъчвани от болки.

Трудно е да се обясни защо точно такава беда сполетяла армадата. Испанците и португалците имали достатъчно опит в запасяването на кораби с храна за дълги плавания, макар че нито те, нито който и да било друг го бил прилагал в такива огромни мащаби. Някои английски автори приписват и това на Дрейк. Година преди това, след нападението на Кадис, Дрейк заловил и изгорил няколко малки каботажни корабчета край нос Сан Висенти, няколко от които били натоварени с дъги за бъчви. Твърдят, че именно това били сухите дъги за бъчвите на армадата и след загубата им бъчварите в Лисабон трябвало да използват мокри дъги, които, естествено, не се надували, когато напълвали бъчвите, и или пропускали вътре въздух, или пък изпускали съдържанието на бъчвите навън. Подобно обяснение, разбира се, било малко нещо като да се търси под вола теле. Няма никакви доказателства Португалия и Испания да са изпитвали недостиг на сухи дъги за бъчви, а едва ли и Дрейк ги бил изгорил благодарение на някаква свръхестествена предвидливост. Той не знаел какво има в корабчетата, преди да ги плени, и все едно щял да ги изгори, независимо от товара им. Също така никой в армадата не бил изразил недоволство по отношение качествата на бъчвите.

Много по-приемливо изглежда предположението, че

храната била опакована в бъчви в Португалия, а не в Испания. Португалските доставчици и бъчварите може би не полагали необходимото усърдие, а може би мамели испанските си господари. Но и това е само предположение; участниците в армадата, които сигурно най-много държели да открият виновниците, не споменали изобщо доставчиците и бъчварите. Дори и херцогът с неговата склонност да се обвинява за всичко не се смятал за виновен в случая. Припасите били поръчани и натоварени още при маркиз Санта Крус и херцогът просто нямал възможност — дори и да се бил сетил за това — да ги разтоварн наново и да отворн бъчвите, за да провери състоянието им. Всъщност единственото обяснение на специалистите по армадата за случая е, че храната и водата били престояли твърде дълго на борда, а това е и косвено обвинение към начина, по който кралят организирал и събирал флотата си. Той хвърлил двама от доставчиците в затвора, но не наказали никой друг, като че ли — а за онова време това наистина се смятало за възможно — всичко било в ръцете на бога.

Херцогът се повъртял около нос Финистере още четири дни, взирайки се нетърпеливо в начупената линия на брега за флотилията от шлепове и риболовни лодки, които бил помолил маркиза да му прати. Нищо не се виждало. Почти всички настоявали да влязат в пристанището.

Той самият сигурно също копнеел за това. Онзи, който не познава мъките на морската болест, не може да разбере какъв силен копнеж може да изпитва човек по спокойни води, по възможността да си отпочинеш от безкрайното люшкане и да се наспиш добре през нощта. Само изключително силното му чувство за дълг и може би страхът какво ще каже кралят го задържали в морето.

На четвъртия ден армадата стигнала на дрейф до самия вход на залива на Коруня. Вятре не се забелязвало никакво движение. През нощта вятърът отново извил от север, духайки право в гърлото на залива. Флотата маневрирала бавно наоколо цяла нощ, за да стои на безопасно разстояние от брега. На другия ден херцогът все още се колебаел. Към обяд вятърът убил всяка надежда да продължат плаването. Също така ста-

нало ясно, че никакви шлепове или лодки нямало да могат да се преборят с него. Херцогът капитулирал и влязъл в залива на Коруня. Около четиридесет кораба го последвали, но тъй като спусналият се здрач пречел да си намерят място за пускане на котва, разбрали се останалите да маневрират навън до съмване. Денят бил 19 юни — три седмици след като били напуснали Лисабон.

Веднага щом пуснали котва, херцогът изпратил спешна депеша на краля: „Със съгласието на командуващите, поради лошото време и недостига на вода и провизии тази вечер с част от армадата влязох в Коруня, като другите останаха отвън, защото бе късно и не можеха да стигнат до пристанището. Ако е рекъл Бог, утре ще се присъединят към нас и аз ще побързам да натоваря колкото се може повече за два дни. Ще се запася с вода и ще оставя на брега опасно болните, а след това, ако времето позволи, ще отплавам отново. Вятърът, с който можем да излезем от залива, е попътен и за нашето плаване. Така че се надявам да не остана дълго тук."

Но посред нощ вятърът неочаквано обърнал отново от югозапад и бясна буря връхлетяла залива на Коруня. Корабите вътре влачели котвите си и се блъскали, а през шибащия дъжд и мътната светлина на утрото хоризонтът на север се простирал пуст. Корабите отвън били изчезнали до един.

VI

КОРУНЯ

„Местните хора казват, че не помнят такова разбунено море и такъв яростен вятър с мъгла и дъжд" — пише херцогът два дни по-късно. Това, разбира се, е обичаен начин да се описва лошото време, но през онова бурно лято описанието едва ли е било далеч от истината. Същото твърдели и английските моряци в Плимът.

Коруня има обширен и защитен залив и малкият, опасан със стени градец се издига и до днес на скалистото полуостровче в средата му. Прочута с изключително високата си влажност в Испания, Коруня въпреки всичко с право очаква слънце и спокойно море през юни, а дъждовете правят заобикалящите я земи плодородни. Гроздето за вино, отглеждано там, не е нищо особено, но наоколо също така изобилно виреят пшеница и зеленчуци, гледат и рогат добитък. Така че мястото било подходящо да се попълнят припасите на флотата. В отговор на писмото на херцога губернаторът на Галиция започнал да събира провизии и херцогът веднага ги превозвал с лодки от града до корабите в залива. Товарели и пинаси, готови да отнесат храна на липсващите кораби. Когато пишел писмото си, времето било започнало да се уталожва и херцогът успял да имитира предпазлив оптимизъм.

Имал много болни, докладвал той; страхувал се да не пламне епидемия, която не ще може да контролира. Той самият не бил здрав (въпреки че не споменава точно от какво страдал) — може би това били последствията от трите седмици морска болест или пък от надвилото го стомашно разстройство. Но всичко проверявал лично, с най-голямо внимание, скърбейки, както можел да си представи кралят, за бедните, сполетели армадата. Две трети от корабите липсвали, но можело да бъде и по-зле. „Въпреки всичките ми усилия да не вляза в това пристанище все пак съм тук, а най-добрата част от армадата остана в открито море. Но да благодарим на Бога за онова, що ни е отредил. Сега виждам, че по негова милост стана така, за да можем да се съберем

по-лесно отново, защото останалите знаят къде да ме намерят, което нямаше да е така, ако бурята ни бе заварила в открито море."

Два дни по-късно, на 23 юни, ги връхлетяла втора буря, още по-страшна от предишната. Но на 24 юни херцогът продължил да описва на краля какви мерки бил взел, за да оправи нещата. Няколко от липсващите кораби се завърнали, пристигнала и вест, че много други били потърсили подслон в пристанищата по северното крайбрежие на Испания. В по-голямата си част били повече или по-малко повредени; четиринадесет пострадали сериозно; един галеон загубил главната си мачта, а една галера — руля си. Херцогът пратил пинаси по всички посоки със заповед за среща в Коруня и се надявал всички или почти всички да пристигнат.

Той се страхувал, че ако до този момент англичаните не били научили за нещастието с армадата, скоро щели да разберат и корсарите им щели да се втурнат подир пръснатите кораби. Правел всичко възможно да предотврати това, като пращал пинаси и гребни лодки на разузнаване. Освен това предположил, че някои кораби сигурно били стигнали чак до островите Силли в съответствие с „Основните заповеди", издадени от него в Лисабон. Затова пратил два добре въоръжени, много бързи пинаса в тази посока, всеки под командата на опитен мичман, за да ги върнат. Междувременно ускорил запасяването с вода и храна, доколкото позволявало ужасното време, и поставил рота местни войници да пазят на кея, за да не може никой без специално разрешение да слезе на брега. Херцогът смятал, че това ще спре дезертьорите.

Кралят отговорил на първото от писмата му на 28 юни, без да коментира злополуката, но одобрявал мерките, взети от херцога, и го подканял да тръгне възможно най-скоро. Заповядал бил да изпратят още сухари, оцет, вино и риба от Лисабон. Херцогът трябвало да се погрижи добре за болните и да им даде всичкото прясно месо, което успее да осигури.

Но в деня, когато написва второто си писмо до краля — 24 юни, — херцогът пише и трето писмо. То е съвсем различно. Личи си, че е писано много предпазливо и изразява най-съкровените му мисли. Изглежда, че капризите на времето сериозно разклатили вярата му — не

във всевишния, разбира се, а в начина, по който кралят тълкувал божията воля. „Много ме тревожи времето. Твърде необичайно е за края на месец юни, а в един такъв момент, когато полагаме върховни усилия да служим на Господа, изглежда още по-странно, особено като се вземе предвид колко горещо Му посветихме плановете си и ги поверихме в Негови ръце. Следователно случилото се има някаква сериозна и основателна причина. Все отлагах да съобщя на Ваше величество онова което ще споделя сега, за да не бъда изтълкуван погрешно, че се ръководя от лични подбуди; но като гледам как се развиват нещата, мой дълг е като ваш усърден слуга да доведа до вниманието ви следното..."

След това херцогът му напомнял колко неохотно бил поел командуването на армадата. То се дължало, пишел той (макар че преди не го бил споменавал), на това че разбирал колко много повече войски щели да им трябват от събраните в Лисабон, за да нападнат такава мощно кралство като Англия, от тези, които кралят събрал в Лисабон. „Поради тази причина отклоних отначало предложението, виждайки, че експедицията е представена пред Ваше величество като нещо далеч по-леко от онова, за което я смятат онези от нас, чиято единствена цел е да служат на Ваше величество." Като Рекалде, той бил достатъчно тактичен да не каже на краля, че грешн, а само че бил подведен от други хора. „Въпреки това дойде моментът, когато Ваше величество ми заповяда да отплавам, което и сторих, и ето ни сега в това пристанище, толкова разпръснати и омаломощени, че според мнението на всички познавачи сега сме много по-слаби от врага. Много от най-големите ни кораби все още липсват, както и два галеаса; тук на корабите има много болни, чийто брой ще расте поради лошата храна. Храната не само е много лоша, за което непрекъснато ви осведомявах, но и толкова оскъдна, че ще стигне за повече от два месеца."

„Ваше величество може да прецени при това положение дали да продължим плаването, на чийто успех е заложено толкова много. Ваше величество е вложил в тази експедиция всичките си ресурси в кораби и военни запаси и аз не виждам по какъв начин бихме могли да се съвземем при евентуална катастрофа. Ще ни е нужно много време да съберем отново бойна морска

сила, което няма да е възможно, без да включим търговските кораби, които не са подходящи за тези морета. Междувременно Ваше величество ще остане без кораби по бреговете на Биская, Португалия и Андалусия; така че Португалия и Индиите ще са застрашени, а Нидерландските провинции ще се насърчат и въстанат отново, ако научат, че някаква беда е сполетяла армадата."

„Да се предприеме такава важна експедиция не е лесно дори при сили, равни на тези на врага, а пък да се захванат с нея по-слаби, както сме ние сега, и недостатъчно опитни хора, би било направо неразумно. Трябва да призная, че малцина в армадата притежават знанията и способностите, които изискват възложените им задължения. Проверил съм старателно наблюденията си и Ваше величество може да не се съмнява в уверенията ми, че сме много слаби. Господарю, не се оставяйте да ви мамят, като ви убеждават в противното. Още повече се убеждавам в мнението си, като знам колко малка е войската на херцог Парма. Дори обединени, пак ще сме слаби, ако ли пък не се обединим, наистина ще сме немощни. Още повече че при създалото се положение не ще можем да осигурим подкрепления."

„Спомням си колко голяма войска беше събрал Ваше величество за покоряването на Португалия, макар че тази страна граничи с нашата и голяма част от хората й бяха с нас. Но, господарю, как да нападнем такава голяма страна като Англия със сегашната ни войска? Аз съм оставил това единствено на Бога и смятам за свой дълг да повдигна този въпрос пред Ваше величество, за да решите, докато армадата се ремонтира тук, как бихме могли да Ви служим най-добре. За да избегнем трудностите, бихме могли да използваме тази възможност, като потърсим достоен начин да се споразумеем с врага. В името на вашите интереси Ваше величество би трябвало още веднъж да обмисли как да постъпи, когато толкова много съперници завиждат на Вашата мощ."

Когато писмото било публикувано в края на XIX век, много английски историци го приели като още едно потвърждение колко страхлив и глупав бил херцогът — жалък страхливец, както го наричали тогава. Той вече

имал име на такъв в английските и донякъде в испанските предания. Но непредубеденият трудно ще открие страх или глупост в това писмо. То не издава нищо такова. Що се отнася до страхливостта, в него личи същият морален кураж, както и в писмото, с което херцогът отказал възлагането му пост от краля, а пък по отношение на глупостта то може би било най-мъдрият съвет, някога даден на краля.

Всъщност писмото разкрива важния факт, че още от самото начало главнокомандуващият на армадата не вярвал в силите ѝ, за да победи.

Бихме могли да обвиним херцога в непостоянство, макар че нищо чудно понякога цялото това ужасно бреме да му е идвало твърде много; или пък че от време на време бил потиснат, когато боледувал или когато го мъчела морската болест, или пък че не спирал да копнее за Сан Лукар. Писмата, които пишел до краля, отразяват различните му състояния. Когато всичко вървяло добре, той бил почти бъбрив — пишел като младеж до страховития си чичо. Когато имал да съобщи нещо изключително важно, както в това писмо, пишел с официалност на дипломат. Но когато трябвало да докладва за бедствия, почти падал на колене и се извинявал за неща, в които не биха го обвинили дори и най-безмилостните му съдници. Очевидно бурята в Коруня бил един от най-тежките му моменти. Той най-напред се извинявал, че бил принуден да влезе в залива. По-късно обаче, може би след като отложил решенията си за сутринта, херцогът се поразмислил по-съсредоточено и откровено какво всъщност означавала тази буря.

Ако четем писмата му между редовете, виждаме как отначало в Лисабон херцогът донякъде се утешавал с увереността на краля за свещената мисия на експедицията. Още тогава той хранел известни съмнения по въпроса, но се оставил да го убедят, че каквито и недостатъци да имала армадата, все пак можела да се надява на чудотворната божия помощ. През последните шест седмици лошото време бавно разрушило тази крехка надежда. За средата на лятото това било истинско чудо, но чудо, което забавяло, вредяло и накрая разпръснало армадата, а не ѝ помагало.

Според логиката на онези времена насрещният ве-

тър, бурите и изчезналата флота не били просто случайност или малко по-упорит лош късмет. Както пишел херцогът, те трябвало да имат някаква основателна и сериозна причина. Кралят можел да си въобразява, че такива дребни грехове като моряшките псувни биля оскърбили бога. Но херцогът бил склонен да се усъмни, че кралят дълбоко грешал — бог не бил приел делото на армадата като свое. Лишен от тази вяра, на главнокомандуващия му оставало да преценява армадата в светлината на бойните й възможности и да признае, че ако не можели да се надяват на чудеса, нямало на какво друго да се надяват.

Едва ли само той във флотата бил стигнал до този извод. Бурята била красноречива поличба. Интересно дали е имал на кого да довери съмненията си? Очевидно обсъждането на подобно мнение било опасно; в някои кръгове биха могли да го сметнат за държавна измяна. Авторите, които наричат херцога страхливец, също така твърдят, че капитаните го презирали за това. Но в документите, стигнали до наши дни, няма и най-малък намек за подобно нещо. Напротив, те свидетелствуват, че хората го обичали и с радост проявявали снизходителност към невежеството, което той така открито си признавал. Изключение правел може би само дон Педро де Валдес, известен като раздразнителен и свадлив човек. И въпреки това в усамотението на каютата си през нощта или крачейки по юта както обикновено, херцогът сигурно копнеел за някого, с когото да сподели бремето на отговорността си и който да разбере затрудненията му.

Сред двадесет и двамата благородници, които водел със себе си от Сан Лукар, той може би имал свои доверени хора. Имената им са известни, но те самите са само сенки, за които не се знае какво са мислели и какви са били. Може би херцогът е можел да се довери на заместника си Де Лейва, който бил приятен човек, но последният изчезнал с един от корабите. Или може би на адмирал Рекалде? Рекалде бил съгласен с него поне по един въпрос — за некомпетентността на хората от армадата; или поне на някои от тях. „Чувам сериозни оплаквания — пише той на краля, — че командуването на екипажите е поверено на много млади хора само защото са благородници. Малцина от тях са военни

я знаят какво да правят, а офицерите им не са по-добри от тях."

В същото писмо Рекалде съобщава на краля как херцогът дошъл да го види, когато старият адмирал бил прикован към постелята си от лумбаго. Обсъдили експедицията надълго и нашироко. Херцогът изглеждал обезпокоен от необходимостта да отпътуват по-бързо от Коруня и се тревожел, че новите припаси можели да не пристигнат навреме. Рекалде му напомнил колко важна е бързината — може би защото времето напредвало и само няколко месеца ги делели от есента. Има нещо трогателно в постъпката на херцога, който отишъл да изрази съчувствието си на болния адмирал, който бил достатъчно стар, за да му бъде баща, и наистина двамата си поговорили откровено. Но дали се е осмелил да му каже, че бил посъветвал краля да се откаже напълно от експедицията?

На 27 юни херцогът свикал съвет. Разискванията били протоколирани много подробно и протоколът е запазен до днес. Той показва как херцогът използвал прерогативите си и доколко се осмелил на такова едно общо събиране да засегне основния въпрос — дали да се откажат от експедицията. Съветът бил свикан три дни след последното му писмо до краля и преди кралят да е отговорил.

Освен херцога и адмирала на този съвет присъствували старши командуващият на сухопътната войска дон Франсиско де Бобадильо, четирима командуващи ескадри, дон Педро и дон Диего Флорес де Валдес, Мигел де Окендо и Мартин де Бертондона, Уго де Монкада, който командувал галеасите, двама старши капитани и дон Хорхе Манрике, който бил главен инспектор на флотата. Предполага се, че също така присъствувал и един от секретарите на херцога, Херонимо Арсео или Андреас де Алва, за да води протокола.

Испанските военни съвети имали хубавия обичай главнокомандуващият да повдигне някакъв въпрос и всеки по ред, като се започне с най-младшия по ранг, да изкаже мнението си по него. Първият въпрос на херцога бил дали да изчакат в Коруня изчезналите кораби, или да тръгнат да ги търсят по крайбрежието. Отговорът бил лесен. Никой не искал да тръгва. Всички гласували, че е по-добре изгубените кораби да потър-

сят армадата, отколкото тя да тръгне да ги търси.

След това херцогът се обърнал към съвета с молба да реши дали армадата незабавно да продължи с онези кораби, които били в Корунна и другите пристанища по крайбрежието, без да изчаква липсващите.

Пръв отговорил дон Хорхе Манрике. Може би защото бил най-младши по ранг сред това високопоставено събрание, а може би защото бил най-добре запознат със статистическите данни. Едно от задълженията му било да води поименните списъци на хората, а другото — да следи за провизиите на корабите.

Дон Манрике докладвал, че все още липсвали двадесет и осем кораба, като се изключели онези, за които знаели, че били в други пристанища. Те носели на борда си шест хиляди души. Макар че според статистическите данни с армадата плавали 27 884 души (самият той, изглежда, не бил сигурен в общия им брой), той посочил, че само 24 500 от тях били боеспособни, след като се извадели висшите и низшите офицери, персоналът, каютните прислужници и юнгите, благородниците авантюристи, съдебните лица, болничният персонал, артилерийските офицери, свещениците и гребците на галерите и галеасите. Като се извадели и гореспоменатите 6000 души, оставали само 16 000 боеспособни войници и моряци (така казал той), а някои от тях вече били „пътници" — болни или мъртви. Следователно липсвала почти една трета от живата сила на армадата, включително трима maestres de campo, командири на полкове с цвета на войската. Той смятал, че армадата не бивало да тръгва без липсващите кораби и че мнението му трябвало да бъде красноречиво обяснено на негово величество. Присъствуващите — с изключение на дон Педро де Валдес — се съгласили, че докато не се съберат всички, както в Лисабон, армадата не бивало да напуска Корунна.

Всъщност според протокола никой не направил на глас очевидния извод, но сигурно всички си го мислели — за липсващите кораби не се знаело нищо, възможно било да са претърпели корабокрушение, да са хвърлени на брега или пък да са потопени или пленени от врага и може би никога вече нямало да се върнат, а в този случай армадата никога нямало да се събере отново и никога нямало да отплава.

Колкото и да е странно, протоколът повтаря основните доводи от писмото на херцога, използвайки почти същите фрази, но в устата на други хора. Дон Хорхе казал, че от армадата зависела съдбата на християнския свят и доминионите на негово величество; кралят бил заангажирал в нея всичките си военноморски сили в тези води и в случай на нещастен изход от боя или на ураган можели да загубят всичко. Дон Франсиско де Бобадильо, който особено недвусмислено изразил мнението си, заявил, че едно нещастие с армадата можело да повлече загубата на Индиите и да застраши Португалия и Нидерландия. Такова сходство на доводите можело да се обясни по два начина. Херцогът, или може би неговият секретар, били наблегнали повече на определени места в протокола или, което е много по-вероятно, върху идеята да се зареже целият проект, а причините за това били обсъждани далеч по-нашироко, отколкото показват писмените източници.

Изказването на дон Педро де Валдес, единствения, който бил против, е записано по-подробно, отколкото всички други изказвания — испанците нямали практика да записват мненията на онези, които били малцинство. Но изказването на дон Педро е типично за човек, който обича да се опълчва сам срещу света. То непрекъснато се отклонява от темата и е пълно с нелогични изводи, които се изключват взаимно.

Неговият опит с англичаните му подсказвал безпрекословно, че врагът сигурно щял да раздели силите си на две или три места. Скоро щели да получат вест за липсващите кораби или поне за повечето от тях, защото бурята не била чак толкова свирепа, освен ако някой от тях поради лични причини не искал да представи така нещата. Инспекторът бил казал, че флотата разполага с провизии за деветдесет дни; ако това било вярно и ако успеели да се приготвят за не по-късно от петдесет или двадесет дни, той смятал, че трябвало да отплават. Но дон Педро също така смятал, че провизиите трябвало старателно да се проверят отново. Той бил обиколил своята ескадра и установил, че сухарите щели да им стигнат за деветдесет дни, но че част от тях не били в добро състояние. Виното било повече от достатъчно, но сланината, сиренето, рибата и зеленчуците били изгнили и не можели да се ядат. Едни-

ствената година храна били месото и рибата от Корунна, а според него те нямало да стигнат за деветдесет дни. Докато флотата била в пристанището, хората трябвало да получават прясно месо, така че запасите на корабите да се запазят. Това щяло да укрепи войниците и да ги изправи на крака.

Изобщо не става ясно какво го е карало да смята, че можели да отплават и да влязат в бой с наличните сили. Но изказването му било полезно поне с това, че повдигнало въпроса за храната и накарало херцога да зададе друг въпрос: могат ли да изчислят за колко време ще стигнат провизиите на ескадрите им и да предложат какво трябва да се направи, ако тези провизии не стигат за деветдесет дни. Никой не обяснил защо били избрали точно деветдесет дни за необходимия минимален срок. Армадата тръгнала с провизии за шест месеца, а до този момент била изминала път, който обикновено се изминава за една седмица. След деветдесет дни щели да бъдат в сърцето на бурите на есенното равноденствие, а дотогава трябвало или вече да са се завърнали у дома, или да са зазимували в сигурно пристанище.

Тъй или иначе те визирали този срок от време. Въпросът на херцога, изглежда, съживил отново протестите колко ужасна била храната. Когато се поуспокоили, решили да чуят мнението на главния инспектор на флотата. Той потвърдил онова, което били казали останалите — всичко освен сухарите, виното и зеленчуците било развалено поради дългия престой на корабите. Той бил прегледал остатъка и преценил, че в най-добрия случай провизиите едва ли ще стигнат за повече от осемдесет дни, с изключение на кастилската ескадра, където храната можела да стигне за три месеца.

Всички се съгласили, че запасите им били недостатъчни и че негово величество трябвало да получи подробен отчет по специален куриер, за да може да вземе най-подходящите според него мерки. Тази резолюция подписали всички, включително Педро де Валдес. Така те върнали топката на краля, което всъщност било единственото, което могли да сторят. Но общото мнение било достатъчно ясно: армадата не разполагала с достатъчно хранителни припаси за плаването си, а до-

ри и да можели да ги съберат, тя не бивало да тръгва, преди да е възстановила числеността си от Лисабон. Сигурно всички били наясно, че това можело и да не стане. Вече никой не споменавал за чудеса.

Херцогът трябвало да чака десет дни отговора на краля. Главнокомандуващ, който съветвал монарха си да иска мир, не можел да се надява на друго освен на отстраняване от длъжност, придружено с наказание и унижение. Херцогът може би щял да приветствува отстраняването си и охотно да плати с цената на позора или дори да посрещне обвинение в държавна измяна.

Докато чакал с опънати нерви, той се сдърпал с Педро де Валдес. Де Валдес се оплакал на краля, че тъй като мнението му на съвета се различавало от това на другите, херцогът го гледал с лошо око и бил употребил изрази, които го наскърбили много. Това е единственото разногласие, споменато писмено.

Когато най-накрая пристигнал отговорът на краля, херцогът без съмнение го отнесъл в каютата си със свито сърце, за да го прочете насаме. Писмото е много дълго и изненадващо меко. По-малко изненадващо е, че кралят оставил изобщо без внимание доводите, изредени от херцога с толкова болка. Филип нямал намерение да се отказва от експедицията. Напротив, той възнамерявал да продължи, превъзмогвайки всички трудности. Ако липсващите кораби се завърнели, армадата трябвало да отплава към 10 юли (пет дни след отговора на краля и може би в деня, когато херцогът го получил). „Защото се надявам — пише кралят, — че Всевишният ще оправи тези спънки в началото, като възтържествува делото му накрая." Ако имало повредени от бурите кораби, той разрешавал на херцога да остави дванадесет или петнадесет от тях в Коруня — онези, които ще имат нужда от продължителен ремонт. Но трябвало да разпредели екипажите и товара им на други кораби.

Писмото съдържало и лек упрек за развалените провизии. Докато флотата била в пристанището, на хората трябвало да се сервира прясно месо, риба и хляб. Херцогът можел да плати в брой. Така останалите провизии щели да се запазят за плаването. Кралят не коментирал единодушното мнение на съвета, че храната е

недостатъчна. Но в тази част на писмото добавил лично: „Трябва да внимавате този път припасите напитна да се запазят и да не се оставяте да ви мамят както преди." Изтъквал, че в Лисабон на херцога били докладвали неверни данни. Същото се отнасяло и за водата. „Бяха ви информирали, че имате достатъчно вода за два месеца, а сега научавам, че в деня на пристигането ви в Коруня на някои кораби открили, че нямат нито капка. Това налага да държите офицерите си отговорни за стриктно изпълнение на задълженията им."

По отношение на липсващите кораби, особено на урките, кралят предполагал, че може би чуждестранните моряци на борда им правели някакви номера. Надявал се, че херцогът бил достатъчно предвидлив да качи на борда им поне неколцина надеждни испански моряци, които с помощта на войниците да накарат чуждепците отново да се върнат на нужния курс.

Писмото завършва отново с изреждане на кралските заповеди: да не се начеват провизиите, като за целта се консумира прясна храна в пристанищата, да се съберат корабите в Коруня или поне толкова от тях, че липсващите да не са от значение, и да се готвят за тръгване на 10 или 12 юли. Написано е в дух на съзнателно великодушие — този път на херцога му прощавали, но му напомняли, че могат също така да го държат отговорен за всичко, което не е наред. Мнението на херцога и общото мнение на съвета били пренебрегнати изцяло, като че ли не били достойни за обсъждане. Както обикновено кралят не отстъпил ни най-малко и както обикновено не може да се определи дали постъпвал така в резултат на смела решителност, или на тъпо вироглавство. Но писмото не е сурово. При всичките си недостатъци кралят не бил отмъстителен към поданиците си.

Херцогът не отговорил директно на това писмо или пък отговорът му е изчезнал от архивите. Но до момента, в който го получил, нещата били тръгнали към подобряване. Той се примирил с перспективата, че армадата щяла да продължи, и може би съжалявал, че се бил опитал да изкаже мислите си. В крайна сметка е трябвало да му е ясно, че кралят нямало да го послуша. Херцогът дори си възвърнал вярата с помощта на онези мъчителни доводи, които са утеха за

търсещия във всичко божия пръст: „Утешавам се с мисълта, че Онзи, в чиито ръце е експедицията ни, е отредил всичко да стане така, че да вдъхне още повече усърдие на Ваше величество и още повече старание у офицерите Ви. Убеден ме това, че благоволи да върне в пристанището липсващите кораби с изключение на два от Левант и на две урки. Ще проследя ремонта им лично, защото повече от всички желая да ускоря нещата и да потеглим оттук."

Най-важната от добрите новини била, че на 15 юли се завърнал един от пинасите, изпратен от херцога до островите Сили, следван от дванадесет кораба, събрани на входа в Ламанша. Рекалде казал, че дошли „с мирис на Англия" и фактически били видели брековете на Корнуол между Лизард и Ландс Енд. Те търсели там армадата в разбуненото море, но срещнали само два малки барка, заобикалящи Ландс Енд на път от Дъблин за Бискайския залив с товарн кожа, пшеница, въглища и дървени въглища. Испанците връхлетели малките корабчета, едното потопили, а второто взели на буксир. Испанският адмирал, който се качил на едното от тях, си счупил две ребра, докато се прекачвал обратно на флагманския кораб. Заловените моряци и двама ирландски свещеници им разказали, че според слуховете, които се носели из Дъблин, на английския бряг се подготвяли сериозно за отбрана и че Дрейк имал сто и осемдесет кораба и три ескадри — едната в Плимът, а другите две на изток от Доувър. През нощта на испанците им се сторило, че баркът, който теглели, започнал да потъва, и те го оставили да дрейфува. Но той не потънал, а на борда му се крили все още трима мъже и едно момче. След като изчакали испанците да отминат на юг, те продължили по пътя си. Един ден по-късно край брековете на Бретан срещнали едни пинас на Дрейк и разказали историята си.

След завръщането си мичманът Ескивал, който командувал пинаса на херцога, докладвал накратко за класическото си морско приключение. „Призорн в петък, на 1 юли — пише той, — съзряхме залива Сейнт Майкъл и Ландс Енд на пет или шест левги от нас. Обрахме всички ветрила и се приближихме на гребла на около четири левги до брега. След това легнахме на дрейф за през нощта и подветрено от нас премина ветроход-

Аз исках да го подгоним, но пилотите се възпротивиха, защото беше късно и не бяхме сигурни, че ще го хванем. Всички мислеха, че толкова близо до брега сигурно ще заловим някое риболовно корабче през нощта. Но вятърът изви от югозапад със силен дъжд и през нощта ни връхлетяха свирепи вихри от всички посоки на компаса. Борихме се, като непрекъснато сменяхме халса, за да не ни отнесе на плиткото. Призори вятърът се установи от север и ние се опитахме да прекосим до Ирландия, за да изпълним заповедите. Но и вятърът, и вълнението бяха толкова силни, че всяка вълна заливаше пинаса. Тогава се оставихме ураганът да ни носи на юг, а той беше такъв, че можехме да вървим само със спуснат ниско фок. Към четири часа подир обяд, след като четири пъти попадахме в силно вълнение, една вълна захлупи пинаса и едва не го потопи. Водата преливаше през планшира и почти бяхме загубени, но целият екипаж се залови да изгребва и изхвърлихме всичко зад борда. Преди това вече бяхме изхвърлили бъчва вино и две бурета с вода. Свалихме главната мачта на палубата и прекарахме нощта под зарифен фок.

В неделя продължихме само с фока и в девет сутринта съзряхме шест ветрохода — три от север и три от югоизток, макар че и шестте, изглежда, бяха от една и съща ескадра. Преминахме помежду им и два от югоизток ни подгониха. Тогава вдигнахме главната мачта и разпънахме ветрилата и след като ни преследваха около два часа, те забавиха ход и възобновиха курса си. В девет вечерта съзряхме друг кораб на дрейф, само с долни прави ветрила, който го ремонтираха. В понеделник на 4 юли видяхме сушата край Ривадео (шестдесет мили на изток от Коруня)."

Въпреки всички тържествени писма и доклади хората в армадата сигурно се забавлявали тогава, когато премеждията им избивали на фарс. Когато на едно място са струпани много хора, те не биха могли да живеят със седмици, без да намерят за какво да се посмеят. Един ретроспективен поглед ни изкушава да потърсим комичното в големия брой свещеници, които в крайна сметка наброявали вече сто деветдесет и осем. Било взето решение всички отново да се изповядат и

да потърсят опрощение на греховете си. Но това не можело да стане на борда на корабите, защото нямало място. Не било възможно също така да пуснат хората на брега, за да не си опростят греховете чрез масово бягство. Постигнали компромис, като наредили на всички свещеници да слязат на един остров в залива. Там разпънали с дузини палатки и импровизирани олтари, щафетно обслужвани от свещеници, като след това започнали да превозват хората до острова екипаж подир екипаж и същевременно пазели старателно някой да не избяга на материка. До 15 юли по тази поточна линия от каещи се преминали осем хиляди души. Но в онези времена с тези работи не се шегували; те били част от едно искрено дирене на божието одобрение и херцогът пише за това като за нещо много по-ценно и от най-голямата скъпоценност във флотата си.

Зловещо комични били новите наборници, събрани от местните благородници. Те трябвало да заместят умрелите и липсващите, както и петстотните болни от треска в една подвижна болница от палатки на брега. Наборниците обаче се оказали много възрастни хора, немощни и безполезни дори и като работници. „Почти всички са женени и имат големи семейства" — пише херцогът на краля, като че ли очаква от този човек без чувство за хумор да види смешната страна на въпроса. „Жените им пристигаха с неволите и оплакванията си толкова често, че съвестта ми не позволи да ги кача на корабите. Пък и капитаните отказаха да имат работа с тях — очевидно при нас щяха само да мрат и да заемат място. Ни едни от тях не знаеше що е аркебуз или пък някакво друго оръжие и още на брега те по-скоро бяха живи трупове, отколкото живи хора. Някои не бяха ял от два дни. Затова прецених, че най-добре ще е да ги отпратя всичките, и отново ги върнах при близките им."

И той оставя на краля и поколенията да си представят как херцогът, капитаните и благородниците му били обсаждани и победени от пълчища възрастни селяници, които триумфално прибрали своите едва тътрещи краката си старци у дома, където им било мястото. Също така непреднамерено херцогът ни разкрива за миг състрадателната си душа и своето здравомислие.

Докъм 10 юли открили почти всички липсващи кораби. Не всички стигнали до Коруня, някои били в пристанищата на Виверо и Хихон, по-нататък по крайбрежието, а флагманът на ескадрата на Рекалде „Санта Ана" се появил в Сантандер, около двеста мили по̀ на изток. По-голямата част от корабите създавали проблеми. На 4 юли галеонът „Сан Луис" докретал във Виверо „много объхтан", с разцепена мачта и без капка вода на борда. Повечето урки били с повредени мачти, ветрила и такелажи. Левантинецът „Тринидад де ла Скала" стигнал до Хихон като по истинско чудо — на места между дъските му зеели пролуки от по четири инча. В Коруня трябвало да сменят мачтата на „Санта Мария де ла Роса"; употребили шест часа само за да изправят новата мачта. Двадесет и шест бъчварни поправяли буретата за вода, изхвърлени или повредени по време на урагана. В първите две седмици на юли всички тези пристанища сигурно са ехтели от ударите на чуковете на дърводелците, бъчварите и майсторите, които калафатели корабите, бързащи да спазят невъзможния срок, поставен от краля.

Междувременно вестта или слуховете за несполуките на армадата плъзнали из Европа със скоростта на корабите и ездачите, които ги разнасяли, или с бързината, с която хората успявали да ги измислят. На 6 юли кралицата-майка на Франция обявила на една тържествена вечеря, че армадата не била в Испания, а че имала чума на борда си и била свалила войски в Шотландия. Историята за десанта в Шотландия се разказвала и в Хавър от екипажа на малък кораб, превозващ портокали. Херцог Парма, който най-вече би трябвало да е осведомен какво прави армадата, дочувал само неясни слухове докъм 20 юли, когато не някой друг, а емисарят на кралица Елизабет по време на преговорите за мир му съобщил, че армадата била в Коруня. Когато на едно друго събиране съобщили на краля на Франция, че армадата била принудена да се върне в Коруня поради избухване на чумна епидемия, той отвърнал на всеослушание: „Великолепна измислица! Върнали са се само защото са видели английската флота и са се уплашили!" Както винаги лековерният Мендоса докладвал от Париж, че лорд Хауард и Дрейк били заявили пред кралица Елизабет, че армадата била тол-

кова силна, че нямало надежда да я победят. На 8 юли в Рим граф Оливарес се тревожел, че няма информация за армадата, откакто била напуснала Лисабон. Папата, казва той, бил ужасно ядосан, че не го уведомили за тръгването ѝ. Де Оливарес, който бил първокласен лъжец, го уверил, че писмото се било изгубило по пощата, но папата продължил да се гневи, отказал да му вярва и не искал да чуе и дума за обещания милион дукати, докато испанците не дебаркират в Англия. Божият наместник винаги ставал такъв, казва Оливарес, когато наближавал горчивият миг да се раздели с някаква парична сума.

Въпреки всичко това като че ли никакви слухове и новини не проникнали в Коруня отвън. Там витаел дух на неотложност, защото лятото се изнизвало, кралят губел търпение, а армията на херцог Парма, както смятали те, ги очаквала. Армадата безпомощно стояла на рейд в този открит залив в невъзможен безпорядък. Никъде обаче не се отбелязва да се е чувствувала застрашена; за уязвимостта ѝ в онзи момент не се споменава нито в едно писмо. Дори и кралят, който обичал да поучава до най-малките подробности, не бил заповядал да се готви за отбрана там, където се намирала. Срещата на Ескивел с вражески кораби на един ден път от испанския бряг не стреснала никого. Херцогът смътно подозирал, че англичаните щели да научат за случилото се, но не допускат, че всъщност пинасите им претърсвали бреговете на Биская и разпитвали всеки срещнат кораб в северна посока, че Дрейк знаел точно къде е армадата.

На 20 юли, след едномесечен престой в Коруня, всичко отново било готово или поне дотолкова, доколкото можело да бъде. Херцогът свикал нов съвет, за да решат дали да тръгнат. И тринадесетте висши командуващи присъствували на съвета, като повечето от тях все още се колебаели. Херцогът поискал дали преценяват, че времето се е уталожило достатъчно, за да изведат флотата от залива и да заобиколят в безопасност нос Приорио откъм северния му край. Последвали много компетентни приказки за промените във вятъра, които можели да се очакват след два дни при новолуние. Рекалде им казал една старинна пословица: не чакай лоши полячби лятос и добри — зиме, а изполавай най-

разумно добрия случай. Изглежда, че общото мнение било, ако ще тръгват, да тръгват веднага, но поради всеобщата несигурност херцогът свикал и всички главни пилоти.

Положително всички разбирали, че нещата се свеждат до далеч по-важни работи от пилотите в местни води, както и да го формулирал херцогът. Проблемът с храната не бил решен и дори нямало отговор от краля по този въпрос, а припасите им не били повече от момента, в който му съобщили, че са недостатъчни. Всъщност дори били по-малко, защото в Корунна не успели да се снабдят с пресен хляб и трябвало да ядат от запасените сухари. Ако и на този съвет някой имал куража да повдигне въпроса за храната, армадата може би нямало да тръгне. Но испанските военни съвети били много дисциплинирани и въпросът не бил повдигнат. Когато всички се изказали, херцогът решил, че ако времето се задържи, ще отплават на другия ден. Дали сигнален изстрел за подготовка. Друг изстрел през нощта щял да оповести кога да вдигнат котва и водещите кораби да се изтеглят, за да освободят пътя. На съмване всички трябвало да вдигнат ветрила и да продължат плаването с божията благословия.

По същото време, докато в армадата тържествено претегляли всички „за" и „против", лорд Хауард, Дрейк, Фробишър, Фенър и цветът на английската флота на един ден път от Корунна плавали към тях с намерение да изненадат армадата в залива.

VII

АНГЛИЙСКАТА ФЛОТА

Време е да погледнем и английската страна на историята, като започнем с календара.

Шест години преди плаването на армадата уведомили папа Григорий XIII, че с течение на времето древният юлиански календар бил изостанал с десет дни от сезоните, защото изчислявал всяка година точно с единадесет минути по-малко, отколкото била в действителност. Папата наредил да пропуснат десет дни от 1582 година и основал новия григориански календар, който се използва и до днес. Към 1588 година цяла католическа Европа, включително и Испания, вече използвали този календар. Но Англия и протестантска Германия, отричайки всичко католическо, се придържали към юлианския календар още дълго време и изоставали с десет дни. Затова в испанските доклади се посочва, че съветът на херцога се е състоял на 20 юли, а английските доклади за плаването в испански води отбелязват, че флотата наближила Коруня на 10 юли. Всъщност това станало в един и същи ден. По същия начин в английската история пише, че флотите най-накрая се срещнали край Плимът на 21 юли, а испанската дава датата 31 юли. Тъй като използването и на двата календара би внесло объркване, реших да цитирам испанските дати, тъй като отговарят на сегашното отчитане на сезоните. С наближаване на есента десет дни били от голямо значение. Не бива да забравяме, че когато армадата си пробивала път нагоре по Ламанша, вече бил месец август, дните ставали все по-къси и на испанците им оставало много малко време да очистят моретата от врага, да се свържат с Парма, да помогнат при прехвърлянето на войските му и да намерят безопасно пристанище преди есенното равноденствие на 23 септември, когато се очаквало да започне зимното време. След всичките си забавяния плаването на армадата се превръщало в надбягване със сезоните, и то много по-сериозно, отколкото сочат датите в английската история.

В 1588 година англичаните на сушата очаквали армадата без паника, но с естествена тревога. Както можело да се очаква, вече били дочули слуховете, отча-

сти породени от страха и отчасти от пропагандата, че на войниците на армадата било заповядано да убиват всички англичани с изключение на момчетата под седем години; че били предвождани от инквизитори и носели инструменти за мъчения; че за мъжете имало въжета за бесене, а за жените — бичове; а ето и най-изобретателното от всички „сведения" в доклада на един английски агент на Мендоса — че армадата идвала с две или три хиляди дойки да кърмят сирачетата, които щели да останат след клането.

В морето обаче англичаните очаквали армадата с бодра увереност. „Добри ми лорде, тук са събрани най-сърцатните капитани, войници и матроси, с които Англия е разполагала някога" — пише на 7 юли от Плимът лорд Хауард, лорд-адмиралът на Англия, до лорд Бърлн. „И дано Бог ни отреди щастието — добавя той с чувство на превъзходство като моряк — да ги срещнем (испанците), преди да ги съзрат нашите хора на сушата, защото се боя, че видът на врага дори и за миг ще уплаши мнозина на брега."

Самочувствието на английските моряци било изграждано в продължение на двадесет години. Колкото и да е парадоксално, историята посочва като момент на зараждането му битката при Сан Хуан де Улуа в 1568 година, която била спечелена от испанците. Тогава няколко английски кораба били хвърлили котва в това испанско пристанище на бреговете на Хондурас, след като ги връхлетял ураган в края на един курс за превозване на роби. Голяма испанска флотилия също се насочила към пристанището и двете страни се споразумели да не водят военни действия, макар че, прав казано, англичаните нямали работа там. Няколко дни флотилиите кротували, но след това испанците нападнали без предупреждение. С това предателство си спечелили неприятности за цяло поколение, защото командир на англичаните бил Джон Хокинс, а капитан на най-малкия кораб — Франсис Дрейк, тогава двадесет и две годишен. И двамата се спасили и поотделно стигнали до Англия след ужасни премеждия. Когато се прибрали, не били в много добри отношения — Хокинс обвинявал Дрейк, че го бил изоставил, но епизодът разпалил и у двамата по различен начин пламъка на желанието да мъстят на Испания. Дрейк го осъществил

в реднца набези, конто карали испанците да се разтреперват от страх, когато чуели името му. Хокинс пък го постигнал по заобиколен път, издигайки се в кралския двор, докато станал ковчежник на кралската флота и на този пост получил правото на контрол върху проектирането на нов вид бойни кораби за разгромяване на испанците.

Разбира се, те двамата не били единствени. Много други морски капитани предприемали повече или помалко успешни полупиратски набези като Дрейк. Хокинс пък го подкрепяли други практични мореплаватели и едно поколение корабостроителн, готови да експериментират. Всъщност Хокинс и Дрейк били пионери на мореплавателските идеи и може би имали най-голямата заслуга за самочувствието на моряците. Хокинс създал нов вид кораб, а Дрейк — нов начин за командуването му.

Във всички експедиции, конто Дрейк предприемал на младини, за да ограбва испанските колонии в Индиите, той изцяло сам командувал кораба си. Това било нещо ново дори и за Англия. Преди него, по времето на Тюдорите, моряците и морските капитани на корабите с официална или военна мисия също били подчинени на сухопътните военни, както в Испания. Първото английско плаване с чисто откривателска цел — опитът да открият Североизточния път в 1553 година — било оглавено от сър Хю Уилъби, рицар, благородник и войник, но не и моряк, и капитаните на корабите получавали заповедите си от него. Така било от началото на средновековието.

Само един човек, който не бил мореплавател, се опитал да оспори авторитета на Дрейк. Това станало по време на околосветското му плаване, когато Томас Даути, благородник, но не моряк, изявил претенции да участвува в плановете и решенията на Дрейк по време на плаването и според Дрейк разбуитувал хората против него. В залива Сан Хулиан край нос Хорн, по-отдалечен от Англия от който и да било английски кораб до този момент, Дрейк изправил Даути на съд за бунт и измяна и го екзекутирал. Гневното нешколувано красноречие на Дрейк по време на този съд веднъж завинаги променило статута на английските капитани: „Драги ми господа, аз съм много лош оратор, защото не са

мислели да ме правят учен човек... Тук има такива спорове между моряците и благородниците и такива дрязги помежду им, че ме карат да кипвам, като ги чуя. Но, драги ми господа, ще трябва да им туря край. Ще накарам благородника да опъва въжето рамо до рамо с моряка и моряка до благородника... И не чакайте благодарност, като казвате, че сте дошли да ми служите. Ние всички сме тук, за да служим на Нейно величество."

Той твърдял, че след бога и кралицата цялата власт в открито море се съсредоточавала в ръцете на морския капитан и това не можело да се нарушава от войниците или от хората с по-високо обществено положение. След триумфалното завръщане на Дрейк англичаните се опитали още веднъж да изпратят морска експедиция, оглавена от сухопътен военен. Това било плаването на Едуард Фентъи в 1582 година, което се провалило напълно, защото много от моряците — повечето от които били плавали под командата на Дрейк — отказали да се подчиняват, заблуждавали командуващия си и му се подигравали. Към 1588 година принципът на Дрейк бил възприет окончателно на английските кораби. Вярно, че един богат човек с връзки можел да стане морски капитан, без да разбира много от навигация. Вярно, че една голяма национална флота в момент на изпитание имала нужда от благородник, който, командувайки я, да представлява кралицата — капитанните просто нямало да приемат заповеди от някой с по-нисък ранг. Вярно, че в екипажите на корабите на кралицата имало записани моряци и войници. Но когато корабът бил в открито море, той и всички, които се намирали в него, било изцяло под командата на капитана; а повечето капитани, както и Дрейк, били хора с огромен опит, во със скромно потекло.

С този свой новоспечелен престиж английските капитани залочнали да се пропознасят за качествата на бойните кораби на кралицата. Те не ги харесвали. Нужен им бил такъв кораб, който да бъде оръдие на моряците, а не плаваща крепост за войниците. Така те развили едно революционно схващане за морския бой — да се изостави вековната идея за абордажа и в замяна на това боят да се води от разстояние, като изцяло се осланят на артилерията. Така щели да се отърват от

две спънки — войниците и техните палубни надстройки. Корабите щели да се строят единствено с цел да кръстосват моретата с цялото навигаторско умение на екипажите им. Това било най-смелото нововъведение, направено до тзи момент във военноморските флоти.

В резултат на това под ръководството на Хокинс се родили корабите тип race-built *, което не означавало, че били бързи, макар че наистина били такива. Името им идвало от корена на глагола to raze** и означавало, че палубните им надстройки били махнати до основи, както за един замък на сушата можело да се каже, че бил срината до основи. Всъщност то ги отличавало от по-стария тип кораби с надстройки, известни като high-charged. Отхвърлянето на идеята за абордаж дало свобода на корабостроителите. При новите кораби надстройките на бака били сведени до височината на една палуба, а на юта — до една кабина, която да подслони кормчията и да събере офицерите. Тези кораби нямали нужда от високи бордове по средата, така че изцяло били по-ниски — „лежали прибрано на водата". Съпротивлението на корпусите им срещу вятъра било по-малко и следователно по-добре плавали срещу него. За да подобрят още повече качествата им, ги строели с много по-голямо съотношение на дължината към широката част на кораба и им слагали по-плоски вътрила, за да ги натягат по-остро срещу вятъра. Тези кораби плавали може би с два румба по-остро на бейдевинд — поне един румб по-остро от испанските галеони и с около четири румба по-остро от армадата като цяло.

Ако един галеон ги вземел на абордаж, предимствата, разбира се, нямало да бъдат на тяхна страна. Но англичаните възнамерявали да избягват подобни положения — никога да не се доближават, както казвали те, на „един хвърлей на абордажната кука". Те възнамерявали да използват бързината на корабите си, способността им да вървят остро бейдевинд и маневреността им, както и своето мореплавателско умение, за да избират сами на какво разстояние да държат врага и винаги да остават наветрено от него. Трябва да е било истинско удоволствие да се кара такъв кораб след галеоните и без съмнение това била и една от причините

* Буквално „състезателен". *В. пр.*

** Буквално „да срутиш", „да сравниш със земята". *Б. пр.*

за самочувствието на английските моряци. Те знаели, че можели да кръжат около един отрупан с надстройки ветроход, като го държат в ръцете си.

В по-късните английски легенди около битката с армадата се казва, че английските кораби били по-малки от испанските, което придава на историята оттенък на схватка между Давид и Голиат. Те може да са изглеждали така на онези, които са ги наблюдавали от скалите на Южна Англия, защото лежали по-ниско на водата, но пак твърденето е доста съмнително.

Корабите се сравняват трудно по размери и начините за измерването им са спорни. Една от възприетите мерки е тонажът и той се споменава в много корабни списъци от XVI век. Но той винаги е бил обърквaща мярка дори и за моряците. През средновековието го измервали с броя на буретата и бъчвите с дървено масло или вино, които корабът можел да превозва. Днес са известни няколко начина за изчисляване на тонажа и само един от тях — за водоизместимостта — има нещо общо с тона като единица мярка за тегло. В XVI век тонажът се свеждал до формули, някои от които се използвали, но всички давали различни отговори. В един документ от 1582 година със забележки, като че ли направени с почерка на Хокнис, се обяснява, че дължината по кила във футове трябвало да се умножи по най-голямата ширина и дълбочината от най-големия бимс до върха на кила. После резултатът отново се умножавал по 160 и се делял на 15 552 — странно и безполезно усилие. Тъй като след всичко това се получавала твърде малка цифра за тонаж, трябвало да я увеличат с една трета. По една друга, по-проста формула резултатът се делял на сто, без да се прибавя една трета. Тогава, разбира се, цифрата била по-малка.

Очевидно тези формули не дават представа за видимите размери на кораба, където най-важният елемент е общата дължина. В тях например се пропускали издадените части на носа и кърмата, които можели да прибавят до петдесет процента към дължината на кила. От друга страна, една малка, невидима за окото разлика в най-голямата ширина или в дълбочина несъразмерно влияела на тонажа. Например корабът на кралицата „Елизабет Джонас" бил 100 фута по кила, 40 фута широк и 18 фута дълбок, а тонажът му е ре-

ентрирал като 986. Затова пък „Голдън Лайън" бил 102 фута по кила, но само 32 фута широк и 14 фута дълбок и съответно с тонаж 614. Така при положение, че корабът бил по-дълъг, тонажът на „Голдън Лайън" имал само две трети от тонажа на „Елизабет Джонас". (Макар че тези цифри са дадени в същия документ, в който се намира и формулата, по която се изчислява тонажът, нито една от тях не се получава точно по нея. Очевидно хората от Елизабетинската епоха са били скарани с аритметиката.) По онова време тонажът на един кораб с лекота можел да варира плюс-минус 200 тона в различните списъци.

Размерите на „Джонас" и „Лайън" обаче показват още нещо — „Лайън" бил кораб от нов тип, докато „Джонас" не бил. Всъщност и двата кораба били стари — „Лайън" бил строен в 1557 година, а „Джонас" в 1559 година, — но когато обявили размерите им, „Лайън" току-що бил преустроен и очевидно имал вече по-стройния силует на новите кораби. Вероятно това станало, като го разрязали по средата и удължили, добавяйки между двете половини нова средна част. „Джонас" също бил преустроен, но едва в 1592 година. Всички кораби от нов тип с по-малката си ширина и дълбочина били по-дълги от старомодните галеони със същия тонаж. „Ройъл Арк" на Хауард — флагманът на английската флота в 1588 година, и „Ривендж" на Дрейк били от нов тип. Ако използваме по-простата формула и пропорциите на „Лайън", „Ройъл Арк" трябва да е бил някъде около 120 фута по кила, а „Ривендж" — под 100 фута. В един доклад се казва, че бил 92 фута.

Още по-трудно е да сравним размерите на английските и испанските кораби, защото испанската система за измерване доста се различавала. В нея размерите се изчислявали от полубимса вместо от бимса и се вземала цялата дължина вместо дължината по кила. Според документите тонажът, изчислен по испанската система, е по-голям, отколкото по която и да било английска система — понякога англичаните залавяли някой испански кораб и тонажът, който споменавали, винаги бил по-малък от тонажа, даван от испанците. „Сан Салвадор", пленен от англичаните по времето на армадата, при испанците фигурира с 958 тона, а при

англичаните с 600 тона. Повечето специалисти са единодушни, че разликата варира от двадесет и пет до четиридесет процента. Така че, макар цифрите в списъците на испанската армада да са по-големи от цифрите в списъците на англичаните, това не означава, че испанските кораби наистина били по-големи. Испанските кораби стигали до 1200 испански тона, но английският „Трайъмф" със своите 1000 английски тона може би превъзхождал по тонаж всички кораби в двете флоти, а „Ройъл Арк" на Хауард — кораб от нов тип, със своите 800 тона може би бил най-дългият.

Тъй или иначе по-големите размери сами по себе си не давали предимство освен при абордаж. Според англичаните един боен кораб трябвало да бъде достатъчно голям, за да може да носи внушителен брой оръдия и достатъчен брой хора, които да стрелят с тях и да водят кораба, но в рамките на това изискване те също така смятали, че колкото по-малък бил корабът, толкова по-добре. Един по-малък кораб се управлявал по-лесно и според определенията от онова време бил по-пъргав. Дрейк се бил с един 500-тонен кораб, специално избран от него. Сигурно смятал размерите му за идеални, а едва ли някой разбирал повече от него от морски бой. Така че идеята за Давид и Голиат била една покъсна героична добавка към историята и съвсем невярна при това.

Не всички кораби, които се сражавали против армадата, били от нов тип. Общо в Ламанша се събрали около сто и четиридесет съда, големи и малки. От тях само около двадесет и пет кораба и десет пинаса били собственост на кралицата. Имало още няколко бойни ветрохода, собственост на частни лица. Останалите били въоръжени търговски кораби. Някои от корабите на кралицата били твърде малки, за да застанат на първа линия, а други били старомодни галеони като „Трайъмф". Може би само около дузина от тях можели да се смятат за първокласни кораби от нов тип. Именно те водели флотата и с изключение на последния ден водели битките, докато останалите с огромно самочувствие плавали подире им.

Не по-малко трудно е да сравним оръдията на двете флоти. В артилерийското дело на XVI век всичко

било неточно — имената на оръдията, калибърът им, огневият обсег, качеството на барута и най-вече прицелът им. Но имало приблизително седем вида оръдия, които можели да нанесат повреди на един кораб (виж таблицата). Останалите по-малки оръдия, включително мускетите и аркебузите на испанските войници, били предназначени да поразяват живата сила, а не корабите. Всички големи оръдия стреляли с кръгли чугунени гюллета с изключение на каменохвъргачките, които стреляли с каменни гюллета. Съмнително е дали такова едно гюлле е можело да нанесе сериозни повреди на един кораб с изключение на такелажа му, защото при удар, а понякога дори и по време на полет се пръскало като шрапнел.

	Калибър (инча)	Тегло на гюлето (фунта)	Прицел на далечина (крачки)	Далекобойност (крачки)
Оръдия	$7\frac{1}{4}$	50	340	2000
Полуоръдия	$6\frac{1}{4}$	32	340	1700
Каменохвъргачки	8	24	320	1600
Кулеврини	$5\frac{1}{4}$	17	400	2500
Полукулеврини	$4\frac{1}{4}$	9	400	2500
Фалконети	$3\frac{1}{2}$	5	340	1700
Мяньони	$3\frac{1}{4}$	4	320	1600

Макар и контрабандно, международната търговия понякога се занимавала с покупка и продажба на оръдия и в средните векове имената им на всички европейски езици, та дори и на арабски, били горе-долу едни и същи. Поне можем да сме сигурни, че онова, което англичаните наричали culverin, французите — coulevrine, а испанците — culebrina, в основата си било едно и също нещо. Всъщност те дори идвали от едни и съ-

щи леярни, предимно в Англия, Нидерландия и Италия. Най-добрите били отливани от бронз по една отколешна техника за направа на камбани и елегантно украсявани с гербове и делфини. Към втората половина на XVI век обаче вече леели по-голямата част от оръдията от чугун, който отстъпвал по здравина и точност на бронза, но бил по-евтин. Испанците все още имали оръдия от ковано желязо, с дуло, споено от метални брусове, стегнати с обръчи отвън, но в Англия този вид отдавна бил излязъл от употреба.

Трите вида оръдия били къси, пропорционално на калибъра си: „цялото" оръдие с калибър $7\frac{1}{4}$ инча и 50-фунтово гюлле било дълго около 11 фута. От друга страна, една „цяла" кулеврина с калибър $5\frac{1}{4}$ инча и 17-фунтово гюлле понякога стигала на дължина до 15 фута. Поради тази причина кулевриите били по-далекобойни от другите оръдия, макар че стреляли с по-малки гюллета.

Заявявайки, че англичаните предпочитали бой от разстояние поради артилерийското си превъзходство, крал Филип извъртал нещата. Всъщност англичаните първо били избрали тактиката си, а след това се снабдили с подходящи за целта оръдия. Спрели се на далекобойните, по-малки и от кулевриите оръдия, и пренебрегнали по-тежките огнестрели с по-малък обсег. По-надолу се сравняват съперничещите флоти по брой на оръдията — всяка флота като цяло и поотделно корабите на кралицата, галеоните и галеасите.

	Цялата исп. флота	Цялата англ. флота	Галеони и галеаси	Корабите на кралицата
Оръдия и полуоръдия	163	55	163	55
Каменохвъргачки	326	43	196	38
Кулеврини	165	153	165	130
Полукулеврини	137	344	47	200
Фалконети	144	662	27	220
Миньони	189	715	132	40

Така че испанците имали надмощие в тежките оръдия за стрелба от близко разстояние, а англичаните — в далекобойните полукулеврини. Двете страни имали почти еднакъв брой кулеврини, а англичаните — голя-

мо превъзходство в по-малките фалконети и миньони, повечето от конто и в двете флоти се намирали на търговските корабн.

Тук става дума за оръдия за стрелба от близко разстояние и за далекобойни оръдия, но данните за далекобойност от онова време били извънредно неточни. От една страна, далекобойността на едно оръдне зависела от качеството на барута и от „хлабината" — разстоянието между повърхността на гюллето и вътрешността на цевта, която можела да стигне до половин инч. Така че всички оръдия и почти всички изстрели се различавали. От друга страна, далекобойността се измервала с крачки*, а никой не може да каже със сигурност какво разбирали топчиите от Елизабетинската епоха под една крачка. Може би дори и тогава не е имало точно определение за това. Според някои специалисти тя била равна на 5 фута, при което далекобойността на кулеврината става почти 2,5 мили; според други — и това е много по-вероятно — се равнявала на 2,5 фута, при което далекобойността става $1\frac{1}{4}$ миля.

Прицелното разстояние, разбира се, било разстоянието, при което топчията можел да насочи оръднето си срещу врага и да стреля, без да взема под внимание ъгъла на вертикалния прицел. Далекобойността била най-голямото разстояние, на което бнело оръднето при вертикален прицел. Думата „произволна" като че ли характеризира най-живо тогавашната далекобойна стрелба, която зависела от произволно определеното разстояние, произволно изчисления вертикален прицел и произволното избиране на момента за изстрела, докато корабът подскачал по вълните. Това означавало също така и изстрелване на максимален брой гюллета, в буквалния смисъл на думата произволно, по посока на врага с надежда да го уцелят.

Когато сравняваме двете флоти, по-важна е не реалната, а относителната далекобойност. Англичаните смятали да използват по-добрата маневреност на своите корабн, за да определят те на какво разстояние да допуснат врага, така че да останат незасегнати от испанските гюллета, като същевременно те самите ги обстрелват с кулевринпте си. Но разликата в огневия обсег на едните и другите била толкова малка, че теорията на

* Крачка = 2,5 фута = 76,2 см. *Б. пр.*

англичаните била твърде крехка, за да защити кралството им. На повече от 2000 крачки те били извън обсега на противника, отвъд 2500 крачки не можели да го обстрелват сами.

През лятото, когато армадата поела към Англия, в Плимът се събрали голям брой прочути капитани от онова време, както и ветроходи, чиито имена били предавани от поколение на поколение бойни кораби. Лорд Хауард, върховният лорд-адмирал на Англия, развявал флага си на „Арк", или „Ройъл Арк", който кралицата закупила от сър Уолтър Рейли; Дрейк плавал на „Ривейдж" като вицеадмирал; Джон Хокинс, контраадмирал, след двадесет години служба на сушата отново бил в открито море на „Виктъри". Там били и Фробишър на „Трайъмф", Джон Бийстън на „Дредноут", капитаните на Дрейк, Томас Фенър и Робърт Крос, на „Нонпарей" и „Хоуп" — общо около десет хиляди души и почти сто кораба. В Плимът били събрани от май, а в другия край на Ламанша, при устието на Темза и Па дьо Кале, имало още четиридесет кораба, които под командата на лорд Хенри Сиймор държели под око протока, в случай че херцог Парма реши да нападне.

Лорд Хауард и Дрейк също непрекъснато имали затруднения, макар и по-различни от тези на армадата. Хроничният недостиг на храна и муниции бил единият проблем; другият — промеиливите заповеди на кралицата. За това, че не достигали муниции и храна, никой нямал вина; просто англичаните не били събирали такава голяма флота за такъв продължителен период и организаторите на сушата трудно се справяли със задачата си. Непрекъснато променящите се мнения на кралицата също не можели да се разглеждат като недостатък — тя често черпела сили именно в тази непоследователност на решенията си. Елизабет се ужасявала от непредвидените рискове на войната и до последния миг се надявала, че нещата ще се уредят по мирен път, чрез преговори с Парма. Недостатък обаче било, че нито тя, нито Съветът* й разбирали нещо от военноморска тактика, а още по-малко от стратегия.

Всъщност дотогава не съществувала почти никаква

* Тайният съвет на Елизабет. *Б. пр.*

военноморска стратегия, защото подобна стратегия предполагала известно владеене на морското дело. Нейн основател станал Дрейк. Той дошъл в кралската флота с много повече мореплавателски опит, отколкото който и да било англичанин преди него, и с безспорната увереност, че ще се справи с морската стихия, независимо от капризите на времето. Така че преди него никой не се бил осмелил да изказва такива напредничави стратегически идеи. Цяло лято Дрейк спорел и доказвал, че най-подходящото място да се сразят с врага в защита на Англия било не край бреговете ѝ, а край вражеските пристанища — същата стратегия и увереност, с които флотата на Нелсън блокирала Трафалгар.

Още през март, преди армадата да излезе от Лисабон, Дрейк изпратил от Плимът дълга депеша до кралицата. Тъй като не се бил научил да се изразява добре писмено, изложените от него мисли изглеждали оборкани. Но сред тях се открояващи такива фрази като: „Да потърсим враговете на Бога и Нейно величество там, където ще ги открием... С петдесет ветрохода ще им нанесем повече щети край техните брегове, отколкото с много повече тук, у дома... Ако можем по някакъв начин да ги задържим и спрем с помощта на флотата си още в Испания, тъй че да не прекосят моретата като победители, което сигурно ще се опитат да сторят, тогава ще усмирим граф Парма, както намерим за добре."

Сигурно депешата била още по-неясна за кралицата и нейния Съвет, отколкото за съвременния читател. Те сметнали, че Дрейк предлагал да атакуват армадата в самия Лисабон, което било невъзможно. Извикали го да обясни пред Съвета и той разбрал, че дори и лорд Хауард бил против идеята му. Но Дрейк бил много по-убедителен оратор, отколкото писач. Той склонил кралицата, а и Хауард започнал да споделя идеята му, след като разбрал за какво ставало дума — не да атакуват Лисабон, а да се разположат около пристанищата и да предизвикат армадата да излезе. Именно след това съвещание през май пратили Хауард от Темза надолу по Ламанша да обединят сили с Дрейк и да поеме върховното командуване.

Както и херцогът, Хауард събрал военен съвет, само че по-малоброен, от четирима членове — Дрейк, Хо-

книс, Фробишър и Томас Фенър. При първото събиране на Съвета отново бил повдигнат въпросът дали да отплават към Испания и едни от членовете се противопоставил на стратегията на Дрейк. Това не бн могъл да бъде Фенър, който бил потомък на прочутата мореплавателска фамилия на Чичестъровците (трима Фенъровци служели като капитани в боевете срещу армадата) и едни от най-верните последователи на Дрейк. Нито пък бил Хокинс, който положително разсъждавал като Дрейк. Така че трябва да е бил Фробишър — храбър, но невеж и упорит йоркширец, известен най-вече с изследването на Северозападния път към Азия. Последвали продължителни спорове, но накрая всички се разделили убедени.

Въпреки това трябвало да изчакат. Духал силен югозападен вятър, корабът на Хауард имал храна само за три седмици, а снабдителните му кораби били закъсали нагоре по Ламанша. „Господ ни прати този вятър, за да ни изпита — пише той, — защото ще тръгнем, па макар и да гладуваме." В края на май се появили признаци за смяна на вятъра и флотата отплавала, за да открие армадата и да се бие с нея на място. Но преди да стигнат до Ъшант, ги връхлетял ураган от юг. Борили се в продължение на седем дни; после ураганът свил на запад. Но още преди това успели да установят контакт с един търговски кораб, отиващ на север, който бил видял армадата да излиза от Лисабон. Същият вятър, който задържал англичаните, можел всеки момент да докара испанците в Ламанша. Хауард се страхувал да не ги отнесе подветрено на Плимът и да оставят града незащитен, затова се върнали в Саунд.

В Плимът ги чакали нови нареждания от Лондон — кралицата била размислила. Нямало да ходят в Испания, а трябвало „да обикалят някъде между испанските брегове и това кралство". Доводите на Дрейк останали неразбрани в двора. Хауард отвърнал със сърдито и саркастично писмо, което някой с по-нисък ранг не бн се осмелил да напише, където отново обяснявал всичко по простичък начин. Зачакали отговор и промяна на вятъра. Всеки ден очаквали и армадата. И сигурно щяла да пристигне с този вятър, ако не била пръсната и разхвърляна по пристанищата на Испания и Биская. Сега било момент да се удари — настоявал Дрейк и

всички във флотата били съгласни с него. Направили повторен опит, но посрещнати от нов ураган, а може би и от уважение към решението на кралицата, не стигнали по-далеч от бреговете на Бретан.

Отново в Плимът и отново нови нареждания — кралицата била отстъпила и потвърждавала, че Хауард трябвало да решава сам, като се вслушва единствено в мненията на военния си съвет. Неспирно пристигали пинаси и ездачи да докладват, че са видели испански кораби, но никой не бил видял цялата армада. Всъщност били видени онези испански кораби, които стигнали до островите Сили, когато армадата се пръснала край Коруня. Сред пинасите бил и онзи, който срещнал на юг от Ъшант ирландския барк, пленен и теглен от испанците, а после оставен да дрейфува, след като решили, че ще потъне. Четиримата оцелели от екипажа твърдели, че испанските кораби безспорно отивали на юг, обратно в Испания. Търговските кораби, идващи от пристанищата на Биская във Франция, казвали, че там нямало испанци. Дрейк бил сигурен, че армадата била пуснала котва с тежки повреди в Коруня или евентуално във Виго.

В края на юни, когато армадата стояла безпомощно на рейд в Коруня, времето в Плимът започнало да се оправя. Снабдителните кораби на Хауард пристигнали и хората работели без сън и почивка да натоварят припасите на борда. На 4 юли духнал попътен вятър от североизток. Не изчакали да свършат с товарението, а наредили снабдителните кораби да ги следват и взели курс към Испания.

Край Ъшант вятърът отново задухал насреща им — попътен за испанците, насрещен за англичаните. Блъскали се срещу него десет дни — между Ъшант и островите Сили, като пинасите плавали отляво и отдясно, за да осигуряват възможно най-широк фронт, а провизиите им се топели неудържимо. След това вятърът пак обърнал попътно към Испания. Но Хауард се колебаел — може би през тези десет дни испанците били тръгнали. Очевидно Дрейк бил извън себе си; от борда на „Ривендж" той написал протест — нещо, за което би заклеймил всеки друг — и го изпратил на Хауард на „Арк". Посланието е изгубено, но сигурно е било недвусмислено. Хауард свикал военен съвет а открито море и на

17 юли последвало продължително обсъждане. Въпросът бил ясен, но за отговора трябвало вдъхновено убеждение. Дали армадата била все още в пристанището, или била успяла да използва тези десет дни, за да излезе отново в открито море?

Ако испанците били тръгнали, а английската флота се насочела на юг, като нищо можели да я изпуснат по пътя и Англия да остане подяре им без защитници, с изключение на корабите на лорд Хенри Сиймор в устието на река Темза. Освен това на повечето английски кораби провизиите щели да стигнат само до брегове на Испания, но не и ако легнели там на дрейф. Дрейк настоявал — по интуиция, от оскъдните данни, които стигали до тях, от собствения си опит в морското дело и доколкото познавал испанците, той бил убеден, че армадата все още била в залива, церейки раните си от урагана, достъпна за нападение, което щяло да я осакати завинаги. Що се отнасяло до провизиите, той винаги хранел екипажите си с оплячкосаното. Дрейк спечелил в спора — още същата вечер Хауард дал сигнал флотата да опъне ветрилата и всички кораби да тръгнат през Бискайския залив с попътния вятър.

Може би това бил най-рисковайният ход, на който била заложена съдбата на Англия, и той не сполучил. На шестдесет мили от испанския бряг вятърът паднал и флотата легнала на дрейф при пълно безветрие, а след това задухало от юг. Без храна нямали никакъв шанс да продължат да се борят с времето, изчаквайки го да се промени. А шестдесет мили все пак били твърде много, за да са сигурни, че ще могат да пресекат пътя на армадата, ако при последната смяна на вятъра тя излезела от Коруня. Не им оставало нищо друго, освен да обърнат към брегове на Англия.

Това станало на 20 юли, в деня, когато херцогът свикал съвета си, за да пита дали армадата да продължи.

VIII

ВРАЖДЕБНИЯТ БРЯГ

След свикването на съвета в Коруня херцогът трябвало да отмени заповедта си за тръгване — времето отново се развалнло. Сутринта на 22 юли армадата излязла от залива с помощта на съвсем лек югозападен вятър. Същия ден следобед, преди още корабите да са опразнили залива, настъпнло почти пълно безветрие и в последвалите няколко тревожни часа теченнето започнало масово да отнася ветроходите към брега. В три часа сутринта на 23 юли ги спасил лек бриз от сушата, който през деня прераснал в силен югоизточен вятър. Галеасът „Сунига" счупил окачването на руля си, докато разпъвал ветрила (галеасите непрекъснато имали затруднения с кормилното управление). Но след като повредата била отстранена, флотата най-после взела курс към Англия и три дни напредвала под лъчите на лятното слънце, при идеален попътен вятър.

В желанието си да забравят страданията от последните месеци повечето хора на корабите, изглежда, възприели това окончателно напускане на Испания като истинското начало на плаването. Във всеки случай едва след като излезли от Коруня, херцогът започнал да води дневник, а и записките на разни други лица за тази експедиция в по-голямата си част също започват от този ден. Всички споменават хубавото време, което обаче само увеличавало нетърпението на херцога. Той смятал, че към 25 юли сигурно вече щял да стигне до входа на Ламанш със „Сан Мартин", ако не трябвало да изчаква и най-бавните корита във флотата, „а някои от тях са наистина ужасно бавни". Въпреки това, застанал на кърмата под слънчевите лъчи, дори и той сигурно изпитвал гордост, когато погледнел към гората от мачти подире си — всеки кораб на мястото си и флотата като че ли оставила всичките си беди в миналото. Бихме могли дори да си представим приповдигнатото настроение, което царело сред по-привилегированите люде на корабите, докато пресичали Бискайския залив.

Флотата била реорганизирана в единадесет ескадри. Около шестдесет и пет съда — горе-долу половината, били бойни или търговски кораби, повече или по-малко приспособени като бойни. Ескадрите били сформирани на географски принцип: португалска, кастилска, андалуска, бискайска, от Гипускоа (северозточната част на Испания) и Левант (Италия и Адриатика). Четирите галеаса и четирите галери били отделени в тактически единици. Всяка бойна ескадра имала няколко малки пинаса за свръзка; бойните кораби ескортирали ескадра от двадесет и три уркн, още една от двадесет и шест пинаса и трета от девет малки корабчета, регистрирани като каравели. Следователно в основата си армадата не била бойна флота. Тя била конвой.

Херцогът събрал група приятели и съветници на флагмана „Сан Мартин". Адмирал Рекалде напуснал „Санта Ана", флагманския кораб на своята ескадра, и се преместил на „Сан Хуан", вицефлагмана в ескадрата на херцога, за да бъде близо до главнокомандуващия по време на бой. Дон Диего Флорес де Валдес, като един от най-възрастните и опитни мореплаватели, също се преместил при херцога на „Сан Мартин" в Коруня; последвал го и най-старшият сухопътен военнокомандуващ дон Франсиско де Бобадилья. Така Диего Флорес винаги бил готов да даде съвет на херцога какво да прави с флотата, а дон Франсиско да даде съвет по въпросите на бойната тактика. Освен това херцогът разполагал с капитана на „Сан Мартин" и четирима пилоти, за един от които казвали, че бил англичанин; да не говорим за благородниците от антуража му и най-старшия от свещениците. Следователно армадата на практика се командувала от постоянен военен съвет, в който херцогът (много по-млад от мнозина други в него) участвувал единствено със здравомислието си и властта, която му бил дал кралят, а също така до голяма степен и с личната си доблест.

Докато вземали курс към открито море, за да пресекат Бискайския залив към брегове те на Корнуол, решаващо било мнението на пилотите, за които е добре да знаем какво можели да правят и какви уреди използвали през цялото плаване.

В XVI век изкуството за ориентиране в морето вече се разделяло на две: в открития океан използвали навигацията и наблюденията за определяне на ширината, а край брега — пилотите, които предимно следяли бреговата линия от нос до нос. За плаването на армадата било необходимо само пилотско умение. Испанската флота щяла да плава, без да вижда суша, само докато прекосявала Бискайския залив.

Тогавашните компаси приличали до голяма степен на днешните с тази разлика, че не били пълни с течност и били по-грубо направени. Скалите им вече се делели на тридесет и два румба и северът бил означен с хералдическа лилия, както и днес; изтока обаче отбелязвали с кръст, което по някакъв начин се свързвало с Витлеемската звезда. Компасите били монтирани в кръгла дървена кутия в пактоуза пред рулевия, а през нощта се осветявали със свещ или фенер. Иглата, забодена отдолу на скалата, не била постоянен магнит и корабите носели парче магнетит — магнитна желязна руда, с който от време на време „подхранвали" компаса, като натривали с него иглата. Колкото и груб да бил такъв един компас, точността му съответствувала на възможностите за управление на ветроходите.

Океанските навигатори използвали градщока и астролабията, за да отчитат издигането на слънцето по обяд и на Полярната звезда по здрач или пък при лунни нощи, когато се виждал хоризонтът. Разполагали с алманаси, от които по наблюденията си можели да изчисляват ширината. При добро време, повече късмет и усърдие можели да я определят с точност до около половин градус, или тридесет морски мили. Но до XVIII век те не можели да определят дължината.

Когато един океански навигатор наближавал сушата, най-важният и най-древният му инструмент бил оловният лот. При дълги плавания корабите носели два комплекта лотове с различни по дължина въжета. Дълбоководният лот тежал 14 фунта, а въжето му достигало смайващата дължина от 150 или дори 200 клафтера — 1200 фута. Но с него можели да мерят само когато корабът не се движел или пък от лодка. За по-малките дълбочини имало по-лек и удобен лот, който тежал 7 фунта и имал по-късо въже и който можел да се използва, докато корабът се движел. С дълбоковод-

ния лот навигаторът можел да определи кога бил пресякъл континенталния шелф и навлизал в крайбрежни води. И двата лота били „заредени" с бучка восък за свещи в една дупка отдолу на тежестта, с която вземали проба от морското дъно, и всичко това в зависимост от предишните наблюдения горе-долу ориентирало пилота къде се намира.

Този вид наблюдения се записвали в специални морски лоции, които англичаните наричали rutters — от френското routiers. В Средиземноморието такива лоции съществували от векове и били известни като peripli. През средновековието в северните морета всеки капитан си съставял своя собствена лоция в една тетрадка, ако, разбира се, можел да пише и чете, и съответно я завещавал на сина си. В 1528 година обаче излязла първата печатна лоция на английски, а в 1541 година се появило новото й, разширено издание. В 80-те години на XVI век то все още можело да се намери и използва, а дотогава и една друга лоция с дървени гравюри на очертанията на сушата, гледана откъм морето, била преведена от холандски на английски и без съмнение на испански.

Тези лоции били предназначени за крайбрежните пилоти, които плавали покрай брега от нос до нос. Но те включвали също така инструкции за плаването на армадата от Финистере до Лизард в Корнуол, защото това била една от отсечките на редовния курс около Европа и най-дългият преход от нос до нос за един крайбрежен пилот, единственият, при който лотът не стигал дъно. От тези лоции пилотите на армадата можели да разберат какъв курс да вземат, когато излязат от Коруня, и докато времето било хубаво през първите пет дни, те като че ли нямали друга работа. Нямало нужда да определят ширината. Скоростта познавали просто като надникнели зад борда, по мехурчетата при движението на кораба, а изминатото разстояние установявали по-точно по изчисления, отколкото по наблюдение на небесните тела. След три дни в открито море, на 26 юли, те казали на херцога, че се намират на 48° северна ширина, което е почти ширината на Ъшант. Дорн с попътния вятър, който имали, можеля да се движат едва със скорост два възла. Кралят бил наредил на херцога, а той на свой ред на пилотите да не забра-

ият да измерят дълбочината в края на прехода. Лоцията посочвала следното: „Когато стигнеш на LXXX клафтера, ще имаш сиген черен пясък под себе си и тогава си срещу Лизард (т. е. на дължината на Лизард). Когато дойдеш на LX или LXV, ще има вече фин бял пясък и меки бели миди и ще си почти до Лизард."

Крайбрежните пилоти в северните морета дотогава не използвали карти. Всичко, което им било нужно, се намирало в лоциите: курсовете по компаса от нос до нос, най-коварната от дебнещите ги опасности, ориентирите за влизане в заливите, приливите и отливите за всяко пристанище при пълнолуние и новолуние, навигационните фарове и буйове, които не били много. Нищо в тези данни не било точно — например разстоянията, посочвани в лоциите, не били в морски мили или левги, а в кенинги, като кенинг било дистанцията, от която един мореплавател различавал брега. По този начин ширината на Па дьо Кале била един кенинг, а ширината при входа на Ламанша — пет кенинга. Някои капитани от крайбрежно плаване демонстрирали презрение към лоциите, може би за да прикрият факта, че не можели да четат. Те се осланяли на собственото си познаване на брега и на използването на известни само на тях ориентири — шпилове на църкви, гори, хълмове, носове и къщи, — за да влизат безпрепятствено в пристанищата. Именно това накарало херцога да се помъчи да си осигури английски лоцман.

Точно преди тръгването на армадата обаче се появило едно важно ново помагало за лоцманите в северните морета. Това бил първият атлас с морски карти на Западна и Северна Европа. Издаден бил в Холандия от Лукас Янсзон Вагенхер от Енкхьойзен, тъй като по онова време холандците били водеща нация в картографията. Първият том — от Кадис до Зюйдерзее — излязъл в 1584 година, а вторият — от Северно море до Балтика — в 1585 година. В 1586 година и двете части били отпечатани на латински. Едно английско издание под надслов „Огледало на мореплавателя" било поръчано в 1586 година от лорд Хауард, но излязло едва през октомври 1588 година, когато армадата била минала и заминала. Трудът на Вагенхер имал огромен успех — толкова голям, че английските мореплаватели поне цял век след това наричали всички морски карти

„уегонър"*. В 1588 година този атлас бил най-доброто ръководство от този род и без съмнение пилотите на армадата разполагали с него или на холандски, или на латински, а може би някои части били преведени на испански. Англичаните, от друга страна, не разполагали с него, но, разбира се, той едва ли им трябвал. През по-голямата част от времето те били в собствени води и знаели бреговете на Ламанша наизуст.

Томът на Вагенхер включвал не само атлас, но също така алманах и наръчник по навигация. Той обобщавал много ясно всички известни до момента начини за океанска навигация. Освен това всяка карта била придружена с лоция, която давала курсовете и разстоянията от нос до нос и от едно пристанище до друго; посочвали се начините за определяне на времето по положението на Слънцето или Луната и за определяне на приливните течения по всяко време и най-накрая подробни указания за влизане във всеки един по-голям залив**.

Сега медните гравюри на бреговете от онова време изглеждат непознати на познавачите, защото показват всички пристанища и заливчета по-големи, отколкото са всъщност. Но това го правели умишлено. Тъй като тези части от картата били най-важни, при тях се подчертавали всички подробности; рисували ги по-големи,

---

* Wagenhaer = Waggoner (простореч. модификация). *Б. пр.*

** Чужденецът обаче много трудно би могъл да следва тези указания. Например обясненията как да се влезе в Спитхед по пътя за Портсмът можели да накарат всеки пилот да се стъписа:

„Ако влизаш откъм източния край на Уайт, гледай замъка да е точно срещу Лаймкил, който се вижда над Портсмът, докато Килвър Клиф се слее с края на острова, защото тогава Лаймкил остава на изток от Портсмът. И трябва да държиш така, докато замъкът на запад от Портсмът се покаже източно от гората. След това продължавай така известно време по посока на вбатстаото „Св Елена" и ако се придържаш към тези знаци, няма да заседнеш на плитчините или пясъчните наноси. Но ако не виждаш Лаймкил, тогава замъкът трябва да остане западно от Килвър Клиф, докато църквата „Св. Елена" се намери на една корабна дължина от края на острова. След това върви свободно на североизток, без страх от рифове или плитчини отзад. После гледай четвъртитата кула да дойде между източния край на Портсмът и замъка, който е на запад от Портсмът и на изток от гората, и тогава влизаш в залива." *Б. а.*

за да съчетават различните приложения на една обща карта с комплект планове на пристанището. Картите били елегантно украсени с гербове и ленти с надписи, с морски чудовища и кораби, както изисквал обичаят. Те давали много по-точно бреговите очертания откъм морето от по-старите дървени гравюри и за пръв път използвали стандартни символи за подводни скали, рейдове, буйове и фарове. Също така за пръв път ги давали в мащаб не в кенинги, а в испански, холандски и английски левги*. Разбира се, не можели да бъдат съвсем точни, защото се градели на наблюденията на стотици мореплаватели. Но дори и днес мореплавател с малък ветроход може да повтори курса на армадата и спокойно да се ориентира само с помощта на компас, ръчен лот и един „уегопър" от XVI век.

Както обаче личи от розите на компаса на Вагенхер, не бива да забравяме, че в 1580 година в английски води компасите давали отклонение с около румб и половина или 17° по̀ на изток, отколкото сега. Тази разлика трябва да се има предвид и при експедицията на армадата. Записаните курсове и посоки на вятъра и от двете флоти се отклоняват с румб и половина от данните на сегашните компаси и картн.

Единственото, и както ще видим по-нататък — жизненоважно изключение в указанията на Вагенхер били бреговете на Нидерландия. Според тези указания пясъчните плитчини там се менели толкова често, че не бивало да се доближава брегът без непрекъснати измервания с ръчния лот.

Всички тези обяснения за задълженията на пилота веднага повдигат въпроса защо ли, пресичайки бодро Бискайския залив под лъчите на лятното слънце, предводителите на армадата били решили да излязат при Корнуол и да тръгнат нагоре по Ламанша от страната на английския бряг? Пилотите положително щели да настояват да не изпускат от очи единия или другия бряг на Ламанша. По методите на океанската навигация можели само да определят местоположението си в северна или южна посока, в рамките на около тридесет

---

* Една испанска левга била 3,5 морски мили, една холандска — 4, а една английска — 3 морски мили. *Б. а.*

мили, и изобщо не знаели къде се намират — източно или западно. Затова армадата едва ли щяла да плава по средата на Ламанша, без да вижда единия или другия бряг. Но защо избрали английския бряг? Очевидно било, че ако следвали френския бряг, можели да стигнат до Па дьо Кале, преди англичаните да ги открият или поне преди по-голямата част от английската флота (за която се знаело, че била в Плимът и имала време да ги настигне) да разбере това. Плавайки покрай английския бряг, покрай всички английски пристанища по пътя си, армадата давала на англичаните всички възможни преимства.

Отговорът на този въпрос, както и на много други, бил, че така заповядал кралят. „Ще плавате далеч от френския и фламандския бряг, пише Филип в заповедите си от 1 април, поради плитчините и пясъчните наноси." Тои, разбира се, грешал — край френския бряг нямало плитчини и пясъчни наноси и никога не е имало с изключение на Булонския залив, където армадата така или иначе не смятала да ходи. Може би кралят погрешно разбирал онова, което бил чул или прочел. Може би неправилно се бил изразил, мислейки за плитчините отвъд Кале, отвъд френската граница. Може би, смятайки, че англичаните ще приветствуват армадата, искал да им даде възможност да я гледат как пристига. Тъй или иначе заповедта била категорична и както обикновено херцогът не я оспорвал — нямал тази възможност. Той се подчинил и заради едно-единствено изречение армадата била обречена на неспирни сражения през половината път нагоре по Ламанша, както и да се срещне с Парма, когато почти била останала без муниции. Освен това тя през цялото време трябвало да рискува. Търговските кораби не можели да вървят дори под прав ъгъл, срещу вятъра, а ако вятърът духнел от юг, щял да ги отнесе към сушата.

През третия слънчев ден херцогът изпратил втори пинас да се пребори с опасностите в Ламанша с депеша за херцог Парма, в която съобщавал за забавянето в Коруня и за успешното плаване след това. Много по-бърз от цялата флота, пинасът изчезнал напред в лятната мараня.

Но хубавото време не продължило дълго. Призори

на 26 юли вятърът спрял и цяла сутрин флотата дрейфувала в мъгла. Следобед извил северен вятър, който ги отклонил от курса. Най-напред поели по вятъра на изток, но някъде по-нататък по този курс били скалите на Ушант и никой не знаел далеч ли са или не. Така че херцогът съобщил с оръдеен изстрел за смяна на халса. Флотата тромаво и бавно изпълнила маневрата и взела курс на запад, далеч от своята цел, връхлитана от силни пориви на вятър и дъжд. В този ден някой забелязал, че една от галерите липсва. Херцогът пратил един пинас да разпита останалите галери какво се било случило и научил, че въпросната галера пропускала толкова много вода, та трябвало да тръгне обратно за Испания.

През нощта вятърът се усилил и на другия ден се превърнал в ураган. „Вълнението беше толкова силно — пише херцогът на краля, — че всички моряци до един казаха, че не са виждали подобно нещо през юли. Вълните се вдигаха до небето, а някои заливаха корабите, кърмовата галерия на флагмана на Днего Флорес бе отнесена. Бдяхме цяла нощ, разтревожени да не би армадата да пострада много, но нищо повече не можахме да сторим. Това беше най-жестоката нощ досега."

Откровено казано, проличава, че това е писано от човек, който не е мореплавател, до друг, който също не е мореплавател. В дневника си херцогът е по-сдържан и само споменава за „много силно вълнение", а главният ковчежник Педро Коко Калдерон, който също водел дневник, пише: „Силен вятър, армадата следва курса си." Въпреки всичко нощта сигурно била отвратителна и когато в светлината на ясното утро херцогът тревожно преброил корабите, с ужас установил, че четиридесет липсвали. Случаят край Коруня като че ли се повтарял отново.

Всъщност не било чак толкова страшно. В крайна сметка бурята била кратка и липсващите кораби не можели да се пръснат далеч. Изпратили пинаси да ги търсят напред и назад, а флотата забавила ход и зачакала. Ескадрата на Педро де Валдес вече била близо до английския бряг и изчаквала останалите да я настигнат. Два дни по-късно открили всички кораби с изключение на четири — един галеон и останалите три галери.

Галеонът бил „Санта Ана", флагманът на ескадрата на Рекалде. На този кораб нещо явно не било в ред. Или екипажът му се бил разбунтувал, или капитанът бил перфекционист, или пилотът бил некомпетентен, или пък просто имало нещо желязно близо до компаса. След бурята край Коруня именно „Санта Ана" бил отнесен най-далеч от всички, в пристанището Сантандер. Сега пък загубил ескадрата, която се предполагало, че трябва да води. Получили вест за него чак от френското пристанище Хавър, след като всички битки били приключили. Така и не станало ясно как и защо бил отишъл там, но за да го стори, той още в началото трябвало да се отклони с 90° от курса и да измине половината път нагоре по Ламанша, само че откъм другия му бряг и съвсем сам. Тази загадка остава неизяснена. Казват, че носел на борда си петдесет хиляди дуката, собственост на краля.

Положението с галерите било по-ясно. Вълнението трябва да е било твърде силно за тези леки кораби с ниски надводни бордове и гребни скамейки и затова те обърнали по вятъра и поели към френския бряг. Но изчезването им създало една от най-необичайните легенди около армадата, която си пробила път чак в холандската, а оттам и в английската история в 1860 година. Необичайното всъщност било, че легендата представлява куп лъжи.

Неин автор бил един уейлсец на име Дейвид Гуин, гребец на една от галерите. Обикновено на галерите гребели робя, но в Испания това се вършело от каторжници. Гуин не споменава за какво бил осъден, но като моряк сигурно бил заловен при някоя авантюра, преценена от испанците като пиратска. Той твърдял, че гребал на галерата единадесет години.

По време на бурята, разказвал той, една от галерите на име „Диана" потънала с целия си екипаж. Той самият бил на „Бесана", чийто капитан се уплашил и замолил Гуин, като моряк, да му каже какво да прави. Гуин отвърнал, че единствената надежда била да свият ветрилата, да пратят войниците под палубите, за да не се пречкат на гребците, и да гребат към френския бряг. Той казал също така, че гребците обичали да си правят зъбочистачки от парчета счупени саби, които продавали и така имали възможност до един да си направят стилети. Когато се оправил с галерата, Гуин

дал сигнал, като си хвърлил шапката и пронизал капитана в сърцето, робите се хвърлили и избили всички испанци на борда.

Тогава ги атакувал флагманът на галерите, но Гуин доближил кораба си борд до борд, скочил на палубата му, освободил робите и там също избил испанците. След това всички го приветствували като капитан, той откарал двата кораба в Байона, във Франция, и повел 466 души — французи, англичани, турци и маври — към Ла Рошел, където бил награден от крал Анри Наварски. След като се завърнал в Англия, получил похвала от кралицата.

Всичко това било невероятна измислица. Всъщност след като галерите не издържали на бурята, оставили се вятърът да ги носи в строй към брегове на Франция Гуин бил на „Диана", а не на „Бесана", която не потънала, а влизайки в залива на Байона, заседнала на плиткото. По-голямата част, ако не и целият й екипаж бил спасен. Нито в морето, нито където и да било другаде имало бунт или бой и другите три галери стигнали здрави и читави до Испания. Във Франция каторжниците от „Диана" били освободени или избягали.

Единственото важно нещо във връзка с лъжливата история на Гуин било, че след завръщането му в Англия хората отначало му повярвали и го направили герой. Когато пръснатите кораби на армадата започнали да пристигат в Ирландия, той бил изпратен там да изтръгва признания от пленниците, защото говорел испански. Нещастните корабокрушенци били разпитвани от един бивш каторжник, който имал зъб на Испания, и то какъв, докато най-накрая англичаните открили, че е негодник, и го върнали в Англия в немилост.

Бурята страшно объркала изчисленията на пилотите. Когато се уталожила, те не знаели къде се намират. Изпратили един пинас да мери дълбочината и ако е възможно, да открие суша, а в петък по обяд на 20 юли херцогът накарал пилотите да определят местоположението на армадата по слънцето. Те изпълнили всичко това и докладвали, че дълбочината била петдесет и шест клафтера, а ширината „50° градуса чисто". На 50° северна ширина се намира Лизард. Не били забелязали островите Силн. Вече били съвсем близо до враждебния бряг, но още не го виждали.

Бурята сложила край на приповдигнатото настроение. У повечето хора то било изместено от състояние на сдържана възбуда. Те остро усещали сега, че се намират във вражески води и че били обречени да плават нагоре по Ламанша, откъдето връщане нямало. Усещането не било непринятно; хората били толкова бодри, пише херцогът, че му било драго да ги гледа. Корабите напредвали на бавен ход, наблюдателите били нащрек, духал лек западен ветрец и хоризонтът тънел в мараня; тихо изминавали опипом тези последни мили до Англия, като кораби с попътен бриз и скорост, с която пешеходец спокойно можел да се разхожда на брега. По едно време цялата флота трябвало да легне на дрейф, защото още един галеас си счупил руля — този път флагманът, или capitana на ескадрата на галеасните „Сан Лоренсо". „Тези кораби наистина са твърде крехки за силно вълнение" — отбелязва херцогът. Не видели чужди кораби, нито дори риболовни лодки — пустото море изглеждало зловещо. „През цялото си плаване досега не случихме да срещнем нито един кораб, от който да получим информация, затова караме опипом. Като минем покрай Плимът, ще се опитам да разузная нещо с пинасите."

В четири часа следобед на 29 юли наблюдателите забелязали суша вляво от носа на кораба и казали, че това бил Лизард. Херцогът вдигнал на главната мачта знаме с изображение на разпятието между Пресветата дева и Мария-Магдалена, за което се предполага, че било благословено в Лисабон, дал три топовни залпа и наредил всички екипажи да благодарят на бога, който бил милостив да ги докара толкова далеч. Първата част на експедицията свършила. Били пристигнали и знаели, че са ги забелязали. През нощта по върховете на всеки хълм по брега пламтели огньове.

Същата нощ херцогът завършил едно дълго писмо до краля, в което описвал плаването, и го изпратил по един пинас в Испания. С него изпратил и второ, кодирано писмо. Пишел колко бил изненадан, че все още нямал вест от Парма. Изпратил бил два пинаса в Дюнкерк и поне първият от тях имал достатъчно време да се завърне.

„Без вест от него — пише херцогът — мога само бавно да напредвам към остров Уайт и да не ходя по-

нататък, докато не ми съобщи в какво състояние са войските му. По целия бряг на Фландрия няма къде да подслоним корабите си и ако от остров Уайт закарам армадата там, може да я отнесе на плитчините, където сигурно ще се погуби. За да избягна тази очевидна опасност, реших да остана край остров Уайт, докато разбера какво прави Парма, тъй като според плановете, когато пристигна, той би трябвало да ме посрещне с флотата си, без да ме кара да чакам нито миг. Целият успех на начинанието ни зависи от това и за да се уверя, че херцогът също е наясно, ще му пратя още един пинас, когато вляза в Ламанша, и още един, когато стигна до остров Уайт."

Това е едно от несвързаните писма на херцога, но то издава тревогата му от мълчанието на Парма — тревога, която в следващите дни щяла да прерасне почти в паника. Бодрите испански екипажи не знаели нищо за това, но херцогът още от самото начало на експедицията сигурно се обезкуражавал от мисълта, че трябва да влезе в Ламанша, без да знае какво го чака в другия му край. Последната вест от Парма датирала от 22 март — отпреди четири месеца — писмото, което капитан Моресин му донесъл в Лисабон. Оттогава насам би могло да се случи какво ли не. Кралят не му бил съобщил нищо. Парма би могъл да се сражава някъде другаде. Би могъл да се сблъска с непредвидени трудности и изобщо да изостави кампанията. Ако той не бил готов при пристигането им, какво щяло да стане с армадата? Тя не можела да спре в Па дьо Кале, нито пък да си пробива път с бой по Темза без помощта на Парма. А по-нататък се ширел загадъчният бряг на Фландрия, който бил предимно в ръцете на англичаните или на холандските бунтовници. Това, че там нямало пристанища, които да подслонят армадата, не било съвсем вярно, но нямало нито едно, което да е известно на армадата. Това било бялото петно в атласа на Вагенхер, а никой не се бил сетил да подсигури испанската флота с фламандски пилот, защото никой не предполагал, че ще отиде чак там.

Кралят непрекъснато настоявал да бързат и специално бил заръчал на херцога да не спират край остров Уайт. Но херцогът не можел да продължи, без да разбере как стоят нещата. И за да не продължава като

сляп, той решил да не се подчини точно на тази заповед на краля.

Разбира се, той не можел да вземе такова решение сам. Сигурно го бил обсъдил със своите военни и морски експерти и вероятно така решил военният съвет, свикан от него в петък през нощта или в събота сутринта, на 30 юли.

Протоколите от този съвет не са открити, а сведенията за него са противоречиви. Очевидно херцогът го свикал, за да вземе окончателно решение за бойния ред, а не за стратегията, която била определена много по-рано. Но след катастрофалния завършек на експедицията испанското обществено мнение си търсело виновник и херцогът най-очебийно попадал в прицела му. Един от обвинителите му бил свещеникът Хуан де Виктория, който описва плаването като неинформиран очевидец и наричайки херцога глупак и страхливец, го обвинява във всичко, което не било наред. Хуан де Виктория не присъствувал на съвета, нито пък там присъствувал онзи, който го снабдявал с информация. В неговата история от трета ръка обаче се твърди, че всички военни експерти настоявали да се атакува Плимът, а херцогът отказал и заради неговата страхливост армадата била лишена от възможността да победи.

Но нито херцогът бил глупак, нито дванадесетте членове на неговия съвет били такива. Би трябвало да ги подценяваме, за да смятаме, че биха могли разпалено да спорят върху такъв драстичен план в последния момент, когато Плимът бил пред очите им. Има само две сигурни доказателства, че Плимът бил споменат изобщо. Първо, Алонсо Ванегас, капитанът на „Сан Мартин", в своята версия казва, че Де Лейва предложил да атакуват града и че няколко души се съгласили с него. Но херцогът посочил, че това би означавало да нарушат заповедите на краля и че входът на залива бил тесен и добре защитен; всички единодушно решили да не опитват.

Второто доказателство го намираме във версията на дон Педро де Валдес, който пише за това, когато вече е в плен на англичаните, и беснее по адрес на херцога, така че бихме могли да очакваме да осъжда всяка негова дума или постъпка. Но дон Педро също

потвърждава, че входът към залива бил твърде тесен и не бивало да се правят опити.

Историята приема, че съветът на армадата е обсъждал най-вече нападение по море и че английската флота, притисната в залива, би била уязвима за една стремителна атака като атаката на Дрейк срещу Кадис, която той предлагал да повторят и в Коруня. Такова предположение обаче изглежда доста невероятно. Преди всичко армадата не била извънредно подвижната флота на Дрейк при Кадис и командуващите я добре знаели това. Нито пък заливът на Плимът приличал на заливите на Кадис или Коруня. При Плимът морето влизало с мили навътре в сушата и английската флота можела да се оттегли там, а теснините на изток и запад от Плимът били укрепени с най-мощните артилерийски батареи, които съществували. Освен това приливът нахлувал в Саунд със скорост от възел и половина, а в теснините — до два възла и половина. Дори да се опитала да влезе в залива, армадата можела да стори това само с приливната вълна, а след това трябвало да чака промяна във вятъра и отлив, за да излезе отново.

И последно, армадата била обремеиена от конвоираните търговски кораби. Те нито можели да влязат всичките в залива, нито пък можели да останат отвън, за да не би част от английската флота, евентуално под командата на лорд Хауард, да патрулира по Ламанша или пък да се спотайва в Дартмът или Торбей. Всъщност Плимът бил недостъпен откъм морето и нито един моряк не би си губил времето да спори по въпроса със задна дата.

Но Де Лейва не бил моряк; той бил кавалерийски офицер с репутация на храбрец. Може би в момента бил поблазнен от пустото море и пустия бряг. При това положение единственото нещо, което можел да предложи, било нападение по суша — да не вкарват флотата в Саунд, а да свалят Де Лейва с войските му на сушата отвън, може би в залива Уайт Саунд на запад или в Уембърн на изток, или и в двата. Испанските войски можели с бой да си пробият път навътре в сушата и да обградят града и пристанището, докато армадата на дрейф го блокира отвън.

Много по-вероятно било да са обсъждали такъв проект, след като бързо отхвърлили всякаква идея за

влизане в залива. Това също се покривало с мнението на Рекалде в писмото му до краля, че армадата трябвало да завладее някое пристанище в западната част на Англия в интерес на сигурността си след нахлуването в тези води и за да защищава подкрепленията от Испания. Кралят не отговорил на това писмо, а може би отговорът е изчезнал от архивите в Симанкас.

Но херцогът знаел добре какъв щял да бъде отговорът му — че първостепенен дълг на армадата било да стигне възможно най-бързо до мястото на срещата с Парма. Кралят щял да се противопостави на плана, защото за осъществяването му трябвало време, а също така и поради другата и може би по-убедителна причина, че щели да заангажират там войски, които бил обещал на Парма. А завладяването на Плимът би било безсмислено, ако част от армията не останела да го държи в ръцете си.

Тъй като липсват всякакви данни по този въпрос, не ни остава нищо друго, освен да гадаем за развитието на спора, но поне приемайки, че се е развивал логично, а не — както обичат да мислят англичаните, — че испанските командуващи били глупци. Дори бихме могли да отидем малко по-далеч в предположенията си. В спора вече бил възникнал нов момент. Каква полза имало да се бърза, би могъл спокойно да попита някой, след като дори не знаели дали Парма бил готов да ги посрещне? Херцогът не би могъл да знае отговора. Ръководен от дълга и здравия разум обаче, той сигурно щял да настоява да изчакват до последния възможен момент отговора на Парма и да не прекратват заповедите на краля до последната си възможност — остров Уайт. Това задоволило всички и поради тази причина херцогът написал кодираното писмо до краля. Но почти едновременно с вземане на решението изборът им бил отнет. Както и възнамерявал, херцогът изпратил един пинас да се опита да събере сведения. Командир на пинаса бил един млад мичман, Хуан Хил, който говорел английски. През нощта той се завърнал с четирима фалмътски рибари, които бил пленил. Тези обърканн неизвестни хорица, блъскани и дърпани, докато изкачат високия борд на „Сан Мартин", когато ги изправили пред испанските благородници, казали, че Дрейк с английската флота вече били излезли от залива и чакали подвет рено на западния му край — Рейм Хед

IX

СРЕЩАТА

Най-популярната от всички легенди около армадата има няколко известни белези на правдоподобност — това е историята с играта на кегли в Плимът Хоу. На 29 юли (по новия календар) фрегатата „Голдън Хайнд" с капитан Томас Флеминг влязла в Саунд с вестта, че видяла армадата край Лизард. Нито едно описание от онова време не посочва в колко часа станало това, нито пък за колко време Флеминг пристигнал от Лизард който е на около петдесет мили от Плимът. Испанският вариант също не подсказва нищо по този въпрос, защото Флеминг не видял цялата армада, а само предната част на Педро де Валдес, който се откъснал напред по време на бурята и чакал около Лизард няколко дни. Предположението, че забелязали испанците на съмване, изглежда съвсем вероятно (най-добре се виждало по това време) и още същия ден следобед новината стигнала до Плимът. Следобедът също така изглеждал особено подходящ за игра на кегли.

Историята за тази игра може да се проследи назад до една брошура от 1624 година — все още в рамките на живия спомен за събитието; забележката, приписвана на Дрейк, обаче била добавена по-късно: „Имаме достатъчно време да си довършим играта и после да бием испанците." Тя се появила в анналите след 1736 година. Бихме могли само да добавим, че ако другите били твърде възбудени, подобна забележка напълно отговаряла на стила на Дрейк. В крайна сметка той очаквал армадата, знаел, че тя има попътен вятър вече девет дни — откакто той самият обърнал назад от Коруня. Ако изобщо идвала, щяла да дойде бързо. Каквото и да мислели другите, той последен щял да допусне да смятат, че е изненадан. Много по лесно е да предположим, че наистина е изрекъл тези думи, отколкото да смятаме, че някой друг години по-късно ги е измислил и поставил в неговата уста.

Освен това казаното не било само израз на храбро безгрижие. Англичаните наистина разполагали с време. Ако случката се развивала късно следобед вода

била спадиала много с отлива. Някои кораби сигурно били опрели на дъното край кейовете и вероятно флотата не можела да излезе срещу прилива, който токущо започвал. Нищо не можело да се направи, преди приливната вълна да започне да отслабва привечер. Познавайки добре Плимът, изглежда много съмнително на Дрейк или на някой от придружаващите го да им е хрумнало, че армадата може да се опита да влезе в залива. Но дори и да възнамерявала да стори това, тя по никой начин не можела да го осъществи преди започването на прилива следващия следобед, а дотогава англичаните твърдо смятали да излязат от залива и да я спрат.

Затова късно същата вечер, когато водата придошла, те изтеглили корабите от вътрешните заливчета и ги прекарали през теснините с гребни лодки. Вятърът бил много слаб, но сигурно някои кораби тръгнали през Саунд в тъмното. По-голямата част пуснали котва южно от града и зачакали сумването със сутрешния отлив, който започвал около единадесет часа. С напредването на деня задухал вятър от югозапад.

Това, че англичаните успели да излязат в открито море, винаги е било акламирано като чутовен морски подвиг. Единствените записки, оставени от тях самите, са лаконични. „В събота — пише Хауард на следващия ден — излязохме навъи с голямо усилие, тъй като вятърът идваше от югозапад." В един полуофициален доклад се казва: „С този вятър... бе много трудно да изведем повечето кораби от залива; въпреки това го сторихме с такова усърдие и готовност, че много от тях излязоха като при попътен вятър" — странно противоречиво твърдение. На другия ден и Дрейк пише писмо, но изобщо не споменава в него за това.

Истината е, че днес никой не би могъл да отсъди колко трудно е било и дали излизането може да се смята за изключителен подвиг. Това е един от случаите, когато отклонението на тогавашните компаси е от значение. Онова, което тогава посочвали като югозападен вятър, било по-близо до запад-югозапад на съвременните компаси. Следователно вятърът съвсем не бил чак толкова насрещен, колкото би ни изглеждал днес, ако погледнем картата. При спокойно море и вятър от запад-югозапад един кораб, който можел да напредва с два румба срещу вятъра, трябвало четири

вли пет пъти да смени халса, за да излезе от Саунд, и да е доста подвижен, за да обърне. Само най-добрите — корабите на кралицата от нов тип и пинасите — можели да се справят с това. Но отливът помагал на всички. Можем да предположим, че са плавали с малко ветрила — само толкова, колкото да осигурят минимална скорост за управление, оставяйки отливната вълна да ги изнесе от залива, нещо, което тя щяла да свърши и без тяхна помощ след около три часа. Това свеждало до минимум необходимостта от маневри. Сигурно е било тежка и досадна работа, но едва ли нещо изключително като задача. Коментарът, който заслужава най-много внимание, може би е фразата „с усърдие и добро желание". Струва си да отбележим, че никой не опитал да изключи и всички кораби тръгнали с ентусиазъм.

Същия ден следобед към три часа, все още в борба с насрещния вятър, Хауард и Дрейк с четиридесет и четири кораба били край Еднстоун Рок. Тринадесетте мили, изминати за четири часа (четири или пет от които благодарение на отлива), както и първите няколко дни от плаването на армадата, след като излязла от Лисабон, ни дават представа за възможностите на флотите при насрещен вятър.

Край Еднстоун, сред връхлитащия на пориви дъжд, те за пръв път зърнали армадата, която се намирала наветрено от тях, „на запад при Фой". Приблизително по същото време ги видели и испанците. „Някакви кораби — пише херцогът в дневника си, — но тъй като времето е мрачно и дъждовно, не можахме да ги преброим."

Първият принцип на военноморската тактика, докогато такава изобщо съществувала, бил корабът винаги да се стреми да остане наветрено на врага, защото тогава капитанът можел да си избира момента за атака. При новата английска схема за артилерийски морски бой това условие било не по-малко важно и в онази първа вечер, както и през нощта след срещата, двете флоти маневрирали до сутринта, за да „спечелят предимството на вятъра". Херцогът пратил един пинас да обиколи флотата със заповед всички да заемат декретирания от него боен строй, а след това пуснал котва. Тъй като армадата не можела да върви срещу

вятъра, това било най-доброто, което можел да стори. Хауард също обрал всички ветрила за известно време — сигурно с надеждата, че армадата ще го задмине през нощта. Но по-късно отново вдигнал ветрилата и обърнал навътре в морето, остро срещу вятъра с десен халс, и когато преценил, че е дошъл моментът, сменил халса за курс към северозапад.

Фробишър на „Грайъмф" с още десет кораба излизъл последен от Саунд. „Трайъмф" бил от старите надстроени галеони и може би с повече уснлия се придвижвал срещу вятъра Въпреки това той продължил да се бори с него през нощта, като се придвижвал с къси халсове между брега и испанската флота. Призори и двете части на английската флота успели в маневрата си. Хауард и Дрейк били навътре от армадата, на пет мили западно от Едистоун, а Фробишър трябвало само още веднъж да смени халса, за да ги настигне.

Утрото готвело неприятни изненади и за двете страни. Испанците били изумени от начина, по който англичаните се промъкнали наветрено от армадата. Англичаните били изненадани от масивната и стегната формация на испанската флота.

Описанията, оставени от очевидците за битките, които започнали онази сутрин край Плимът и продължили до средата на Ламанша, са кратки и неясни, а понякога направо неверни. В това няма нищо чудно. В боевете до разгрома на армадата участвували двеста и петдесет кораба, като всички се движели бавно и били пръснати на много мили. Нито един очевидец на борда на някой от тези кораби не би могъл да наблюдава всички едновременно и да разбере какво прави всеки един поотделно. Затова онези от тях, които описвали битките, отразявали само онова, което правели техните кораби, и онова, което смятали, че са видели да правят другите. Онези, които останали живи след сраженията на армадата, пък имали материал за приказки до края на живота си; съвсем естествено било да дадат воля на въображението си и така слуховете се множали. Испанците не направили опит да свържат историите на очевидците, а англичаните направили твърде слабо усилие в тази насока. Единственият документ, наподобяващ донякъде официален доклад, се нарича

„Описание на събитията". Той бил в две версии — едната очевидно се позовавала на данните на Хауард, а втората — на различаващото се мнение на Дрейк; но автор на „Описанието" е италианецът Петручо Убалдино, който не бил нито моряк, нито очевидец и допускал такива объркващи грешки, като да смеси запад с изток и наветрен с подветрен.

През последните сто години военноморските тактици най-старателно анализираха всички противоречиви версии, опитвайки се да си изясият нещата от съвременна гледна точка — какво се било случило в действителност, какво и защо предприели ескадрите или отделните корабн. Но независимо от мъдрите изводи, едва ли са мнинали без догадки, защото разполагаха с много малко сигурни данни.

Целта на тази книга не е да предложим поредеи анализ на тактиката (с изключение на един отделен случай) или да повторим предшинте, нито пък да се опитваме да проумеем как точно се развивали събитията. Това по-скоро е опит да разберем какво са мислели хората по онова време за развоя на тези събития; и най-вече да проследим дилемата на предводителите на армадата, която растяла ден след ден, докато най-накрая ги принудила да признаят смазващата истина.

Описанията на битката в онази сутрин са типични за подобеи вид описания. „В девет часа — пише Хауард — поведохме бой. В това сражение накарахме някои от тях да се оттеглят, за да запушат пробойните си." Това е единствената му бележка от онова време, а дори и тя е в областта на самозалъгването — Хауард нямал начин да разбере дали изстрелите му отваряли пробойни в корпусите на испанците и всъщност малко е вероятно да е било така. Същия ден в едно писмо, изпратено нагоре по Ламанша с надпис „Бързо, бърза поща" до лорд Хенри Сиймор, който командувал флотата в Па дьо Кале, Дрейк пише: „Подгонихме ги и когато наближихме, някои от нашите кораби размениха оръдейни изстрели с някои от техните. Стори ни се, че са решили да продадат скъпо живота си." „Описанието на събитията", което е писано по-късно, добавя няколко оскъдни подробности. Лорд Хауард, казва то, започнал битката, като пратил своя пинас „Дисдейн"*

* „Презрение". За разлика от испанските, които предимно но-

да „отправи предизвикателство към херцог Медина“ — колоритна постъпка, като рицар, който хвърля ръкавицата си. След това започнал бой с испанския флагмански кораб, докато Дрейк, Хокинс и Фробишър се заели с вицефлагмана, който смятали, че се командува от Рекалде. На битката бил придаден дух на официален дуел.

Испанските описания са по-подробни и съвсем различни. Едно от тях принадлежи на ковчежника Калдерон, две — на херцога и още няколко други, сред които няма две да си приличат. Калдерон изброява седем испански кораба, които участвували в сраженията Той също така пише, че „тази сутрин някои кораби подло побягнаха, докато от флагмана не им заповядаха твърдо да обърнат срещу вятъра и да се срещнат с врага“. Херцогът пише в дневника си, че Рекалде обърнал срещу вятъра, за да отбие атаката, подкрепян от няколко кораба на ариергарда. „Врагът го обстреля така свирепо (но без да приближи), че повреди такелажа му и на два пъти уцели главната му мачта.“ След това самият „Сан Мартин“ легнал на дрейф и зачакал Рекалде да се присъедини към флотата. По в писмото си до Парма същия ден херцогът казва: „Флагманският ми кораб завърза такава жестока схватка, че трябваше да атакуваме вкупом; след което те се оттеглиха, макар че продължават да ни следват, очевидно с цел да забавят плаването ни. Ако искаха да се бият, имаха добър случай днес.“

Всички тези описания, разбира се, биха могли да се отнасят за различни битки. Единственото, което бихме могли да твърдим със сигурност, е, че стрелбата и от двете страни не нанасяла големи поражения, като се изключи такелажът на Рекалде и няколкото ранени испанци (един офицер останал без крак). Важното е, че и двете страни усетили силата на противника. Херцогът все още не бил схванал, че англичаните смятали да се сражават само с артилерията си — за него това не било сражение. Но забелязал, че не бил в състояние да ги атакува, тъй като „английските кораби са много бързи и ги управляват добре и англичаните мо-

---

сят имена на светци, имената на английските кораби отразяват много често отношението на англичаните към дотогавашната господарка на моретата. Дрейк например плава на „Отмъщение“, а освен това има „Триумф“, „Победа“, „Несравнимият“ и т. н. *Б. пр.*

гат да правят с тях, каквото си пожелаят". Що се отнася до Хауард, той бил смутен от стегнатата формация на армадата. „Не се осмелихме да се спуснем сред тях, след като строят им бе толкова стегнат" — пише той същия ден до Уолсингам и добавя в послепис: „Господарю, в името на Бога и родината, изпратете ни по-бързо оръдейни гюллета с асякакви размери, защото това ще продължи дълго; заедно с барут."

Бойната формация на армадата била непозната до този момент и вече никога не я повторили. Англичаните от онова време я описват като полумесец. Изглежда, че идеята се дължала на тогавашния историк Уилям Камдън, който, както и Убалдино, не бил моряк; по-късно била повторена и в прочутия комплект карти от 1590 година, изработени като гоблени за Камарата на лордовете. Всички те изобразявали армадата в спретнат полумесец. Но специалистите по военноморска история се отнасят доста скептично към това по две сериозни причини: би било изключително трудно и почти невъзможно за която и да било флота да поддържа формация в дъга, а дори и да можела, това би било безсмислено. Водачите на армадата не споменават нищо точно за формацията си, но докато те плавали в открито море, една много по-достоверна версия за намеренията им била публикувана в Рим. Тази формация по-скоро наподобявала птица, отколкото полумесец. Основното ядро от урки и други транспортни кораби били в центъра на армадата, заобиколени с ескадрата от португалски галеони на херцога и четирите галеаса отпред, ескадрата на дон Педро де Валдес отзад и по едно смесено „крило" от галеони и други кораби от двете страни в ешелонна формация — косо, но в прави редици. Армадата заемала на ширина около четири мили. Гледана от скалите на сушата, може би тя изглеждала като полумесец. А сигурно и английските моряци, които плавали подире ѝ, са останали със същото впечатление.

Изненадващото във формацията на армадата било, че редиците от кораби се движели в линеен строй. Корабните оръдия вече били разположени от двата борда, но нито на испанците, нито на англичаните им било хрумнало, че не линейният, а килваторният строй давал по-удобно поле за обстрел. При испанците обясне-

нието би могло да бъде, че оръдията не били от основно значение за тях, тъй като те се стремели към абордаж. Освен това формацията им не била нападателна, а отбранителна. Задачата им била армадата да се придвижи по Ламанша здрава и читава. От отбранителна гледна точка формацията била силна, дори непробиваема. Корабите се движели толкова близо — тебретически на петдесет крачки един от друг, — че никакъв враг не можел да проникне в редиците им, без веднага да го вземат на абордаж и от двете страни.

Изглежда, че още същата сутрин върховните командуващи на двете флоти започнали да осъзнават в какво изключително положение били попаднали — положение, което останало уникално в историята на военноморските сражения. Двете най-мощни флоти в света се били срещнали с намерение да се бият, а нямало начин, по който да сторят това. Избраното от тях въоръжение и бойната тактика толкова се различавали, че не можели да им влязат в работа. Испанците искали да се бият на абордаж, но по-подвижните англичани винаги можели да им се изплъзнат срещу вятъра. Англичаните искали да обстрелват отдалеч, но дори и най-далекобойните им изстрели стигали само до периферията на испанската формация, оставяйки сърцевината ѝ непокътната. Начините за водене на бой, както си ги представяли двете враждуващи страни, просто не можели да бъдат осъществени. И така те нямали възможност да се сразят, а при това положение и двете флоти трябвало да изоставят надеждата за победа, освен ако на някоя от тях свършели по-рано муниционите или пък ако испанците по някакъв начин не изоставели за малко стегнатата си формация.

След обяд, когато битката свършила, Хауард свикал военен съвет. Англичаните не правели протоколи на заседанията си като испанците и единствените данни за този съвет са в „Описание на събитията", където се казва, че „...разумният съвет на Негова светлост се харесал много и всеки капитан получи заповеди как да преследва испанската флота". Да я преследва, не да се бие с нея — въпросният съвет би могъл само да бъде да се преследва армадата толкова отблизо, че да няма възможност да доближи сушата, както и да се атакува всеки нейн кораб, който се отдели от формацията.

Във всеки случай те направили точно това или се опитали да го направят.

По същото време на разстояние около миля или две от тях херцогът пишел на Парма писмо, в което описвал сутрешната битка. „С Божия помощ възнамерявам да продължа плаването си, без да позволя да ме отклонят, докато не получа указания от Ваше превъзходителство какво да правя и къде да очаквам срещата ни. Умолявам Ваше превъзходителство да изпрати по някого много бързо отговора по въпросите, за които ви пиша; също така да ми пратите пилоти за крайбрежието на Фландрия, защото без тях не ще знам къде да намеря подслон за толкова големи кораби, в случай че ме връхлети и най-леката буря."

Той не споменава плана си да изчака край остров Уайт, а само че ще продължи да плава, докато получи вест от Парма. Може би херцогът вече подозирал, че откакто англичаните били по петите им, за всякакво спиране край острова или където и да било другаде било по-лесно да се приказва, отколкото да се изпълни.

Това писмо, датирано „На две левги от Плимът, 31 юли 1588", трябвало да бъде изпратено по Хуан Хил, мичмана, който пленил рибарите. Изглежда, че този младеж се е ползвал с голямо доверие. На следния ден обаче херцогът добавя: „Не можах да изпратя Хил вчера, но ще тръгне днес. Нямам какво да добавя, освен че врагът ни безпокои откъм тила и че броят на корабите му, изглежда, е надхвърлил стотина. Някои са великолепни плавателни съдове и всички са много бързи."

При положение че англичаните били вдигнати на крак, плаването на Хил от Плимът до Дюнкерк трябва да е било много опасно. Донесението на двама английски куриери, които на 4 август тръгнали от Рай, подсказва как Хил успял да изпълни задачата си. След като излезли от пристанището, казват куриерите, те настигнали някакви рибари, които им съобщили, че малко преди това минал голям испански кораб на гребла, пълен с англичани. „Казаха, че плавал под флага на Сантяго и един флаг на английската кралица. Рибарите поговорили с хората от кораба, които им казали, че в неделя английската флота се срещнала с испанската и се била с нея и че отиват да предупредят

лорд Хенри Сиймор да внимава за херцог Парма."

Като вземем предвид времето и мястото на случката, това би могъл да бъде само Хил, който представил кораба си за английски, щом влязъл в Па дьо Кале. Неговият пинас, разбира се, не бил пълен с англичани, но при положение че разговарял той и бил заповядал на екипажа си да мълчи, рибарите предположили, че екипажът също бил английски. Хил не се бил отказал от свещения флаг на Сантяго — нещо немислимо за един испански моряк, — но плавал и под английски флаг. Този блъф заслужавал успех и успял. Хил връчил писмата на Парма в Брюге. Но Парма не отговорил

Сигурно било много трудно да се поддържа стегнатата формация на армадата при кораби с толкова различни възможности и това можело да става само при лек попътен вятър и доста спокойно море. Спазването на толкова близка дистанция налагало непрекъснато да се внимава с ветрилата и руля. Изненадващо е как след разпокъсаното им лутане до този момент испанците изобщо успявали да го постигнат. И това говори много добре за испанските моряци.

Но херцогът и съветниците му решили, че имало нужда от драстична заплаха, за да поддържат бдителността у капитаните, да ги накарат да изпълняват стриктно задълженията си. На втория ден, 1 август, всички sargentos mayores, които отговаряли за дисциплината, били свикани на флагманския кораб, а след това разпратени с лодки да отнесат на всеки кораб писмена заповед с точно описание на позицията му. Те също така получили нареждания да обесят всеки капитан, чийто кораб напуснел определената позиция, и били придружени от началниците на военната полиция с палачите, готови на часа да извършат екзекуцията.

За тази ужасна заповед трябва да е имало някаква причина, основателна или не. Адмиралите рядко заплашвали капитаните си с бесило и всичко това никак не подхождало на кроткия характер на херцога. Но не бива да забравяме две неща: първо, че испанските морски капитани били слуги на армията, която превозвали; и второ, че армадата не била изцяло испанска, за разлика от английската флота, която била изцяло английска. Много от корабите в армадата заедно с ка-

питаните и екипажите им били германски, италиански и португалски и много от тях били принудени да се присъединят към армадата. На практика повечето били поданици на крал Филип, но верността на някои била доста съмнителна; не всички били еднакво готови да жертвуват живота си за него и за делото, което той смятал за божие. Когато флотата се пръснала край Коруня, всички, включително и кралят, подозирали, че някои кораби може би ще дезертират; изчезването на „Санта Ана" също било подозрително. Може би корабите, които „подло побегнали" предния ден, много по-сериозно застрашавали флотата с масово бягство, отколкото проличава от думите на Калдерон. Тъй или иначе, изглежда, херцогът смятал, че някои от корабите щели да дезертират при първа възможност — още един мъчителен страх, който да го тревожи. Но една флота, която трябвало да бъде сплотявана с подобни заплахи, едва ли била щастлива — за разлика от английската, която преследвала испанските кораби, влизала в престрелки с тях, озадачена, но жизнерадостна и почти без да има нужда от заповеди.

Като оставим бягствата, предишната вечер имало два инцидента, които сериозно застрашили формацията на армадата. Първо, флагманът на дон Педро де Валдес „Нуестра Сеньора дел Росарио" (1150 испански тона) се блъснал в два други кораба последователно и те отнесли бушприта и фокщага му. Дон Педро, естествено, обвинявал другите, но изглежда, че той или капитанът му не били внимавали достатъчно. Малко след това силна експлозия разтърсила флотата. „Сан Салвадор", вицефламанът на ескадрата от Гипускоа, гръмнал и се запалил. Другите кораби на херцога се втурнали на помощ и в суматохата главната мачта на дон Педро паднала и затиснала нока на главната рея. Най-неочаквано херцогът се оказал с три куци патета на ръце — дон Педро без мачта, Рекалде с вече повредения си такелаж и най-лошото — „Сан Салвадор" с взривена кърма, двете горни палуби на юта на трески и голям брой мъртви и ранени. Рекалде успял да се вмъкне по средата на флотата, където бил в безопасност, докато ремонтирал кораба. „Сан Салвадор" бил взет на буксир, а хората от фрегатите помогнали да угасят пожара (сериозно постижение при дървен кораб) и цяла нощ се опитвали да свалят ранените. Дон Педро оба-

че обрал всички ветрила и останал да дрейфува най-отзад, като гърмял с оръдията си, за да привлече вниманието на херцога. Вятърът и вълнението се усилили.

Събитията през тази нощ били изпълнени със загадки — всички описания са различни. Херцогът твърдял, че обърнал кораба си, опитвайки се да подаде на дон Педро въже за теглене, но вълнението осуетило това. Братовчедът на дон Педро, с когото се мразели, дон Днего Флорес де Валдес, пътувал на флагмана като съветник на херцога и го убеднл, че не бивало да спират, за да помогнат на дон Педро, защото в падащия здрач някои от испанските кораби щели да ги видят, а други не я на съмване флотата щяла да бъде фатално пръсната. Въз основа на това херцогът заповядал два галеона, четири пинаса и един галеас да останат да помагат на дон Педро, като му подадат въже, а ако не успеят — да свалят екипажа. След това разпънал ветрила и заел позицията си в авангарда на флотата. Но в тази ветровита нощ нито една операция не успяла.

Следващите свидетели били Джон Фишър, Джон Наш и Ричард Томсън — капитанът, щурманът и лейтенантът на един от търговските кораби в английската флота, „Маргарет енд Джон", 200-тонен, с деветдесет души екипаж, който настигнал галеона на дон Педро вечерта след мръкване. По-късно тези хора дали изключително грамотни клетвени показания пред Съвета на кралицата. Те казали, че видели един галеон, един галеас и един пинас край дон Педро, но при приближаването им и трите плавателни съда обърнали и го изоставили. На кораба нямало никакви светлини или белези за живот. Те се опитали да го вземат на абордаж, но той бил твърде голям, а вълнението твърде силно. За да разберат има ли някой на борда му, гръмнали няколко пъти с мускети. „Тогава те изстреляха две гюллета, а ние изпразнихме по тях бордовите си оръдия, като им причинихме повреди, както те могат да потвърдят сами. След това обаче обърнахме и останахме край испанеца докъм среднощ, като от време на време чувахме някакъв глас да вика нещо на испански; но вятърът беше много силен, а ние — откъм наветрената страна, и нас ни отнасяше, та не можехме да разберем какво вика; и нашите моряци ни убедиха, че

вика някой падиал в морето. След което свалихме на вода корабната лодка с осем гребци да търся, вика и извади тези хора, но не намерихме никого."

В полунощ на „Маргарет енд Джон" видели на няколко мили от тях в лунната светлина „Арк", който отплавал подир основното ядро на вражеската флота и „страхувайки се Негова светлост да не се разгневи, ако изостанем от флотата си, забързахме колкото можем след него да го настигнем".

Сцената била призрачна — големият тъмен галеон, който изглеждал напуснат, храброто малко корабче, което се опитвало да го вземе на абордаж, вятърът, донасящ чужда реч, доста смелият опит със спасителната лодка. Призори всичко добило още по-зловещ оттенък, когато станало ясно, че целият екипаж от четиристотин и двадесет души се свивал на галеона, без да направи опит да се спаси — било като отбие помалкия си нападател, било като поправи повредите си или пък да вдигне ветрила на останалите си три мачти.

Корабът бил открит от Дрейк на „Ривендж", който изобщо нямал работа след вече почти отминалата английска флота. Предната вечер Хауард определил Дрейк да води флотата през нощта и по здрач той я повел, като останалите следвали кърмовия му фенер. Но през нощта Дрейк угасил светлините си и сякаш надясно, оставяйки флотата да се лута без водач в тъмното. Според неговата версия — видял подозрителни кораби навътре в морето и решил, че може би са испанци, които се опитвали да спечелят предимството на вятъра. Когато ги настигнал, открил, че са германски търговски кораби, и призори съвсем случайно се намерил край дон Педро. Никой друг не бил забелязал подозрителни кораби и сигурно никой не вярвал на тази история — смятали, че Дрейк напуснал позицията си, за да докопа пръв плячката. Херцогът бил готов да обеси някой капитан за далеч по-малко провинение, но Хауард го оставил безнаказано. Макар че в онази част на „Описание на събитията", за която Хауард дал материал, прави впечатление, че името на Дрейк изобщо не се споменава сред участниците в битките по Ламанша. Повечето английски моряци сигурно съжалявали, че не били на мястото на Дрейк. Един от тях бил Фробишър. Десет дни по-късно в пристъп на ужасна ярост той нарекъл Дрейк измамник

и мошеник: „Като страхливец се въртя цяла нощ около испанеца, за да вземе плячката. Смята да ни изтрае, та да не получим дела си от петнадесет хилядн дуката, но ние ще го получим или, кълна се, ще му източа кръвчицата."

Тъй или иначе призори Дрейк бил на местопроизшествието и призовал дон Педро да се бие или да се предаде. Последният се предал с цветисти речи. Дрейк го приел на борда на „Ривендж" с четиридесет души от испанските офицери и благородници и го настанил в своята каюта. Дон Педро присъствувал като очевидец на всички последвали битки или от борда на „Ривендж", или от „Арк". Плененият кораб бил откаран в Торбей, а след това в Дартмът, където според преданията от гредите му построили галерията в църквата, която може да се види до днес.

Безпомощното поведение на дон Педро и екипажа му също остава загадка — изглежда твърде неправдоподобно да не са могли да следват флотата си по вятъра, ако са се били опитали. А те решително не направили този опит — обрали всички ветрила за ремонт, но не се заели с ремонта и повече не вдигнали друг. Отчасти това би могло да се обясни с яда на дон Педро срещу херцога — той бил толкова бесен, че предпочел да си изяде ръцете, и наредил на екипажа да не си мърда повече пръста. Месец по-късно той все още не се бил успокоил. Дон Педро писал на краля от удобния си английски затвор, където изчаквал да го откупят. Херцогът, твърдял той, подло отказал да му помогне. „Макар че бе наблизо и видя в какво състояние съм и би могъл лесно да ме избави, той не стори това; като че ли не сме и двамата поданици на Ваше величество и на ваша служба; изпрати корабче да свика флотата и продължи курса си, оставяйки ме в беда пред очите на цялата флота; а вратът бе на четвърт левга от мен и вечната щом падна мрак, пристигна. И макар че някои кораби ме връхлетяха, аз им се противопоставих и се защищавах цяла нощ, все още с надежда, че херцогът ще ми изпрати помощ, вместо да прояви такава нечувана според мен безчовечност и неблагодарност."

Така звучи преводът от испански. Истината, разбира се, е много по-различна. Преди всичко дон Педро съвсем не се защищавал цяла нощ, а само гръмнал два

пъти. Предполага се, че цялата му словесна атака срещу херцога била насочена косвено към дон Диего де Флорес, негов стар враг. Ако наистина бил толкова подмолно лукав, дон Педро успял, защото кралят изобщо не наказал херцога за това или за каквото и да било друго, докато дон Диего Флорес бил хвърлен в затвора след завръщането си в Испания.

Поради приключението на Дрейк на другия ден, понеделник, 1 август, нямало битки. Оставили армадата величествено да прекоси Лайм Бей. Хауард със своя „Арк" я следвал отблизо само с още два кораба. Всички останали били объркани от изчезването на светлините на Дрейк през нощта и не знаели кого да следват. Когато се зазорило, от „Арк" се виждали само върховете на мачтите на най-близките английски кораби чак на хоризонта на запад, а повечето изобщо ги нямало. Трябвал им цял ден, за да настигнат флагмана си.

Никой от армадата не е оставил нито ред за еретичната английска земя, покрай която минавали, макар че малцина и били виждали преди и плавайки бавно (средно с две мили в час) покрай бреговете ѝ в онези дни, сигурно са я разглеждали с любопитство. Дори когато имало боеве, голяма част от корабите не участвували в тях; с изключение на онези моряци, които давали вахта, останалите нямало какво да правят и имали достатъчно време да зяпат. Те не знаели какво се очаквало да стане и нямали представа за гнетящата тревога, която вече измъчвала предводителите им. Понякога били само на две или три мили от брега. Можели лесно да видят заобleните хълмове, скалистите носове, обрасли в пирен, уютните селца с белосани къщички, шпиловете на църковните покриви, под които, както им били казали, еретиците развихряли дяволските си обреди. Може би повечето испанци разглеждали всичко това само като източник на плячка, но някои сигурно долавяли красотата и домашния уют, които се излъчвали от тях, и сигурно се чудели какво ли е могло да ги превърне в смъртни врагове на Испания.

Единственото тревожно събитие през този ден било, дето в единадесет часа сутринта от „Сан Салвадор" съобщили, че корабът потъва. Херцогът заповядал да

свалят екипажа, а него да го потопят. На борда му имало 64 моряци и 319 войници, 200 от които според Калдерон били убити или скочили във водата и се удавили. Сред спасените бил ковчежникът на армадата с документите си и с голяма сума пари.

Заповедта на херцога да опразнят и потопят „Сан Салвадор" била невъзможна за изпълнение. Капитанът бил тежко ранен, останалата част от екипажа бързала да напусне кораба и на борда му все още имало обгорени и ранени хора, които не можели да бъдат прехвърлени. Затова го оставили да дрейфува. Привечер Хауард и няколко от корабите му го настигнали. Хауард изпратил с малък скиф своя родственика лорд Томас Хауард и Джон Хокинс — двама старши офицери от флотата, да се качат на борда му, където „заварили много тъжна гледка", се казва в „Описанието". Палубата била пропаднала, рулят строшен, кърмата взривена и на кораба все още имало около петдесет нещастници, обгорени с барут и в ужасно състояние. Носел се такъв смрад и гледката била толкова ужасна, че лорд Хауард и Джон Хокинс наскоро след това го напуснали. Интересно е, че изпитали жалост. Хауард пратил Томас Флеминг с „Голдън Хайнд" да изтегли на буксир тази трагична развалина до най-близкото пристанище и на другия ден Флеминг го довлякъл до Уеймът.

По-късно се разчуло, че корабът бил взривен умишлено. Само една от тези истории има испански източник и това е описанието на Калдерон, който би трябвало да знае какво пише, тъй като взел на кораба си вицеадмирала и около тридесет души, всички силно обгорени. Според него един сухопътен капитан набил един топчия, който след тази случка слязъл при оръдията под предлог, че трябвало да простреля едно от тях, защото се било овлажнило. Той гръмнал с оръдието, след което хвърлил фитила в бурето с барут. Според други източници топчията бил холандец или англичанин, а според разказа на Убалдино капитанът аакачал жената на топчията, която била на борда.

По-късните историци били склонни да отминават с присмех историята за отмъстителния топчия чужденец, особено версията на Убалдино за жената на топчията. Изглеждало доста невероятно след всички претърсвания за жени по заповед на херцога в Лисабон и след

толкова седмици в морето някакъв си топчия въпреки всичко да укрива жена си на борда. Но историята накрая получила много любопитен обрат, останал незабелязан от Убалдино или пък от скептично настроените историци. Когато кметът на Уеймът започнал да съставя инвентарен опис на вещите на „Сан Салвадор", той отбелязал наличието на петдесет и три бъчви вино, но никаква храна с изключение на три бурета развалено говеждо и едно буре боб. Той също така запитал какво да прави с оцелелите. Дванадесет умрели, след като корабът влязъл в пристанището, като останали само десет испанци, четирима германци, двама французи и една жена германка. Тъй че може би всичко било истина и тя действително предпочела романтичния капитан, тласкайки по този начин мъжа си към един класически и зрелищен израз на отчаяние.

На другата нощ флотите попаднали в безветрие, носени напред-назад от прилива и отлива в Лайм Бей. При такъв щил, когато нито един кораб не можел да плава, удрял часът на галеасите и англичаните наблюдавали с тревога как тези четири плавателни съда се отделили от испанската флота. Но те не направили нищо и скоро се върнали обратно. Според едно по-късно обяснение техният командуващ дон Уго де Моикада се бил обидил на херцога. Казват, че същата сутрин той видял подире си „Арк" почти сам и предложил да го нападне, но херцогът отказал, защото нападението на противниковия адмирал било негова привилегия. Твърди се, че дон Уго — много горд каталонски рицар — бил толкова оскърбен, че отказал да се бие през цялата нощ, макар че Рекалде, Де Лейва и Окендо всички заедно го умолявали за това. В една такава бъркотия от слухове човек не знае да вярва ли на подобни неща или не. Но очевидно в онези времена подобно нещо е било възможно. Глупави условности и чрезмерна гордост често влияели на битките и всъщност ролята на галеасите била разочароваща във всички боеве.

На другата сутрин, вторник, 2 август, излязъл вятър от североизток и неочаквано дал предимство на испанците. Край Портланд Бил започнала най-голямата битка до този момент — и най-обърканата според раз-

личните описания. „Чудесен остър сблъсък" — се казва в „Описанието". „До този момент оръдейните изстрели не бяха показали страшната си сила, нито пък бе имало по-яростна битка. Защото, макар че мускетарите и стрелците капваха от стрелба, гърмежите им не се чуваха сред рева на гюллетата, които валяха така нагъсто, че човек можеше да ги помисли за сачми, тъй като през цялото време битката се водеше на половин мускетен изстрел от врага."

А сър Джордж Кеъри, губернаторът на остров Уайт, който се вслушвал в боя от замъка Карисбрук, на другия ден пише същото, само че по-сбито: „Гюллетата прелитаха толкова нагъсто, че по-скоро приличаше на престрелка със сачми на сушата, отколкото с гюллета в морето. В този сблъсък, слава Богу, почти никой от нашите не бе ранен."

Той, разбира се, можел само да се надява, че положението с ранените стояло така, а може би на сушата се носел такъв слух. „Описанието" пък преувеличава, споменавайки разстоянието като половин мускетен изстрел — по-голямата част от престрелката се водела от далечно разстояние. Вярно било обаче, че в този ден изгърмели голям брой гюллета и барут, с които си нанесли много малко вреда.

Сигурно на тези двама свидетели, а може би и на повечето останали именно шумът бил направил впечатление; освен това малко изключения никой не описвал специално собствените си преживявания. Бихме могли обаче да запълним тази празнина с помощта на въображението, тъй като, изглежда, тези преживявания били много повече вълнуващи, отколкото опасни.

На оръдейните палуби царял адски шум, както при всички морски битки. Артилерийското обслужване било добре организирано на главните английски кораби и англичаните можели бързо да зареждат и гърмят с оръдията — според самите испанци тройно по-бързо от тях, — да охладят оръдието, за да не прегрее, да го заредят с барут и гюлле, което да натикат в ствола, да направят барутна пътечка до барутната камера, да изтъркалят оръдието в позиция за стрелба, а понякога да го обърнат с лостове, за да се прицелят във видим враг и да го заклинят или освободят, за да променят вертикалния прицел, а след това да се отдръпнат, за да не ги закачи при отката. Когато всички тези

операции бяли извършени, топчията вече го сърбели ръцете да подиесе фитила и той често не изчаквал командата за стрелба, а гръмвал, щом видел цел, макар че понякога тя била абсолютно извън обсега му.

На горните палуби било най-интересно — оттам можели да се наблюдават просветванията в оръдейните портове и водните фонтани от гюллетата наблизо и далеч. От време на време, когато някое гюлле удряло в корпуса, се чувал глух тътен, звън на отсечен щаг, трясък на падаща рея със срязан фал или още по-лошо, макар и рядко — вик на болка, когато някое гюлле минело през такелажа, пръскайки с жужене наоколо си дървени трески.

За англичаните особено вълнуващ бял не моментът на попадението, а демонстрацията на мореплавателско умение. Вълнували се както съвременните яхтсмени, когато маневрират в позиция преди началото на състезанието. Успехът и безопасността зависели от това, как капитанът преценявал лично ситуацията, и от майсторството на екипажа. Капитанът избирал враг, когото да може да изолира, и определял курса, целейки да го откъсне от другите. Когато вражеският ветроход попаднел в обсега на оръдията, идвал моментът на бързите решения: да продължи ли още малко срещу вятъра, без да губи много скорост и да му пресече пътя пред самия му нос, когато собствените му оръдия са готови за стрелба, а на врага не са? Или пък да отбие от курса, да изкуши врага да гръмне с бордовите си оръдия отдалеч, а след това да го приближи и да пресече зад кърмата му, преди онзи да има време да презареди? А какво ще направи врагът и какво ще направят останалите? Англичаните искали оръжие за моряците и сега моряците го били получили. Начинът, по който щели да го използват, щял да бъде строга проверка на моряшката съобразителност и преценка.

Когато започнала битката край Портланд, английската флота изобщо не била организирана, с нищо не наподобявала формацията на испанската флота. Повечето капитани с по-нисък ранг тръгвали с предводителите, които вече познавали — Хауард, Хокинс, Дрейк, Фробишър, Фенър, — и горе-долу ги следвали, но по свой личен избор, а не защото им било заповядано. Бъркотията от несъответствуващи си описания обаче свидетелствува, че в деня на битката англича-

инте си извадили поука. Най-напред били разбрали, че трябвало да рискуват да се приближат до врага. Нещата просто нямало да се развият, както те се надявали. Нямало смисъл да използват полукулевриниге си, за да стрелят наслуки, а за още по-малките фалконети и миньони и дума не можело да става. И въпреки това те ги използвали, сигурно най-вече търговските кораби. Само една нищожна част от гюллетата стигала до целта и те започнали да разбират, че изстреляното отдалеч гюлле нямало сила да пробие солидните корпуси на испанците. То можело да повреди такелажа или да пробие надстройките, които били леки по конструкция, но ако ударело в корпуса, само засядало в него. По-късният опит показал, че да се потопи дървен кораб с гюллета било много трудно — и след цял ден бъхтане един добре направен корпус все още можел да плава. За да се потопи или обезвреди една солидна фаланга от сто и тридесет кораба, били нужни месеци и повече барут и гюллета, отколкото имало в цяла Англия.

Но в деня на битката край Портланд англичаните се осмелили да предприемат следващата стъпка и разбрали, че могат да я правят, без да рискуват — отчасти защото испанците стреляли по-неточно, отчасти защото самите те се понаучили да си избират позиции, където испанските оръдия не можели да ги стигнат. Появили се и признаци на тактическа организация — англичаните прибягвали до килваторния строй. „Негова светлост — се казва в „Описанието" — нареди на някои кораби на Нейно величество, които бяха наблизо, да го следват и отново да връхлетят испанците, като се доближат на един мускетен изстрел до врага, преди да изстрелят гюллетата си... и това бе изпълнено много добре от „Арк", „Елизабет Джонас", „Галиън ъф Лестър", „Голдън Лайън", „Виктъри", „Мери Роуз", „Дреднаут" и „Суолоу", които се биха в този строй."

Като доказателство, това едва ли звучи убедително, но и херцогът описва нещо подобно в дневника си: „Когато нашият флагман забеляза флагмана на врага да се насочва към него, той свали марселите и вражеският флагман премина, следван от цялата си флота, като всеки кораб стреляше по нашия, когато минаваше." Изглежда, тогава Хауард бил създал нов боен строй,

който залегнал в основата на военноморската тактика и се запазил до битката за Ютландия.

При този пръв опит, разбира се, строят не пожънал успеха, който заслужавал. Калдерон също описва подобен начин на бой. Корабът на херцога, пише той, се бил с вражеската флота сам в продължение на час и половина. „Той гръмна над осемдесет пъти само с оръдията от единия си борд и причини големи поражения на врага. А врагът изстреля по херцога най-малко петстотин гюллета, някои от които го уцелиха в корпуса, а други в такелажа, отнасяйки флагщока и един от щаговете на главната му мачта." Не е логично, но е човешко да смяташ, че твоите изстрели уцелват и причиняват поражение, а тези на противника не успяват. Англичаните обаче не споменават за никакви повреди, а един флагщок и един щаг са слаба компенсация за петстотните гюллета. При цялата „страшна сила" на оръдейните изстрели нито една от страните след цял ден сражение не била получила повреди, които да не могат бързо да се отстранят от екипажите.

В общи линии битката донесла разочарование и чувство за безсилие на англичаните. Боят замрял следобед, когато вятърът обърнал от югозапад и испанците изгубили предимството си. Армадата се преустроила и продължила по курса си, привидно все така силна и стегната. Изглежда, нямало начин англичаните да й попречат, можели само да я следват, докато разберат къде отива и какво възнамерява да прави.

Но испанците били още по-разочаровани, защото знаели какво се очаквало от тях, а сега разбирали, особено по-прозорливите, че нямало да могат да го осъществят. Изминалият ден показал, че не могат да заловят и вземат на абордаж нито един английски кораб, дори при попътен вятър. Тогава как щели да очистят морето от врага за прекосяването на Парма? Огромният брой войници — гръбнакът на армията им — изобщо нямали възможност да си свършат работата. Те през целия ден стояли с готово оръжие — мускети, пики и саби, в очакване на мига, когато корабът им щял да блъсне борд в борда на вражеския кораб, а те да залеят палубите му и да избият до крак екипажа. Но всеки път, когато възниквала такава възможност, врагът обръщал и изчезвал с бързина и майсторство, с което техните моряци не можели да се мерят. На вой-

ниците не им оставало нищо друго, освен да стоят като мишена за вражеските изстрели и от време на време да дават по някой залп с мускетите си, съзнавайки, че само хабят барута. Те започнали да мърморят.

На следния ден, сряда, 3 август, отново нямало бой с изключение на една престрелка на съмване. Но причината за това била друга. Цялата английска флота била налице и плавала при лек бриз по границата на огневото поле, но на повечето кораби вече не достигали муниции. Хауард изпратил барки и пинаси в пристанищата да искат нови боеприпаси.

През нощта армадата преминала много бавно край Сейнт Олбанс Хед. На съмване на 4 август херцогът видял пред себе си паровиковите скали на остров Уайт и разбрал, че дошло време да вземе решение. От Парма нямало ни думичка.

X

ОСТРОВ УАЙТ

Кавват, че откак зърнал английския бряг, херцогът почти не бил мигнал и не бил хапнал нищо друго освен сухари и сирене, които му носели на юта. Без съмнение много други в армадата не били спали и яли както трябва. Но едва ли някой имал такива неразрешими проблеми да му тежат на душата.

Ако се обърнел към последните три дни, херцогът би могъл да каже с ръка на сърцето, че бил направил всичко възможно и нямало от какво да се срамува. В дневника му се прокрадват угризения, че изоставил дон Педро, и предположения, че го бил превърнал в свой непримирим враг. Но херцогът постъпил така, следвайки съвета на Дон Диего де Флорес, чието мнение трябвало да уважава. Той може би също пропуснал добър шанс и си спечелил още един враг, като не разрешил на дон Уго да атакува вражеския флагман с галеасите си; историята го потвърждава, но независимо от подбудите, нямаме данни херцогът да е съжалявал за това. Без съмнение той давал добър пример. Във всички описания, английски и испански, единодушно се посочва, че корабът му бил в разгара на всяка битка и че пръв обръщал да се притече на помощ на някой изоставащ или попаднал в беда.

Херцогът би могъл също да признае, че до този момент нещата не се развивали зле. Той изпълнявал стриктно заповедите на краля. Ако се сметисли и четирите галери, бил загубил седем кораба, но нито един не бял сразен от врага. Изпратил бил също така половин дузяна пинаси с писма до Парма и краля, но те били предназначени точно за това. Що се отнасяло до хората, нямало загинали в престрелките, но само много малка част от хилядите, които командувал. Армадата била в добро състояние и била изминала половината път нагоре по Ламанша.

В перспектива обаче бъдещето било абсолютно мрачно. Може би в онази безветрена нощ в сряда, когато всички кораби били неподвижни, с безжизнено увиснали ветрила, той наредил да го повикат, ако излезе

бриз, и слязъл в каютата си с надежда да дремне, но вместо да спи, лежал буден, с кошмарно предчувствие за катастрофа. Фактите, които му били известни, можели само да прогонят съня в тази нощ.

Първо, армадата била замислена абсолютно погрешно — тя не можела да надвие англичаните, защото, както пише той в дневника си, „нашите кораби са твърде тежки в сравнение с леките кораби на врага". Напротив, флотата на врага непрекъснато растяла от корабите, които се присъединявали към нея от всяко пристанище, а разузнаването му донесло, че още една флота от около осемдесет кораба ги чакала подветрено с пресни сили в Па дьо Кале. Вече почти било сигурно, че основната им мисия нямало да успее. Каквото и да правел, колкото и да се стараел, не можел да разчисти морето от врага за преминаването на Парма. Нямало как да стори това.

Второ, от Парма, който би трябвало да прояви поне малко дружелюбие в този враждебен свят, нямало никаква вест, а само слисващо мълчание. Херцогът не знаел дали Парма бил готов и къде се намирал изобщо. Той започвал да подозира, че Парма съвсем не бил в Дюнкерк, където би трябвало да бъде, защото не бил получил отговор на нито едно послание, изпратено до него. Дали пък всичките му куриери били заловени? Или англичаните толкова строго патрулирали протока, че нито един пинас не можел да мине? Знаел ли Парма изобщо за пристигането му?

Трето, доколкото му било известно, след остров Уайт нямало никакво друго пристанище освен Темза, а да си проправи път с бой до Темза нямало никаква надежда, ако Парма с войските си не му помагал. Нито пък тромавата му флота можела да влезе в устието на реката, сменяйки курса си от източен на западен, ако господ не прател чудотворна промяна във вятъра в нужния момент.

Четвърто, той въпреки всичко трябвало да се бие и да спечели, ако не за друго, то поне да се сдобие с провизии, които да попълнят мизерния запас за осемдесет дни, който носел от Коруня. А колкото повече продължавали боевете, толкова повече се топяла надеждата му да спечели. Англичаните можели да се снабдят с барут и гюллета от брега, докато огромните запаси от муниции на армадата вече се били изтощили.

Корабите започвали да му искат нови муниции, а той нямало откъде да ги вземе, освен ако Парма не му изпрати. Единственото решение, което херцогът взел през тази безсънна нощ, било на сутринта отново да пише на Парма, като помоли за няколко кораба с муниции.

И последното, което му тежало на душата, било, че на съмване трябвало да реши дали да нападне остров Уайт, или да потърси отбранително пристанище в Солент, където би могъл да изчака, докато разбере какво прави Парма.

Лорд Хауард и Дрейк, разбира се, също си имали грижи в деня и нощта на пълното безветрие, но тях не ги измъчвали отчайващите предчувствия на херцога. Те били разочаровани, че тяхната идея за артилерийски бой нанасяла толкова малки поражения на врага, но не били загубили самочувствие и все още я смятали за положителна, като продължавали да кроят планове и да се надяват. Поне до момента армадата не била навредила на Англия. Ако успеели да я принудят да продължава напред, никога нямало да може да ѝ навреди, а ако пуснела котва, имали други идеи как да я атакуват.

В деня на безветрието Хауард свикал съвет на „Арк". Както винаги не се водел протокол, затова няма начин да разберем кой какво предложил, но в крайна сметка те се познавали добре и проблемите били очевидни за всички. Може би нямало нужда от дълги обсъждания.

Най-тревожният въпрос в перспектива били муниции. Хауард вече бил предприел всички възможни стъпки да получи още от сушата и знаел, че хората на брега също ще направят всичко възможно. Но дори и в крайбрежните фортове запасите били малки и каквото и да му пратели, то нямало да стигне за безпрецедентната битка, която водел. Трябвало да пестят и има данни, че на този съвет те решили да постигнат това, като скъсят още повече огневата дистанция между тях и вражеските кораби.

Но вземането на решения е едно, а налагането им във флотата — съвсем друго нещо. Тя и бездруго била набъбнала твърде много, за да може добре да се организира. До този момент на англичаните като че ли

не им било хрумнало да я разделят — те никога не били излизали в морето с такъв брой кораби. Може би били забелязали, че флотата на испанците е разделена на отделни ескадри. Те имали нужда от същото, та ако ще само за да спрат малките кораби да прахосват гюллетата и барута от нереална дистанция. „Този ден — се казва в „Описанието" — лорд-адмиралът раздели флотата на четири ескадри, като определи с първата да се занимава той, втората повери на грижите на Негова светлост сър Франсис Дрейк, третата на сър Джон Хокинс, а четвъртата на сър Мартин Фробишър." Това е втората нова военноморска концепция, родена в дните на битките и останала в сила векове наред — първо формацията в килватерен строй, след това делението на ескадри.

Но непосредствена грижа на англичаните бил остров Уайт. Когато лорд Хенри Сиймор, който чакал край Доувър, получил писмото на Дрейк от Плимът, той отговорил: „Що се отнася до нас тук, предполагаме, че целта им може би все пак е да спрат край остров Уайт, за да го завладеят, от което Бог да ни пази." Може би мнението било всеобщо и Сиймор просто го изразил писмено, като по този начин то е стигнало и до нас (той непрекъснато давал мнения за испанската стратегия). Във всеки случай рискът бил очевиден и часът бил ударил. Армадата била на югозапад от входа на Солент. Ако излезел югозападен вятър и съвпаднел с прилива, тя щяла да премине през Нидълс за час или два и нямало начин да я спрат.

Затова съветът на Хауард измислил нов план да разпръсне армадата още същата нощ. „Този следобед Негова светлост заповяда по шест търговски кораба от всяка ескадра да се насочат нощес едновременно към испанската флота от различни страни, за да държат врага буден." Идеята била блестяща и доказала, че инициативата все още била в ръцете на англичаните. И без това търговските кораби, които били свършили нещо полезно до този момент, се броели на пръсти — те „само се перчели", като демонстрирали сила. Дотогава на никого не му било хрумвало да предизвика морски бой нощем и никой не се сетил да го сторв поколения след това. Осъществяването на този план можело успешно да всее хаос в редиците на армадата, като ги пръсне за английските бойни кораби сутринта.

Но англичаните нямали шанс да го проверят на практика. „Нощта се случи толкова безветрена, че нищо не можеше да се направи." На сутринта течението било отнесло армадата на изток и опасността да влезе през Нидъле била преминала. Оставала заплахата да се опита да влезе от изток покрай Спитхед.

През целия път от Лизард армадата се придвижвала толкова бавно, че имало достатъчно време вестите за събитията да стигнат из цяла Южна Англия. Ездачите, пешеходците или пинасите се движели много по-бързо. Пинасът, който Дрейк пратил от Единстъи Рок „късно вечерта" на 31 юли, стигнал при Сиймор, който бил на котва при Доувър, на 2 август — със средна скорост поне пет възла, а може би и повече. Въпреки това, при същия вятър, на армадата, обременена от най-бавните си търговски кораби, ѝ трябвало двойно повече време, за да измине същия път.

От брега откликнали с изненадваща бързина на исканията на Хауард за муниции. Всички се сетили най-напред за боеприпасите в пленените испански кораби. Първият от барките или пинасите на Хауард пристигнал в Уеймът на 3 август. Кметът на Уеймът писал до кмета на Лайм Риджис, който получил писмото същия ден. По същото време от града се виждало как корабът на дон Педро се придвижва на запад, затова кметът препратил писмото на помощник-управителите на Девъи, които били в Торбей. То стигнало до тях същия ден, след като пропътувало около седемдесет и пет мили и в девет часа вечерта бил изпратен човек да посрещне кораба в Дартмът. Два дни по-късно докладвали, че свалили от кораба 1600 гюлета и 88 бурета с барут и ги пратили по море на лорд Хауард. Помощник-управителите също така си взели две бъчви с вино, но за това съобщил по-късно някой друг.

„Сан Салвадор", на който станала експлозията, бил докаран в залива на Уеймът на 3 август. Четири дни по-късно Съветът на кралицата, който се събрал в Ричмънд на запад от Лондон, научил за това, обсъдил въпроса и писал на кмета да изземе барута и да го прати с подходящ барк в Доувър. Но Флеминг, капитанът на „Голдън Хайнд", който бил изтеглил кораба на буксир до залива, осланяйки се на собственото си

здравомислие, вече бил свалил от него 140 бурета с барут, 2000 гюллета и боеприпаси за полуоръдията и кулеврините с един тон фитили и потеглил с тях да догони флотата.

Граф Съсекс, управител и командуващ на Портсмът, веднага щом армадата отминала на безопасно разстояние, изпратил всичкия барут и гюллета в града на английската флота и поискал с бърза поща от Лондон нови муниции за Портсмът и за другите съсекски пристанища в източна посока. Можем да си представим ездачите, които сменяли запенените си коне по етапните станции на изток и запад и разправяли на възбудените тълпи новини от морето, като може би поразкрасявали тук-таме историите. От Тауър изпратили барут и гюллета за крайбрежието и кралицата заповядала най-добрите мускетари на Кент също да заминат за там, в случай, че потрябват на лорд Хуард. Но на него не му трябвали нито хора, нито кораби. Още в началото той писал на лорд Съсекс да му прати всички годни кораби от Портсмът „и толкова снажни мъже, колкото можете да съберете за такова кратко време". От този момент пасетие доброволците, които пристигали да зяпат, се превърнали в бреме, както и корабчетата, които ги докарвали, въоръжени само с половин дузина малки оръдия за евентуална отбрана от пирати. Когато сър Джордж Кеъри, губернаторът на остров Уайт, изпратил един пинас със сто души, лорд Хауард ги върнал със сърдечни благодарности и писмо, че разполага с достатъчно хора

Тази готовност на англичаните да се притекат на помощ, за да отблъснат врага, била цената, която испанците плащали за решението си да плават покрай английския бряг на Ламанша.

Нито в дневника на херцога, нито някъде другаде се споменава дали армадата щяла да мине покрай Нидълс, ако вятърът в този ден бил попътен. Херцогът положително бил препрочел заповедите на краля, макар че ги знаел наизуст Островът, казвал кралят, очевидно не бил толкова укрепен, че да бъде непревземаем, но ако го завладеели, би могъл да бъде отбраняван. Щял да им осигури безопасно пристанище и ако херцогът го завладеел, трябвало здраво да го укрепи. Той заповядал строго херцогът да не го напада, когато се

изкачва по Ламанша. „Към това можете да прибегнете само ако у вас се породи някакво съмнение или пък главният план се провали и сте принудени да се върнете от Маргейт. Докато се изкачвате по Ламанша, в никой случай не бива да влизате в залива на остров Уайт, докато не изчерпите всички възможности да осъществите главната идея."

Херцогът вече бил решил да не се подчини на тази част от заповедта. Може би се осланял на думите „някакво съмнение", а той нямал съмнения, след като нямало никаква вест от Парма. Но кралят добавял с обичайното си изключително внимание към подробностите: „Ако обаче се наложи да сторите това, ще внимавате да влезете от изток, където входът е по-широк от западния." Съвсем естествено било от страна на херцога, след като решил да не спази първата част на заповедта на краля, да се постарае да изпълни втората и може би той затова пренебрегнал западния входен канал.

Но пишейки тези редове с апломб на всезнаещ, кралят по детски се заблуждавал. Той бил идвал в Солент преди тридесет и четири години, на път да застане пред олтара с Мария Тюдор, и обичал да парадира, че познава Англия. Може би си спомнял входните канали, а може би ги гледал на картата. Входният канал от изток наистина изглеждал по-широк от бряг до бряг, но плавателният му канал между плитчините съвсем не бил такъв; а в онези времена, без шамандурите и фаровете, които го отбелязват сега, се намирал още по-трудно. Освен това кралят изобщо не слагал в сметка вятъра, като приемал, че армадата може да плава накъдето си пожелае — или пък се осланял на молитвите господ да му прати необходимия вятър. Всъщност при вятър от югозапад, който е много по-обичаен за един нормален август в Ламанша, западният входен канал покрай Нидълс е очевидно за предпочитане. Но до избор не се стигнало, защото в сряда изобщо нямало вятър. Армадата не можела да доближи входа срещу отлива, а ако влезела с прилива, щяла да изгуби минималната скорост за управление и да стане неуправляема.

Вместо това тя останала да дрейфува напред-назад покрай брега с прилива и отлива. След честите западни урагани течението в Ламанша, което отивало на

вятък, трябва да е било по силно от обикновеното и всеки прилив отнасял флотата все пó на изток. Всъщност с някой и друг лек полъх на ветреца от време на време тя изминала около шестнадесет мили за двадесет и четири часа. На 4 август на съмване херцогът се намерил при южния край на остров Уайт, без полъх вятър, върху огледално море, заобиколен от трите страни с англичани.

Описанията на събитията през този ден са объркани както обикновено, но и наситени с особен драматизъм и напрежение. Денят бил критичен — единственият, в който армадата при малко повече късмет, независимо от всичките си пропуски, би могла да спечели частична победа.

При изгрев слънце тя била на около дузина мили от входа за Спитхед, а оттам за Портсмът, Саутхамптън и обширния залив на Солент. Възможностите ѝ да влезе вътре зависели от вятъра и прилива. Вятърът не можел да се предскаже, той можел да задуха откъдето си иска по-късно през деня. С прилива нещата стояли иначе. Приливното течение в западна посока, което можело да помогне на армадата да влезе в залива, трябвало да започне същата сутрин малко след седем часа и да продължи докъм дванадесет и половина. След това трябвало да вървят срещу отлива почти до мръкване. Испанските пилоти поне приблизително знаели времето на прилива и отлива по Вагенхер, а всички останали с изключение на войниците щели да го разберат от наблюдение — никой не можел да плава нагоре по Ламанша, без да забележи промените в прилива и отлива. Не са знаели скоростта на прилива във входния канал, но всеки здравомислещ моряк е можел да се досети, че не е малка, а освен това испанците с положителност знаели, че оставали само три дни до сизигийните приливи*. При тези приливи течението достигало скорост над два възла. Едва ли някой си въобразявал, че може да вкара ветроходна флота в Спитхед срещу такова течение, освен ако не я носел източен ураган. С други думи, ако армадата смятала да влезе в Солент, трябвало да го стори

* За разлика от квадратурните сизигийните са особено силни приливи два пъти в един лунен месец, когато се съчетават притеглянето на Слънцето и Луната. *Б. а.*

и пусне котва най-късно малко след пладне. При южен вятър тя имала шанс.

Едва ли и за двете страни онази сутрин можело да има нещо по-мъчително от безветрието. Армадата не можела да мръдне, а англичаните били лишени от единственото си преимущество — бързината на маневриране. Лорд Хауард разбирал, че се налагало да предприеме драстични мерки, и той ги предприел. Наредил гребните лодки да изтеглят основните кораби до позициите за бой. През нощта още два испански кораба били изостанали от флотата си. Този път това били „Сан Луис" — един галеон от португалската ескадра, и една от урките на име (както още няколко други кораба в армадата) „Санта Ана". Хокинс бил най-близо до тях и пръв започнал бой. Лодките го теглили, докато животът на гребците не бил застрашен от мускетните изстрели. Тогава от армадата излезли три испански галеаса, като единият теглел подире си и галеон за повече огнева мощ. Хауард с „Арк" и лорд Томас Хауард с „Голдън Лайън" също се приближили, теглени от лодки. „Арк" и „Лайън" — се казва в „Описанието" — дадоха добри изстрели по галеасите пред очите на двете армии, които не можеха да се приближат поради безветрието, а „Арк" и „Лайън" бяха изтеглени до галеасите от гребните си лодки." Галеасите били „силно повредени, като единият бе принуден да се оттегли със силен крен, другият от изстрела на „Арк" загуби фенера си, който профуча покрай нас, а третият остана без фигура на носа". Отново оставаме поразени колко нищожни били пораженията от престрелките, макар че корабите този път положително били на разстояние един мускетен изстрел един от друг — в първия си кратък доклад Хауард го определя като „две или три десетки крачки". Един кърмови фенер и една носова фигура не били кой знае какъв повод за хвалба, а що се отнасяло до галеаса, който се оттеглил „с крен", той не дал по-късно признаци за сериозни повреди. Може би просто трябвало част от гребците му да се преместят от едната на другата страна, за да даде залп с бордовите си оръдия.

Междувременно Фробишър дрейфувал на север от армадата между нея и брега — в подобно неловко положение той вече бил попадал веднъж край Портланд. Той също поискал лодки, които да го изтеглят, и по

едно време единадесет от тях се заели с тази задача.

Най-накрая духнал бриз. „Описанието“ го нарича „малък ураган“, но тогава тази дума означавала друго нещо и той решително не бил много силен. Никой не споменава кога започнал. Само „Описанието“ ни ориентира донякъде, като казва, че „Арк“, „Лайън“ и галеасите се били дълго. След като били започнали призори, едва ли боят можел да продължи много след седем часа, когато приливът се обърнал. Посоката на течението също не се споменава, но очевидно то оставило Фробишър подветрено на армадата, така че трябва да е било съвсем на юг. Навсякъде другаде по английското крайбрежие появата на вятър откъм морето би бил фатален за армадата. Но в този момент на нея ѝ трябвал точно такъв вятър, който да я пренесе покрай източната част на острова и право в Спитхед.

След появата на вятъра описанията на битката стават съвсем мистериозни. Надеждите на испанците за известно време отново се съживили и те решили, че най-накрая ще могат да вземат на абордаж едни от флагманските кораби на врага — очевидно кораба на Фробишър. „Бяхме сигурни“ — пише херцогът в дневника си, — че най-сетне ще можем да ги доближим, което е единственият начин да спечелим победа.“ После обаче добавя: „Но в този момент вятърът се усили и видяхме как отново ни се изплъзват и вече нямат нужда от лодките, които го теглеха.“ Калдерон повтаря същото с мрачно разочарование: „Нашият флагман и другите кораби се насочиха към него, но той се измъкна толкова бързо, че галеонът „Сан Хуан“ и един друг бърз кораб — двата най-бързи в армадата, — които тръгнаха да го преследват, като че ли стояха на място в сравнение с него.“

Херцогът също така пише: „Докато престрелката в тила продължаваше, флагманският кораб на врага с други големи кораби нападна нашия кралски флагман, който водеше авангарда.“ Това бил друг английски флагман, не този на Фробишър — испанците били склонни да наричат всеки по-значителен кораб флагмански. Може би това бил „Арк“, но съвсем не е ясно как е успял да атакува испанския авангард. Във всеки случай херцогът добавя едно много важно изречение: „Доближиха ни повече, отколкото в предните

дни, стреляйки с най-тежките си оръдия от долните палуби, отнесоха една трета от главната им мачта и убиха няколко войници." Изводът е, че дотогава англичаните не били използвали най-долния ред оръдия, които били най-големите, или поне, че херцогът не бил видял да ги използват. Изглежда странно, но не е невъзможно. При най-ранните кораби най-долните оръдейни портове били толкова близо до водолинията, че при тежък товар можели да ги отварят само при много спокойно море и съвсем слаб вятър. На десет мили от мястото, където се намирали в момента, били останките на „Мери Роуз", който в 1545 година тръгнал от Портсмът с отворени долни портове, наводнил се и потънал, като издавил по-голямата част от екипажа си, щом вятърът издул ветрилата му. В английската флота в момента имало още един „Мери Роуз" и никой не бил забравил предишния. Но след като това бил първият достатъчно спокоен ден, в който да могат да отворят най-долните портове, значи англичаните до този момент са стреляли само от далечно разстояние с по-малките оръдия — полукулеврините с деветфунтови гюллета, което обяснява неефективността на стрелбата им.

В тази битка, когато вятърът и приливът били благоприятни за испанците да влязат в Солент, се изисквали върховни усилия от страна на англичаните, но в нито едно английско описание не се споменава какво е правил по това време Дрейк. Може би е бил с ескадрата си на южното крило и Хауард не е можел да ги види — след безветрието и „малкия ураган" може би барутният дим ги е бил скрил. Само в едно испанско описание се споменават боеве по периферията на флотата откъм морето. Това описание е направено от един неизвестен капитан на севилски галеон, който разказва за атака, принудила най-крайния галеон да отстъпи и се оттегли в основното ядро на флотата. „Като видя това, врагът се окуражи и обърна цялата си флота или по-голямата ѝ част в атака срещу нашето крило, така че които бяхме там, се оказахме притиснати в ъгъла."

Въз основа на това най-големият специалист по тактически анализ на деветнадесети век, сър Джулиан Корбет, изгражда теорията, че Дрейк, който е негов

любим герой, се е опитвал да изблъска армадата върху скалите Ауърс, които са от север на подстъпите към Спитхед. Тази хипотеза е попресилена. Първо, нямаме доказателства, че каквато и да било атака би могла да отклони ядрото на армадата от избрания курс. Второ, това би означавало да ги притиснат точно на входа за Спитхед, при прилив, докато всички останали се стремели да ги прогонят оттам. И трето, пилотите на армадата знаели за Луърс — те били отбелязани на картата на Вагенхер — наистина по-близо до средата на входния канал в залива, отколкото са всъщност, но като опасност, от която мореплавателите трябвало да се пазят.

Много по-вероятно било Дрейк да е атакувал южното крило, просто защото бил там. Ако ли пък наистина се е опитал да принуди армадата да тръгне на север вместо на изток, това води до едно много интересно предположение — че той нямал нищо против да ги вкара в залива на Солент. Дрейк бил прочут с еретичните си, но далновидни военноморски концепции и е напълно възможно да е разглеждал Солент не като подслон, а като капан за армадата. Това, разбира се, е също малко пресилено; но ако погледнем назад, след като вече познаваме историята, интересно какво би се случило, ако армадата беше влязла (както предлагал херцогът и споменавал кралят) и пуснеше котва, да речем, някъде около Каус Роудс. Без съмнение армията е щяла да слезе на брега, щяла да стигне до замъка Карисбрук в средата на острова, който бил главен щаб на отбраната, и щяла да го завладее. Но самата армада вече никога нямало да се измъкне оттам. Английската флота щяла да я тормози денонощно от базите си в Саутхамптън, Портсмът, заливчетата и реките по крайбрежието на Англия. Изходите щели да бъдат блокирани и обстрелвани с оръдия от брега и застанала на котва, армадата щяла да бъде изложена на атаки с брандери, насочвани към нея с всеки прилив, което е най-сигурният начин да се унищожи една дървена флота. Един подир друг корабите ѝ щели да изгорят, да бъдат потопени или пък, отнесени от течението, да дрейфуват, докато се разбият, и армията остане откъсната да гладува на острова. Едва ли някой, дори и Дрейк, виждал тогава нещата в такава светлина, но

сега ни се струва, че херцогът просто имал късмет, че не успял да влезе там.

А той не успял не защото англичаните му попречили, а защото южният вятър се сменил с югозападен. Това променило фатално нещата. Трудно е да се каже точно кога се е отказал от идеята, но сигурно по някое време онази сутрин е свикал на откровен разговор пилотите си. Те вероятно са му казали, че при югозападен вятър влизането е невъзможно. Армадата трябвало да държи северозападен курс чак до входа на Портсмътския залив. С вятър откъм траверса и последните приливни вълни сигурно някак си щяла да се справи с това, но само с риск урките да бъдат отнесени върху северните плитчини и да заседнат там, далеч от брега, като сигурни мишени. По-навътре трябвало да следват почти западен курс, с който не можели да се справят дори и галеоните.

Преди пладне херцогът изоставил този слаб лъч надежда. Той дал „сигнален залп да продължи плаването, следван от другите кораби на армадата в добър ред". Дневникът му не съобщава с колко лоши предчувствия се отправял към неизвестните опасности на Па дьо Кале.

Англичаните вървели на доста голямо разстояние подир армадата. Щом веднъж отминали острова, те вече не бързали. По крайбрежието на Съсекс нямало нито едно място, където армадата да пусне котва. Хауард решил да пести муниционите си, докато се обедини с лорд Хенри Сиймор и докато не разбере какво смята да прави испанската флота, когато стигне протоците. Очаквал по пътя да получи барут и гюллета от някое пристанище в Съсекс.

Още преди остров Уайт да се изгуби от погледа им, херцогът писал на Парма и пратил писмото по един капитан на име Педро де Леон. Писмото е съвсем спокойно и трезво и в него се обяснява, че напредват бавно поради безветрието и вражеския обстрел. Врагът твърдо отказвал да се приближи, макар че херцогът положил всички усилия да го принуди. „Понякога някой наш кораб влизаше сред вражеските, за да вземе някой от тях на абордаж и да започнат да се бият, но напразно, защото корабите на врага са много леки, а моите много тежки." Странно е, че споменавал ду-

мата „започнат", като че ли до този миг не се бяли, а само предварително си мерели силите. И той, и останалите испанци може би все още не били проумели, че имат работа с нов начин на водене на война и че англичаните нямало да се бият на абордаж по старите методи. „Врагът" — продължава той — има много хора и припаси. Монте муницин започнаха да се изчерпват при тези постоянни престрелки и ако времето не се оправи и врагът продължи тактиката си, както сигурно ще стори, би било целесъобразно Ваша светлост да натовари няколко кораба с барут и гюллета, чиито размери споменавам в приложения меморандум, и неотложно да ми ги пратн. Също така би било благоразумно Ваша светлост да се приготви веднага да тръгне насреща ни, защото с Божията благословия и ако вятърът е благоприятен, очаквам да стигнем много скоро фламандския бряг."

Той искал гюллета с малки размери — 4, 6 и 10 фунта. Оттук нататък херцогът пише на Парма всеки ден; писма, които постепенно стават нетърпеливи, после отчаяни и неистови, но неизменно учтиви. Отговор няма; никакъв пинас не се приближава от изток.

В петък, на 5 август, денят отново бил безветрен и край огрените от слънцето брегове на Съсекс лорд Хауард, изглежда, бил в приповдигнато настроение. Армадата се виждала напред. Тя като че ли се оттегляла полека от бреговете на Англия по посока на френския бряг на Ламанша; изглежда, възнамерявала най-напред да се обедини с Парма, преди да се опита да нападне Англия. Хауард свикал голяма част от старшите капитани на борда на „Арк" и използвал прерогативите си да раздаде благороднически титли на половин дузина от тях, като че ли победата вече била спечелена. Лорд Томас Хауард, лорд Шефийлд, Роджър Таунсенд, Мартин Фробишър, Джон Хокинс и Джордж Бийстън — всички получили такива титли в този ден, „както за награда на добрата им служба в тези предварителни битки, така и за насърчаване на останалите". Ако Хауард го било яд на Дрейк, че напуснал поста си, за да си присвои кораба на дон Педро като плячка, Дрейк просто нямал късмет, че вече имал титла.

Същия ден на някого в армадата му хрумнала нова идея — Парма сигурно имал много от онези бързоходни и леки кораби, които така липсвали на армадата. Защо да не ги прати, пълни с войници, да се сразят с английските кораби на абордаж и да ги принудят да водят истински бой? Херцогът съответно пратил още един пинас, този път с пилота Доминго Очоа. На Очоа му било наредено да повтори молбата за гюллетата и да внуши на Парма колко необходимо било да бъде готов да посрещне армадата в деня, когато я съзре край Дюнкерк. Той също така носел молба Парма да прати четиридесет бързи ветрохода, които веднага да се присъединят към армадата. Тези ветроходни били холандски кораби за крайбрежно плаване, плоскодънни и с плитко газене, за да могат да минават над пясъчните плитчини край фламандските брегове; казват, че когато били въоръжени, били ефективни и лесно управляеми бойни съдове. Четиридесет ветрохода! Молбата била патетична. Парма нямал и един, готов да излезе в морето. Наистина тогава много такива ветроходни бразделе морските вълни, но те принадлежели на холандските бунтовници и патрулирали около брега с намерение да пипнат Парма, ако се опита да излезе.

В онзи петък на залез духнал западен бриз и армадата започнала да напредва добре. До сутринта на 6 август англичаните ги настигнали и вървели плътно отзад. Надеждите на Хауард се оправдали — от малките съсекски пристанища излизали барки с нови товари барут и гюллета. Но той не нападал, а просто следвал армадата с оскърбителна самоувереност, като че ли знаел, че тя не отивала на добро. В десет часа видели френския бряг и в четири часа следобед и двете флоти наближили Кале. И там докладвали на херцога за нова, неочаквана и пагубна проблема.

По време на цялото плаване в армадата предполагали, че независимо дали щели да чакат край остров Уайт или не, те отивали в Дюнкерк — пристанище, което било в ръцете на Парма. Тази идея датирала още от съвета край Лисабон, когато Рекалде посочил недостатъците в предложенията на краля да се срещнат с Парма край нос Маргейт; тогава решили да идат до Дюнкерк, да вземат оттам Парма и армията му и да ги ескортират през Ламанша. В писмото, което херцогът пратил на Парма по Очоа един ден преди това, се спо-

менавало пристигането на армадата „край Дюнкерк". А сега, в последния момент пилотите съобщили на херцога, че не можели да го закарат там.

Те, разбира се, били прави. По фламандския бряг нямало подходящо място, където армадата да се подслони. Редица пристанища — Кале, Гравелин, Дюнкерк, Нюпорт и Остенде, сега имат изкуствени вълноломи, но тогава били плитки заливчета. Отгоре на туй само две от тях, Дюнкерк и Нюпорт, били в ръцете на Парма; Кале и Гравелин на запад били френски владения, а Остенде на другия край бил английски enклав. Както казвал Вагенхер, пясъчните плитчини край този бряг имали склонност да се преместват, но в общи линии разположението им и сега е такова, както когато ги картографирали за пръв път. Като се почне на изток от Кале, ред тесни пясъчни банки вървят успоредно с брега и при отлив остават на дълбочина три или по-малко клафтера — твърде плитко за който и да било от основните кораби на армадата. Край Дюнкерк наносите се простират дванадесет мили навътре в морето.

Имало само един плавателен канал, много близо до брега, който водел към Дюнкерк, но той бил твърде тесен — по-малко от една трета от милята — с невидими плитчини от двете си страни. Вагенхер го споменавал, но не го препоръчвал. „Можеш да плаваш безопасно покрай брега на Фландрия, между сушата и плитчините на пет или шест клафтера, но за големи кораби е опасно, защото вълните при прилив и отлив повечето минават над плитчините." Сега, разбира се, този канал е маркиран с шамандури, но не и тогава и никой не е можел да го намери без опитен местен човек — та дори ако се касаело за един-единствен кораб, да не говорим за цяла флота от сто и двадесет кораба. Нито един пилот в армадата не познавал морето тук като местен човек. Херцогът помолил Парма за фламандски пилоти, но не получил отговор. Дори по някакво чудо армадата и да успеела да влезе вътре, външните плитчини щели да я затворят и да заседне там беззащитна, докато не духнел източен вятър, който можел и да не се появи преди идването на зимата.

Никой не бил предвидил това — нито кралят, нито херцогът, нито Диего Флорес, нито дори Рекалде. Дори и да знаели, пилотите не били казали на херцога ни-

що до последния момент, а ако Парма знаел нещо по въпроса, той изобщо не го бил споделил с никого. Но фактът си оставал факт — след целия път, който била блъскала дотук, армадата не можела да се приближи на повече от около дузина мили до Дюнкерк. Корабите й газели твърде дълбоко

В резултат на това незабавно избухнал спор, сигурно много сърдит, докато флотата плавала към Кале. Дорн херцогът в дневника си казва, че мнозинството настоявали въпреки всичко да върват. Нищо чудно, че отказвали да приемат такава драстична несправедливост, а още по-малко за учудване е, че били разярени и търсели да стоварят вината върху някого. Но херцогът повярвал на пилотите, наложил се на техните опоненти и дал заповед да пуснат котва край френския бряг, на около четири мили от Кале и на около двадесет и четири от Дюнкерк. Англичаните пуснали котва на един кулеврине изстрел отзад, все още наветрено от тях.

XI

ПАРМА

Поведението на херцог Парма остава централната загадка в историята на армадата. От книгите или чрез собствени умозаключения можем да си представим постъпките му, но защо е постъпвал точно така, си остава в областта на предположенията.

За да се опитаме да видим нещата с очите на Парма, трябва да се върнем към месец февруари. Тогава специалните пратеници на кралица Елизабет пристигнали във Фландрия да преговарят с него за мир и преговорите продължавали до момента на идването на армадата. През цялото това време по специално нареждане на краля Парма живеел в свят на умишлена измама. Твърдят, че крал Филип, както и кралица Елизабет, искал мир, но писмата му до Парма доказват обратното. Филип неведнъж му напомнял, че преговорите в никой случай не бивало да успеят — те просто трябвало да бъдат използвани като средство за протакане и да държат англичаните в неизвестност, докато се стегиела армадата. Достатъчно е да цитираме едно от писмата му, в което той настоявал Парма да иска извинение за нападението на Дрейк срещу Кадис: „Когато го получите, трябва да се държите така, като че ли сте напълно удовлетворен, и да се престорите, че вярвате на всичките им приказки; после ще възобновите преговорите, ще определите пълномощници и ще предложите среща на неутрална територия. Що се отнася до пълномощията ...кажете, че ги имате отдавна, но не можете да ги представите, докато те не предложат условия, достойни да ги приема. Ще твърдите така само за заблуда. Това е най-добрият начин да ги подведете, та пълномощниците да се срещнат. Но само за ваше сведение заявявам, че възнамерявам тези преговори никога да не успеят, каквото и да предлагат англичаните. Напротив, единствената ни цел е да ги заблудим и да забавим подготовката им за отбрана, като ги накараме да вярват, че няма да имат нужда от нея. Вие съзнавате добре, че истината е друга и че от наша страна не бива да протакаме, а

да бързаме да нахлуем в Англия, за което вече сме се подсигурили с достатъчно хора, кораби и пари."

„Макар че започваме тези преговори без намерение да ги завършим, вие винаги можете достойно да се измъкнете от тях, като се докачите по някой религиозен повод или от други възмутителни предложения, които те сигурно ще направят... Трябва да продължавате така, като не отстъпвате по нито една точка, а след това да настоявате за друга, водени единствено от целта да спечелите време, докато подготовката за нахлуването приключи."

Трудно е да открием по-цинична заповед на монарх в който и да било век. Не бихме могли да кажем дали на Парма му е било неприятно да го карат да лъже и мами, но сигурно не е бил възхитен. В крайна сметка той бил изтъкнат военен, а дори и тогава военните си имали свои закони на честта. Независимо от това той много успешно заблуждавал англичаните в продължение на шест месеца. Това било учудващо лесно, защото кралицата твърдо вирвала, че той бил честен и откровен, а и защото избраните от нея пълномощници не се отличавали с проницателност, нито били способни на тънкости и хитрост. Те били двама аристократи — граф Дерби и лорд Кобам, и трима възрастни и вероятно много учени мъже — сър Джеймс Крофт, д-р Дейл и д-р Роджърс. Сър Джеймс, както пише един историк от онези времена, „бе доста вдетинен в постъпките си" — с други думи, той бил изкуфял, а двамата доктори били майстори да прахосват време с латински речи, пълни с древни софизми и класически алюзии, които никой освен тях не разбирал, невъобразимо дълги и отегчителни и далеч от всички практически въпроси.

Парма също назначил пълномощници и така успели да прекарат три месеца в размяна на комплименти и подаръци помежду си и в обсъждане къде да се срещнат. Англичаните искали срещата да стане в Остенде, който бил в ръцете на английски гарнизон. Парма отказал въз основа на това, че по право градът бил испански. През май се състоила първата среща на недотам удобния пясъчен бряг, точно извън обсега на оръдията в Остенде — условия, които задоволили всички. Самият Парма не взел участие в нея, макар че присъствувал там, преоблечен като слуга, за да има

възможност да влезе в града и да разгледа укрепленията му отвътре. Не решили и дори не обсъдили нищо, защото англичаните настоявали да видят пълномощията на Парма, издадени от краля.

Той ги лъжел от месеци, че има такива пълномощия, но всъщност нямал. Парма писал на краля да му изпрати такъв документ, иначе, твърдял той, англичаните можели да разтурят преговорите. И наистина кралицата губела търпение. „Обяснете недвусмислено на херцога — пише тя на пълномощника си в средата на май, — че след като изгубихме толкова седмици да чакаме пълномощията му, повече няма да търпя никакво отлагане. Дайте му да разбере, че има работа с благородник, който тачи повече честта, отколкото живота на своята кралица. Дръжте се както подобава на репомето ви." Пълномощията пристигнали точно навреме. Били съставени на френски, което внесло допълнително объркване (преговорите се водели на латински, италиански, испански и английски); те били придружени с писмо от краля, който напомнял на Парма да не бъдат използвани „в никой случай за нищо друго освен за показ". Пълномощниците на Парма ги показали на д-р Дейл, но не му дали дубликат. Покъсно Парма споменавал колко неловко се получило, че документът бил датиран 17 април — по-малко от преди един месец.

И така преговорите продължили — нещо като мрачна комедня с наивност от едната страна и протакане и измама от другата. Парма често бил принуден най-скандално да лъже. Например, когато д-р Роджърс забелязал военните приготовления, той го уверил: „С думата си на благородник заявявам достоверно и честно (той говорел на италиански, но тези думи произнесъл на испански), че не ми е известно за никакви планове на испанския крал срещу Нейно величество и владенията й."

Верен на заповедите на своя крал, той не се споразумял с англичаните абсолютно за нищо. Те все още преговаряли, когато армадата пуснала котва край Кале, и Парма писал с оттенък на наивна изненада: „Мирните преговори с кралицата завършиха с отзоваване на пълномощниците й. Усилията ми да ги убедя да продължим преговорите независимо от присъствието на армадата останаха безрезултатни."

Той изпълнил каквото му било заповядано, но това го направило друг човек. В края на шестте месеца мнението му за плана на армадата вече било различно; различно било дори може би и мнението му за краля.

Парма получил всички писма на херцога, пратени по време на плаването му, но не се опитал да му отговори. Разбира се, писмата пристигнали почти накуп, защото по-ранните трябвало да пътуват по-дълго. Първото било изпратено от Бискайския залив на 25 юли, а последното на 5 август и всички те пристигнали между 2 и 7 август. Парма отговорил само на първото и не изпратил отговора, докато не разбрал, че армадата е край Кале. На 7 август той накарал да препишат всички писма и пратил копията им на краля заедно с едно свое съпровождащо писмо.

„Няма нужда да се спирам на тези писма — започва той, — освен за да съобщя, че откликнах възможно най-бързо и енергично на молбата за пилоти и муниции. Стоях това до предела на възможностите на нашата бедност." Парма все трябвало да проси от краля пари и с пълно основание никога не пропускал случая да му натякне това. Но бързината и енергичността му не били кой знае какви. Три дни по-късно той трябвало да признае, че корабите с пилотите и муниците все още не били излезли от пристанището, като се извинявал със силно вълнение. Вълнението обаче не било много силно. Лодките на двете флоти сновели от кораб на кораб без затруднения, а лодките на херцога непрекъснато пътували до сушата.

Когато на 5 август пристигнал мичман Хил, продължава Парма, той наредил да докарат корабчетата от флотилията си и товарението започнало. Предполагал, че до този момент вече било приключило. Междувременно самият Парма останал в Брюге (който е на 40 мили от Дюнкерк), за да приключи работите си там и да изпрати няколко съобщения, и се надявал да тръгне към крайбрежието на другия ден, 8 август. Той обещавал на краля да помогне на херцога с каквото може. Но всъщност в писмото пише следното: „Ако съдя по това, което ми съобщава херцогът, изглежда, той все още очаква да изляза с нашите корабн да го посрещна, макар че би трябвало да му е ясно колко неосъществимо е това. Повечето от корабчетата ни са

строени само за речно плаване, не биха могли да издържат дори най-малкото вълнение. Те с мъка ще пренесат хората през Ламанша и в хубаво време, а що се касае да се бият, това очевидно не могат да сторят, колкото и добри да са превозваните от тях войски. Това бе главната причина, поради която Ваше величество реши да изпрати армадата, тъй като благоразумно преценихте, че по никой друг начин не би могло да се осъществи."

На следващия ден, когато научил, че армадата е край Кале, Парма повтаря всичко отново, само че с други думи, и добавя: „Ако херцогът бе наясно по въпроса, той би се съгласил с мен и би се заел незабавно да изпълни заповедите на Ваше величество, без да се остави да го отклонят от това."

Отново и отново Парма се връща на темата, че корабчетата били годни да пресекат Ламанша само при съвсем тихо време, и то след като херцогът вече си бил изпълнил задълженията да разчисти морето от врага. Такъв бил планът на крали и ако някой имал намерение да го промени, Парма си измивал ръцете от всякаква отговорност. Изглежда, изобщо не му било съобщено за промяната, предложена от Рекалде, преди армадата да отплава — флотата най-напред да стигне до Дюнкерк, като оттам ескортира флотилията на Парма през Ламанша. За съжаление не сме сигурни дали в архивите не липсва някое и друго писмо, но сред многобройните депеши от краля до Парма нямаше нито една, в която да му съобщават тази жизненоважна информация.

Парма на свой ред не бил схванал от писмата, изпратени от херцога, че армадата просто не може да разчисти морето от врага. Това неразбиране изглежда преднамерено. Някой не би могъл да се заблуждава за смисъла на многократно повтарящите думи на херцога. Та той изобщо не предлагал корабчетата на Парма да влизат в бой, а само онези бързоходни ветроходи, които смятал, че другият има. Херцогът конвоирал безпомощните урки през целия път нагоре по Ламанша. Ако Парма разполагал с дванадесетина мореходни корабчета, било напълно възможно (при попътен вятър) да ескортира и тях въпреки активната съпротива, докато изминели онези четиридесет и няколко мили, които делели Кале от устието на Темза. Ако ли

пък Парма нямал такива съдове, без съмнение щели да натъпчат армията му по корабите на армадата за този кратък преход. Херцогът молел само да излязат да го посрещнат край Кале. Това не било неразумно. Всъщност това била единствената надежда, която им оставала.

Но Парма отказвал да разбере, че трябвало да бърза. Задължението на херцога било да победи врага в морето. Ако той успеел, Парма щял да изчака метеорологически безупречно време, за да прекоси необезпокояван Ламанша. В противен случай нямало и да опитва. От всичките му писма личи, че той вече бил убеден, че експедицията е обречена.

Ако се срещнели лично, двамата херцози сигурно щели да се разберат и да решат как да действуват, ако изобщо се стигнело до действия. Ако имала пилоти, армадата щяла да измине дузина мили покрай брега. Корабчетата на Парма, колкото и окаяни да били, при прилив щели да излязат от заливчетата и да се оставят отливът да ги носи. Но херцозите ги делели двадесет мили по море и още по-дълбоката бездна на недоразумението. А то било взаимно и вината за това се криела някъде из Ескориал, откъдето кралят бил дал невярна информация на двамата херцози или пък изобщо не им бил дал никаква информация един за друг. Той заблуждавал Медина Сидония, че Парма разполага с приличка флота, достатъчно добра, за да го посрещне край Маргейт; той заблуждавал Парма, че пътят му по море щял да бъде разчистен така, че да прекоси Ламанша, без да гръмне нито веднъж.

Щом пуснали котва, херцогът изпратил на брега секретаря си Херонимо де Арсео с още едно писмо до Парма, което Арсео написал от негово име. То е много по-рязко от всички останали писма, писани лично от херцога: „Неспирно пишех на Ваше превъзходителство и не само че не получих отговор, но дори не ми дадохте вест, че писмата ми са стигнали до вас. Както може би си представяте, това ме безпокои много и за да разсея съмненията си дали вестоносците ми са стигнали безпрепятствено до вас, пращам сега тази лодка със съобщение, че съм пуснал котва край Кале с цялата армада, като вражеската флота се намира по флангове ми и може да ме обстрелва, докато аз не мога да

й причиня голяма вреда. Чувствувам се задължен да уведомя Ваше превъзходителство за това и да ви помоля, ако не можете веднага да докарате цялата си флота, да ми изпратите четиридесет или петдесет бързи ветрохода, за което ви помолих вчера. С тяхна помощ ще мога да противостоя на вражеската флота, докато Ваше превъзходителство излезе с останалите, и заедно да тръгнем и открием някакво пристанище, където армадата да бъде в безопасност."

Същата вечер херцогът изпратил на сушата едни капитан, който да посети губернатора на Кале и да му обясни защо били пуснали котва там, защото губернаторът, разбира се, бил французин, а на чия страна щял да застане французинът, винаги оставало под съмнение, ако изобщо вземел нечия страна. Капитанът открил губернатора и съпругата му в една карета на брега в очакване на морския бой. Но той бил дружелюбно настроен, толкова дружелюбно, че на заранта херцогът пратил интенданта и ковчежника си с шест хиляди златни дуката да се опитат да купят храна, а губернаторът пратил по племенника си пресни провизии в дар на херцога. По обичая на местните всезнайковци този племенник съобщил на херцога колко опасно място били избрали да пуснат котва поради приливите и отливите течения и незащитеността на флотата. Всъщност там, където избрали да спрат, били най-силните течения в източната част на Ламанша. Но херцогът вече знаел. Флотата пуснала котва по време на отлива, но през нощта започнал сизигийният прилив със скорост три възла и всички кораби трябвало да пуснат втора котва.

На другия ден, неделя, 7 август, херцогът написал още две писма до Парма и в тях съвсем ясно личи как угасвала и последната му надежда. В първото той казва, че трябвало да вдигнат котва и при най-малкото разваляне на времето. Той молел Парма да му помогне да намери пристанище: „Тъй като лятото е към края си, а корабите ми са много големи, трябва да се постарая да изпълня добре възложената ми задача... Поради това ви моля да побързате да се присъедините към нас преди края на сизигийния прилив, тъй като по време на квадратурния за вас ще бъде невъзможно да напуснете Дюнкерк и съседните пристанища."

Във връзка с това писмо Парма отбелязва кисело,

очевидно до някой свой подчинен, следното: „Във връзка с писаното от херцог Медина за сигизийния прилив и за излизането ни от Дюнкерк преди края на прилива можете да го уведомите, че ние в Нюпорт, а още по-малко в Дюнкерк ще срещнем някакви затруднения. Истина е, че при някои ветрове водата спада и сигизийният прилив е необходим, но този риск съществува само за някои корабн. Дори и да не можем да ги използваме, въпросът или идеята да чакаме сигизийните приливи или пък да забавим експедицията поради тях не е възниквал изобщо."

В това писмо за последен път херцогът моли Парма да побърза и за последен път споменава за изпълнението на задачата си. Информацията за приливите в Дюнкерк трябва да му е била донесена от дон Родриго Тельо, когото той изпратил от Бискайския залив с първото си писмо до Парма. Дон Родриго тръгнал от Дюнкерк на съмване в неделя, като предишния ден бил с Парма в Брюге, когато пристигнали новините, че армадата е при Кале. Парма се бил зарадвал много, но не отишъл в Дюнкерк, а когато Тельо тръгнал в събота вечерта, товарението на хората и припасите още не било започнало.

По-късно същия ден секретарят Арсео праща вест: Парма все още не бил пристигнал, провизии, оръдия и муниции не били изпратени, а дърводелците все още работели по корабите. Според мнението на Арсео щяло да бъдат готови до две седмици.

Никъде не се споменава още колко ужасни подробности дон Родриго разказал на херцога: за речните баржи, осигурени от Парма, които били абсолютно неподходящи за прекосяване на Ламанша — някои съвсем нови, но зле направени, други стари и изгнили, трети незакалафатени, така че потъвали още в пристанището, докато ги товарели; за малкото бързоходни ветроходи — невъоръжени, едни без мачти, други без такелаж, някой и друг затънал в тинята. Всичко това се изяснило по-късно и е съмнително дали изобщо било съобщено на херцога. Но цели две седмици, за да се приготвят! Това му било достатъчно. Не можел да свърне в открито море и да се бие с англичаните без муниции. Трябвало да намери пристанище, та ако ще да забави експедицията до пролетта. Само пилотите

на Парма можели да му помогнат да открие такова пристанище, а те не били пристигнали.

Последното си писмо херцогът праща по главния инспектор на армадата, дон Хорхе Манрике, който така авторитетно се изказвал на съветите в Коруня. Не искал бързи ветроходи, нито пък настоявал Парма да побърза. Изпращал дон Хорхе, пише той, „за да ви опише положението на армадата и да ви обясни неотложната нужда да й бъде намерено пристанище, без което тя положително ще загине, тъй като корабите й са много големи. Смятам, че във всички случаи това трябва да се предприеме възможно най-бързо Лятото е към края си и трябва да внимаваме много. Освен това е невъзможно да продължаваме да обикаляме с армадата, тъй като неповратливостта й непрекъснато я оставя подветрено на врага и не можем да му причиним вреда, колкото и да се опитваме. Дон Хорхе ще ви информира изчерпателно, както бих сторил това лично аз "

Всъщност Парма разполагал наблизо с едно пристанище, което би могло да подслони армадата дори и през зимата; това била реката Шелда, която водела към Антверпен. Южният й бряг заедно с Антверпен бил в ръцете на Парма. Северният с пристанището Флесинг близо до устието на реката бил в ръцете на холандците. Армадата била достатъчно силна да си пробие път покрай Флесинг и да има шанс да се защити край Антверпен. Но без пилотите нямало никаква надежда да открият входния канал, който се наричал Внлингеи и минавал покрай огромни пясъчни износи, плитки и невидими, проточени почти на двадесет мили навътре в морето.

Освен абсурдните качества на корабите му, имало друга една сериозна причина, поради която Парма не можел да посрещне херцога. Това била холандската флота с най-близката си база във Флесинг. Холандците имали няколко големи кораба и много бързи ветроходи. Нито англичаните, нито испанците съзнавали силата им. Англичаните ги виждали рядко и никога всички заедно, защото това били съдове с плитко газене, които сновели покрай пясъчните наноси, където галеоните не можели да идат. Затова англичаните от време на време недоволствували, че холандците не полагали

достатъчно усилия в сраженията с Испания. Холандците пък се ядосвали на англичаните точно поради обратната причина — английската флота под командата на Сиймор твърде често се навъртала наоколо и била достатъчно силна да попречи на Парма да излезе. А холандците копнеели той да тръгне. Те патрулирали цяло лято плитчините край Дюнкерк и Нюпорт, но отдалеч, за да го изкушат да излезе в открито море. (Те правели това по време на сизигийните приливи, защото знаели онова, което очевидно било неизвестно на Парма, че корабите му не можели да излязат от пристанищата при квадратурен прилив.) Искало им се той да тръгне, защото познавали корабите му и били абсолютно сигурни, че ще могат да ги унищожат веднъж завинаги, а заедно с тях и армията му; и колкото по-далеч го пресрещнели от брега, толкова по-дълго щяло да се наложи да плуват войниците му.

Много рядко на холандците се признава ролята им в поражението на Испания по море. Но всъщност те представлявали една доста неразрешима проблема. Дори армадата и да разбнела английската флота, тя никога нямало да разгроми флотилията от бързи ветроходи, които веднага щели да се оттеглят в безопасност сред плитчините, където тя не можела да ги последва Корабите на Парма имали шанс да стигнат в безопасност до Кале, ако вървели близо до брега — малките ветроходи на херцога вършели това безнаказано. За целта корабите на Парма трябвало само да излязат от пристанището при прилив и да се спуснат покрай брега с отлива. Но ако чакали армадата да помете англичаните от моретата, та тогава да тръгнат да прекосяват Ламанша по най-краткия път, те щели да бъдат унищожени, преди да стигнат до дълбока вода, където армадата би могла да ги защити. Всъщност дори английската флота да беше разбита, Англия щеше да бъде защитена от холандците. Парма знаел за холандските кораби, но смятал, че в задълженията на херцога влизало и тяхното унищожаване. Без съмнение, пише той, те щели да изчезнат веднага щом пристигнела армадата. Изглежда, нито той, нито някой друг от високопоставените край него не схващали разликата между кораби с дълбоко и плитко газене или между дълбока и плитка вода.

„Хората на херцога, които неотдавна пристигнаха тук — пише Парма в писмото си от 8 август, — като видяха корабите без оръдия и без да са натоварени хората, опитаха се да изкарат, че ние сме готови. Те грешат. Корабите от месеци са в добра готовност за работата, която трябва да свършат, а именно да преместят хората през Ламанша. Нямаме толкова моряци, колкото би трябвало, но са достатъчно, за да свършат работа. Корабчетата са толкова малки, че войските не могат да останат дълго на борда им. Няма място да се обърнат и сигурно ще се разболеят и заразят или умрат. Могат да останат на тези плоски и малки корабчета само за много късо време и вярвам, че в това отношение няма да допуснем пропуски в службата си на Ваше величество."

Но само един ден преди това той пише, че бил наредил товарението да започне на 5 август и че очаквал вече да е привършило. И двете писма били изпратени, преди да тръгне от Брюге, и може би това обяснява неговата увереност. Доколкото става ясно, Парма не бил идвал на крайбрежието от май, а и тогава не ходил в Нюпорт или Дюнкерк. Бил оставил изграждането на флотата на подчинените си и според няколкото по-късни предположения те го били подвели преднамерено. Докарвали корабостроители от Италия и Балтика, но ръчната работа се извършвала от холандци, които имали нещастието да живеят в окупираните от Парма земи. Работата не им била по сърце и дори се говорело за саботаж. Един друг Енрике, не дон Хорхе, а дон Хуан, който бил в армията на Парма, пише на секретаря на краля: „Може би ще ви се стори дръзко от моя страна, но не мога да премълча как най-благословената експедиция в света беше провалена. В деня, когато пристигнахме да товарим, открихме, че корабите все още не са довършени, че на борда си нямат нито едно гюлле и нищо за ядене. Това съвсем не се дължеше на липсата на усилия от страна на херцог Парма (едва ли ще се намери друг човек, който да полага толкова старания, колкото той), а защото моряците и всички, които трябваше да вършат разните дребни неща, явно и неприкрито насочваха усилията си не за да служат на Негово величество, защото не това бе целта им, а да пилеят средствата му и да протакат

войната; освен това простолюдието създаваше всевъзможни пречки."

В друго писмо до краля — този път анонимно — се казва почти същото: „Много зле стояха нещата с фламандските кораби. Те нямаше да бъдат готови още две седмици поради нехайството на снабдителите, чиято единствена грижа бе да откраднат каквото могат. Моряците не достигат, защото ги пренебрегнаха и се отнасиха много зле с тях. Ако тези кораби се бяха присъединили към армадата, без съмнение щяха да изпълнят предназначението си."

Очевидно Парма не си бил дал труда да надзирава построяването на флотата и смятал, че ще бъде готова, а тя не била. Но това не обяснява всичко. Парма бил невероятно енергичен човек, който вършел чудеса с войските си; дори бил прокопал канали, за да прекара шлеповете си от Шелда до Дюнкерк, без да излиза в открито море. Защо тогава се оказал толкова безпомощен в конкретния случай? Защо строял речни шлепове вместо ветроходи? Защо залагал всичко на някакво си изключително добро време? И как, за бога, смятал да се придвижва с шлеповете? Може би на гребла, но дали бил осигурил гребла и ключове за тях и дали бил обучил войниците да ги използват, или пък бил открил кой можел да кара на гребла речен шлеп, предназначен да го тегли кон? Никой не е отговорил на тези въпроси, а най-малкото самият Парма. Затова единственото предположение, което можем да направим, е, че бил загубил интерес към начинанието и след толкова месеци чакане престанал да вярва в осъществяването му. Построяването на шлеповете изглежда само като претекст — преструвка, която да прикрие някакво друго намерение, също както преговорите с Англия били предназначени да прикрият намеренията на краля да нахлуе в Англия.

Това е съвсем възможно. Парма водел преговорите при строги нареждания от краля да не успеят. Докато преговарял обаче, сигурно бил започнал да се убеждава, че без предварителното им саботиране от негова страна преговорите сигурно щели да успеят. Същевременно бил загубил и вяра в нахлуването, защото протакванията дали достатъчно време на англичаните да се подготвят. Още през март той излага тези свои мисли в едно писмо до краля: „Покоряването на Англия

би било трудна задача, дори при внезапно нападение. Сега те са силни и въоръжени; ние сме сравнително слаби. Рисковете и несигурността са големи, а мисля, че английските пълномощници наистина желаят мир. Въпреки това Ваше величество може да разполага с живота ми и с всичко останало."

Никой не смеел да поучава краля какво да прави, но намекът е достатъчно ясен. Съвсем същия съвет му бил дал и другият херцог от Коруня. Разглеждано в тази светлина, събирането на шлепове вече добива смисъл. Това просто било средство за заплаха, точка за пазарене в преговорите и Парма отдавна вече не смятал да излиза с тях в открито море.

Парма имал две предимства пред краля. Първо, бил по-интелигентен и интелигентността му не била оплетена в мрежите на интриги и догми. Второ, за разлика от краля той неведнъж се бил срещал и разговарял с англичаните, които колкото и да били некадърни, били протестанти и верни поданици на кралицата. При своята интелигентност и опит Парма може би успял да види онова, което не виждал кралят — безполезността на едно нахлуване в Англия. Дори да жертвувал своя живот и живота на безброй други хора, дори да прекосял Ламанша и да спечелел битките, дори да превземел Лондон, да го оплячкосал, да свалял и убиел кралицата, испанският крал пак нямало да може да управлява страната, защото англичаните, както и холандците никога нямало да се подчинят. Сигурно му било дошло до гуша да води една безкрайна репресивна война от името на краля. Едва ли желаел нова.

Освен това Парма, изглежда, се бил разочаровал от поведението на краля по отношение на собствената си особа, в чиито вени също течала кралска кръв, или поне по отношение на децата си. Те можели с не по-малко основания от Филип да претендират за португалския трон, но кралят на Испания го заграбил. Парма смятал, че родът му заслужавал едно кралство и че той му го бил спечелил. Но Филип никога не му бил предлагал подобно нещо — нито в Италия, където били владенията на Парма, нито в Португалия, нито в Нидерландия, където той така майсторски се сражавал; и кървавата битка с Англия сега просто щяла да донесе на испанския крал още едни трон без намек за награда на Парма. Дори в армадата спорели кой щял

да стане крал на Англия — Филип или Парма, и подхвърляли полу на шега, че въпросът трябвало да се реши с още една война.

Разбира се, Парма не бил запознат със съдържанието на тайното писмо на краля, в което Филип излагал минималните си искания за свобода на вероизповеданието в Англия и изтегляне на английските войски от Нидерландия, тъй като не се бил срещал с херцога, който му го носел; той така и не го прочел. В противен случай окончателно щял да се убеди колко безполезно пилеене на усилия било нахлуването, да не говорим за живата сила. По време на преговорите Парма винаги би могъл да извоюва условията на краля с изключение на прошката за изгнаниците и кралицата щяла да го възнаградн по-щедро от Филип.

Така че по липса на нещо по-добро това е едно от предположенията за евентуалните мотиви на поведението на Парма. Кралят наистина злоупотребил с търпението му. Твърде много му се било събрало и верноподаническите му чувства били пред сриване. Преди една година, както много други, Парма се бил оставил да го убедят, че нахлуването е божие дело, и охотно заповядал да строят флота. След това постепенно започнал да се обезверява. Корабостроителите продължавали да строят негодни кораби, а той не си давал труда да погледне какво ставало в пристанищата, защото смитал и се надявал тези кораби да не потрибват никога. Мирът чрез преговори, мислел той, бил сигурна работа, нахлуването било рисковано и нимало да успее. Да можел само да осуети това нахлуване, преди да е стигнало твърде далеч; тогава кралят щял да го остави да преговаря, а той искал именно това. Не че бил миролюбец по дух, съвсем не; той бил боец по професия и по наклонности. Но великите пълководци никога не водят битки, ако могат да постигнат целта си с преговори.

Армадата пристигнала почти към края на лятото и не оставали никакви надежди за още метеорологически съвършено време, каквото трябвало за този вид кораби, за да прекосят Ламанша. За Парма било вече твърде късно да обяснява на краля какво бил успял да направи и какво не. Можел само отново и отново да повтаря, че бил готов, макар че очевидните факти показвали обратното. Сигурно би трябвало да му съчув-

ствуваме. Щом смятал, че преговорите щели да успеят и че Англия не можела да бъде покорена със силата на оръжието, значи Парма бил прав, а кралят не бил. Единственото, което отблъсква в случая, е, че във всяко свое писмо Парма полагал върховни усилия да прехвърли вината за неуспеха върху херцога, докато херцогът нито веднъж не обвинил никого освен себе си.

В понеделник вечер, на 8 август, Парма най-сетне яхнал коня си и потеглил към крайбрежието, като най-напред отишъл в Нюпорт, а после в Дюнкерк. Той твърдял, че в този ден на корабите в Нюпорт били натоварени шестнадесет хиляди души и че всичко практически било готово — с изключение, разбира се, на напрасното метеорологически съвършено време, за което настоявал, и затова корабите не могли да излязат от пристанището. Нюпорт било по-незначителното от двете пристанища, а преди да отплава армадата, Парма бил казал на краля, че разполагал само със седемнадесет хиляди души войска, поради което настоявал за още шест хиляди от армадата; затова едва ли ще е неоснователно да го заподозрем, че цифрите, които съобщавал, били в известен смисъл разтеглени. На идната сутрин в Дюнкерк той заварил хората събрани на кея и смятал да ги натоварят до вечерта.

Пак в Дюнкерк Парма срещнал дон Хорхе Маирике, който го търсел вече цял ден и видял с очите си какво ставало в пристанищата. Дон Хорхе бил по-прям от останалите вестоносци, изпратени от херцога, и толкова бил вбесен от видяното, че бил готов да се опълчи и на Парма, и на когото и да било другиго.

Сцената била забележителна — нещо като пререкания с разменени роли, в които Парма трябвало да убеждава дон Хорхе, че корабите му не били мореходни. Нито тогава, нито по-късно Парма не дал обяснение защо строял точно такива кораби. Има две описания на срещата, като нито едно от тях не принадлежи на дон Хорхе; няколко дни по-късно той докладвал за плаването — може би първият доклад, който стигнал до краля, но в него са описани чутите от никой друг перипетии на армадата, след като дон Хорхе я напуснал, и нито дума за онова, което ставало на брега.

Първото описание е направено от Парма. Той съобщава на краля, че дон Хорхе го помолил да помогне

на херцога да завладеят някое пристанище, по-специално остров Уайт, или пък да се присъединят към него, за да сразят врага. Трудно можем да повярваме, че дон Хорхе бил казал точно това, и то в никой случай няма нищо общо с писмото на херцога, донесено от дон Хорхе; херцогът само молел за помощ да намерят пристанище — каквото и да било. Също така в нито едно от писмата си херцогът не предлагал да се върнат до остров Уайт. Можем само да предположим, че Парма преднамерено предавал погрешно думите на дон Хорхе или пък не го слушал какво казва. Той винаги бил смятал, пише Парма, че херцогът ще успее да намери пристанище по пътя си нагоре по Ламанша. Молбата му показвала само „колко зле е уведомен за малките ни слаба корабчета, абсолютно негодни за бой, та дори и за силно вълнение или вятър". И продължава: „Въпреки това желанието ми да служа на Ваше величество е толкова силно, че реших да обсъдя възможността с маркиз Де Ренти и хората с практически морски опит в присъствието на дон Хорхе Манрике, така че ако се окаже невъзможно да излезем с корабчетата, те да го убедят, че наистина е така и че най-много бихме могли да тръгнем при хубаво слънчево време, без врагове в Ламанша, за да превозим хората, както бе уговорено. Общото мнение бе, че тези съдове е изключено да предприемат седем- или осемдневно плаване, както предлага херцогът."

Седем или осем дни? Херцогът никога не бил предлагал подобно нещо.

Второто описание е направено от свещеника Хуан де Виктория. Не можем да твърдим със сигурност дали е бил очевидец, може би просто повтарял слуховете; никой не споменава присъствието му на срещата. Но историята, която разказва, е много човешка и донякъде се потвърждава от другия Манрике, дон Хуан, който просто пише: „Тук е дон Хорхе Манрике. Просто е тъжно да гледаш какви сцени прави."

Като главен инспектор на флотата дон Хорхе (според свещеника) смятал, че правата му се простирали и върху флотата на Парма, и той вдигнал ужасен скандал на офицера снабдител на Парма, който не бил приготвил храна и муниции, а и нищо друго. Офицерът му заявил, че в Нидерландия получавали заповедите си направо от краля, а не от армадата. Дон Хорхе казал,

че ще се върне при флотата, за да донесе потвърждение на пълномощията си, но преди да сторн това, офицерът се оплакал на Парма. Парма пристигнал лично и дон Хорхе го атакувал, което било смело и прибързано. „Той бе посрещнат зле от херцога — пише свещеникът, - който дойде със свита от други херцози и испански благородници. Дон Хорхе му каза, че трябва да товарят незабавно, а херцогът отговори, че не е негова работа. Херцогът се опита да го удари, но го възпряха другите благородници и присъствието на испанските войски. Вместо това той заповяда на дон Хорхе да се завърне при флотата. Дон Хорхе отвърна, че няма да се върне, докато не докладва на Негово величество какво става"

Докато те разгорещено се препирали, а войниците ги натоварвали като добитък на борда, в пристанището пристигнала малка лодка, от която слязъл един младеж. Това бил самият принц Асколи, незаконороденият син на крал Филип, обърках, трепереш от студ и мокър до кости. Заекващи, той разказал за нещастието. Предния ден имало голям и страшен бой и армадата изчезнала на север.

Странно, че никой в Дюнкерк не чул канонадата от битката при Гравелин, която се развихрила само на около двайсет мили от тях, нито пък видял пръснатите кораби на армадата. Но истината е, че препирята с Парма относно товарането на войските се разиграла на другия ден, след като армадата била безвъзвратно разбита.

XII

БРАНДЕРИТЕ

Англичаните приближили Кале с чувство на разкаяние. Не се били провалили, но и не постигнали кой знае какво. Артилерията, на която толкова залагали, не нанесла гибелни щети на нито един вражески кораб. Малко по-късно един майстор топчия на име Уилям Томас предложил да основат дружество на топчиите за усъвършенстване на артилерийското майсторство. „Ако по Божия воля корабите на Нейно величество бяха обслужвани от достатъчно добри топчии... щеше да настъпи най-плачевният час или най-тъжната експедиция, предприета някога от испанците... Как освен с греховете си да обясним загубата на толкова барут и гюллета при такъв продължителен бой и в сравнение с това толкова малко щети?" Независимо че бил майстор в артилерийското дело, правописът на Томас е доста ексцентричен дори и за онези времена. Попататък той пише: „Много жлателно е Ваши светлости да бъдат по по-точно осведомяни за тъз слапа стрелба и неумяло обучене отнмето на ученнй в артилейрята." Преведено, това означавало: „Би било много желателно Ваши светлости да бъдат уведомени по-точно за тази сляпа стрелба и неучение на уж обучени в артилерията (хора)." Съветът, свикан от Хауард, когато флотата пуснала котва, една ли е отрекъл това. Единственото утешение било, че испанците били още по-лоши артилеристи.

Но щом армадата пуснала котва, всичко се променило. След три часа към английската флота от Темза се присъединил лорд Сиймор начело на двадесет и пет кораба, още невлизали в сражение, включително „Рейнбоу" и „Вангард", два от най-късно построените кораби от нов тип на кралицата, всички добре запасени с муниции. С тях броят на корабите в английската флота достигнал около сто и четиридесет. Сега англичаните превъзхождали числено армадата.

Хауард пратил лодка на „Вангард", за да докара сър Уилям Уинтър — мореплавател, посветил целия си живот на морското дело и контраадмирал на флотата

на Сиймор. (Отношенията между Уинтър и Сиймор били като тези между Дрейк и Хауард — мореплавател срещу аристократ.) Сър Уинтър предложил нещо, което на него му се струвало ново: „И като видях с очите си колко голяма е испанската армия, и като поразмислих, че не бихме могли иначе да ги прогоним освен със запалени кораби, което би... застрашило мнозина от тях с пожар или поне би ги накарало да изоставят котвите си, които бяха не по-малко от две на кораб, сметнах, че следва да запозная Негова светлост с този план, след като и бездруго отивах при него, което бе около девет часа вечерта; и планът се понрави много на Негова светлост." Точката за брандерите добавили, когато обсъждали плана, защото три от техните корабя, тласкани от течението и вятъра, повлекля котвите си и започнали да дрейфуват, „оплетени един с друг" по посока на „Арк". А течението и вятърът се обръщали право към испанската флота.

Едва ли само Уинтър забелязал, че армадата се намирала в класическо положение за атака с брандери, тъй като корабите ѝ стояли на котва, скупчени един до друг, при силно приливно течение, но Хауард не се зае да го разубеждава. Брандерите били познати като бойно средство — испанците ги използвали срещу Хокинс и Дрейк при Сан Хуан де Улуа и срещу Дрейк край Кадис, а холандците пък ги използвали срещу испанците край Антверпен. Брандерите не вършели работа, когато флотата била в движение, защото корабите ѝ винаги можели да им се изплъзнат; но пуснати по вятъра и течението, особено по тъмно, срещу флота на котва, те били най-разрушителното и страшно оръжие. Огънят бил най-големият риск за дървените бойни кораби. Всичко по тях — дървесината, катранът и смолата, въжетата и ветрилата, се възпламенявало лесно и ако огънят ги обхванел, те непременно се взривявали, след като складовете им с муниции се нажежели. Всеки моряк знаел, че живее върху буре с барут, и всеки английски моряк сигурно се е сетнл за брандерите, когато армадата спряла.

След годишно проектирането на брандерите се превърнало в наука и те съпровождали всяка бойна флота. Но в 1588 година все още били много примитивни, като направата им се състояла в това да натоварят кораби с всичко, което можело да гори — старо дърво,

стари въжета, стари ветрила, съчки за корабните огнища, бурета смола и катран, масло за светилниците. Английската флота нямала специални брандери, което било много непредвидливо от страна на англичаните, но те веднага поръчали подходящи кораби със запалителни материали да бъдат изпратени от Лондон за Доувър. Рано сутринта в неделя на съвета Хауард решил да опита атака с брандери и пратил един пинас в Доувър да ги докара.

Слод като пинасът заминал обаче, съветът решал, че няма време за отлагане. Корабите и лодките от Доувър не можели да пристигнат същия ден, вятърът можел да се промени, армадата можела отново да тръгне или цък Парма да излезе от пристанищата си и така можели да изпуснат шанса. „Решиха, че е най-добре — пише Уинтър — сами да си помогнем с онези кораби, които имаме за тази цел." Потърсили доброволци, готови да жертвуват корабите си да изгорят.

Последното не било чак толкова непрнемлива идея. Всеки шкипер — собственик на понесен стар кораб, бил готов да го предложи за тази цел, защото това му давало възможност да поиска по-голяма компенсация от пазарната му цена, както и за носения от него товар, независимо дали корабът носел такъв или не. Избрали осем кораба, пет от ескадрата на Дрейк, всеки поне 150 тона. Натоварили ги тайно с лесновапалими материали и заредили оръдията им; тайно, защото испанците може би ги наблюдавали. В единадесет часа през нощта в неделя приливът се обърнал благоприятно за тях. Към полунощ били готови и чакали само оръдейния залп, с който щели да дадат сигнал за тръгване.

Испанците наистина ги наблюдавали. Един от тях, от кораба „Сан Мартин", пише: „Стояхме на котва цяла нощ — имайки предвид, разбира се, събота през нощта, — враговете ни също бяха пуснали котва на половин левга от нас, чакахме, защото нищо друго не можехме да сторим. Гнетеше ни силно предчувствие за някаква беда, която ни готвеха тези хора-демони с тяхното коварство. Така продължихме да се тревожим и в неделя." Испанците видели новата флотилия, която пристигнала от Даунс, и решили, че я командува Хокинс, чието име бил било най-добре известно след името на Дрейк, сега те знаели, че англичаните ги пре въз-

хождали по брой кораби и оръдия. Испанците описват един инцидент, за който англичаните не споменават нищо. „В четири часа следобед от вражеската флота към нас се насочи един пинас. Той се доближи колкото можеше по-близо до кралския ни флагман, гръмна четири пъти, а след това отплава към собствената си флота. Флагманът на галеасите, който бе близо до флагманския кораб, гръмна два пъти, но не зная дали му навреди, освен че може би откъсна парче от марса на главната мачта. Останахме смаяни от тази дързост. Отново се почудихме на добре построените им леки кораби, които можеха да идват и си отиват, когато пожелаеха, нещо, което никой от нашите не можеше да стори."

Испанските командуващи внимавали съкрушителните новини от Парма да не плъзнат из флотата, където духът вече бил паднал достатъчно ниско. Някои от офицерите, които описват събитията, дълго след това не знаели истината. „Вечерта — пише един от тях — пристигна дон Родриго Тельо с вест от херцог Парма. Всички бяхме доволни, че отговорът дойде толкова бързо и че решихме да дочакаме Парма тук." Друг пък отбелязва: „Същия ден дойде вест за херцога, че Парма товари хората си с цялата възможна бързина на сто и петдесетте кораба с изключение на по-малките." Така поддържали жива надеждата и може би никой извън кръга приближени офицери на херцога не знаел какво всъщност пишел Парма в писмата си.

Всички обаче съзнавали опасността от брандерите. Уязвимата им позиция била също така очевидна за тях, както и за англичаните, а били забелязали и раздвижване в английската флота, което ги правело по-подозрителни. „Те не биха могли да извършат подготовката си толкова тайно — пише един от тях, — че да не разберем какво са замислили." Но не можели да направят нищо, освен да вдигнат котва и да се преместят по-нататък край брега, по посока на неизвестните плитчини, а това просто означавало, че англичаните щели да сторят същото и да ги последват. Страхът им от брандерите бил много голям, защото малко преди плаването на армадата на един италиански инженер на име Джамбели му било хрумнало да пълни брандерите с огромни заряди барут. Когато един такъв брандер се взривил, пламтящите му отломки се разхвърчали на половин

миля и убили около хиляда души от армията на Парма. Разправяли, че сега Джамбели бил в Англия, на служба при кралицата и той наистина бил, само че не да строи брандери, а да препречи Темза с един мост от лодки, който да предотврати навлизането на армадата.

Херцогът взел единствените възможни предпазни мерки. Когато паднала нощта, той пратил пинаси с абордажни куки между корабите на двете флоти, които да закачат с тях брандерите, ако дойдели, и да ги изтеглят настрани. Той също така пратил офицери с лодки из флотата, за да се увери, че всички били предупредени за опасността. Ако брандерите преминели през кордона от пинаси, всеки кораб трябвало да закачи буй на котвеното си въже и да го отсече, като се изплъзне на брандерите, след това отново да пусне котва, а след като приливът обърнел сутринта, да се върне да прибере буя и котвата си.

Малко след полунощ дали сигнален изстрел в английската флота и брандерите разпънали ветрила. С тях тръгнали лодки, които да приберат минималните им екипажи, след като запалят корабите. Испанците ги видели, когато приближили — осем кораба в линеен строй, които вървели само под ветрилата на гротмачтите си. Известно време те напредвали така. Когато обаче изминали половината път до испанската флота, брандерите с ужасяваща внезапност избухнали в пламъци — огънят излизал през оръдейните портове, катерел се по такелажа и поглъщал ветрилата. Били много по-големи, отколкото очаквали испанците. Пинасите, изпратени от херцога, се опитали да ги закачат с абордажните си куки и един-два успели, но преди да могат да отклонят пламтящите кораби, въжетата изгорели, оръдията от нагорещените като пещ оръдейни палуби започнали да стрелят, сипейки напосоки гюллета с фонтани от горящи въглени. „Гледката в нощта бе ужасяваща“ — пише един испанец.

Според възприетата английска версия брандерите посели смехотворна паника сред испанската флота. Но по онова време никой не споменавал подобно нещо. Като че ли сър Уилям Уинтър бил най-близо до истината, когато писал: „Тези кораби посяха такъв ужас сред испанската армия, че испанците побързаха да се освободят от въжетата и котвите си; и това стори големия поразия сред тях, защото дойде неочаквано.“ Според

него поне два испански кораба се били запалили, но той пише за това не толкова с презрение към испанците, колкото поздравявайки се за сполучливата идея, която смятал за своя. Докато стигнала до Викторианската епоха, историята била поукрасена. „За миг всички били обзети от паника — пише сър Уилям Корбет в 1898 година. — Сидония дал фаталната заповед да секат котвените въжета. В резултат настъпила неописуема бъркотня. Течението тласкало корабите едни върху други, виковете на ужас и трясъкът на чупещите се рангоути се слели с експлозиите на взривяващите се оръдия на брандерите."

Положително, както е типично за испанците, е имало доста голяма врява, особено от страна на войниците и благородниците. Някои дори стигнали дотам да молят херцога да напусне кораба си и да бяга. Той, разбира се, отказал. Но моряците без съмнение запазили самообладание и успели да проведат една много трудна маневра с изключителна бързина. Може би били изминали петнадесет минути от сигналния изстрел, десет от запалването на брандерите и пет, откакто станало ясно, че пиаските не можели да ги спрат. За тези цет минути, обърнати с носа срещу вятъра и прилива, моряците трябвало да прехвърлят през борда котвените буйове, да отсекат опънатите въжета на котвите, да се изкатерят по такелажа, за да разпънат ветрила, да ги обърнат така, че да завъртят корабите, а след това да ги поставят отново за курс, който се отклонявал от курса на брандерите — и всичко това в непрогледен мрак. Въпреки това, когато брандерите стигнали там, където испанската флота била пуснала котва, мястото било празно. Нито един моряк не би повярвал, че всичко това може да се извърши при паника.

Сблъсквания, разбира се, имало. Отначало „Сан Мартин" не можел да обърне, защото от двете си страни бил притиснат от други кораби. Само един кораб бил повреден зле. Това бил „Сан Лоренсо" — флагманът на галеасите, който като че ли имал най-малко извинение за това. Би трябвало да напредва лесно на гребла срещу течението, без нужда да обръща фордевинд, но той закачил руля си в нечие котвено въже и го откъсиал. Нито един кораб не изгорял и брандерите не се взривили — те не били адските машини на Джамбели. Премнали на ветрила или на дрейф през място-

то, където преди това стояла на котва испанската флота, и просто изгорели. Но те си свършили работата. „Врагът имаше късмет — пише искрено един испанец, — номерът им успя, както го бяха предвидили. Накараха ни да бягаме с осем техни кораба — нещо, което ни посмяха да направят със сто и тридесет."

Самият херцог сторил онова, което искал от останалите кораби. Той влязъл в морето на около миля и нещо, перпендикулярно на вятъра, и пуснал втората си котва. Надявал се, щом приливът се обърне, да се върне и да си прибере котвите с буйовете. Но на сутринта наоколо му имало само три или четири кораба — тези на Рекалде и Де Лейва — и един или два португалски галеона от собствената му ескадра. Останалите били пръснати от вятъра и течението на около десет мили, чак до Гравелин. Повечето от тях, след като загубили по две котви, може би нямали на борда си нищо друго освен някоя спомагателна котва, която не можела да удържа на вятъра и прилива, и се мъчели да извадят запасните котви и въжета, които били скътали из трюмовете. На дъното край Кале останали почти триста котви и без съмнение все още са там; в крайна сметка загубата на котвите причинила много повече вреда на армадата, отколкото каквото и да било друго.

Много често херцогът, както и испанските моряци, заслужавали повече възхищение, отколкото получавали — утрото след атаката с брандерите било един такъв момент. Херцогът лесно би могъл да се поддаде на паниката да избяга, като остави армадата да го следва, но той не постъпил така. Изпратил пинаси да заповядат флотата да обърне и да се присъедини към него, за което имало известна надежда, защото отливът започвал към пет часа сутринта. След това тръгнал по вятъра, за да настигне испанските кораби, което било логично. Но когато описва случая в дневника си, той приписва всичко това на „моите фламандски пилоти" и още на своите „опитни пилоти". Пилотите най-накрая се били измъкнали от Дюнкерк предната вечер, макар че никой не споменал за пристигането им. Те като специалисти казали на херцога, че флотата вече била на опасно разстояние от плитчините. Той решил, че имало само един начин да я защити, докато тя се освободи от тази опасност. Той обърнал кораба и се приготвил да задържи английската флота, като се бие с нея сам.

XIII

БИТКАТА ПРИ ГРАВЕЛИН

Английските описания на битката, която започнала сутринта в понеделник, както винаги са малко. Описанията на испанците са далеч по-многобройни и подробни, но подреждането и свързването им е все така трудно. В това няма нищо чудно, защото битката се водела абсолютно разбъркано и всичко било забулено с барутен дим — едно гигантско сражение „кой както може", където всеки английски капитан и всеки командуващ от испанската армия правели онова, което смятали за най-добро, и не получавали никакви заповеди, освен ако не се окажели достатъчно наблизо, за да чуят виковете на някой по-старши от тях. На този фон изпъкват няколко ужасни истории на очевидци, доживели да опишат видяното, а от индивидуалните описания може да се направят няколко обобщения. Едното е, че битката започнала около седем часа сутринта, стигнала своя връх към девет часа и продължила до четири следобед. Второто е, че испанците въпреки всичко успели да изградят ядрото на предишната си формация. И третото е, че макар в битката да участвали сто и шестдесет кораба, много малко от тях се биели активно — най-много тридесет испански и четиридесет английски. Повечето испански кораби били от подветрената страна и се мъчели с нокти и зъби да се измъкнат от пясъчните плитчини, където ги отнасяло течението. Какво правели останалите английски кораби, не е уточнено, но едва ли е било нещо полезно.

Не можем да кажем със сигурност и къде точно ставало всичко това, нито пък можем да отговорим на най-важния въпрос — откъде духал вятърът. И двете страни твърдят единодушно, че когато битката започнала, основната част от армадата била край Гравелин, на около седем мили навътре в морето, поради което битката получила името на това село. Но сражението се водело по̀ на запад. То започнало по средата на отлива и с напредването на деня течението би трябвало да е отнесло част от сражаващите се кораби докъм пет мили в двете посоки — към Кале с отлива и към

Дюнкерк с прилива. Що се отнася до вятъра, сър Уилям Уинтър, който би трябвало да разбира от тези неща, го определя като юго-югозападен. Калдерон твърди, че бил от запад-северозапад, което съвпада повече с останалите факти, които са ни известни, а в дневника на херцога пише, че бил северозападен. Уинтър добавя, че когато галеоните не се бяли, те се отдръпвали на север-северозапад, което би трябвало да правят при вятър от запад-северозапад, ако са били в остър бейдевинд, както може да се твърди, за да се предпазят от плитчините. При вятър от юг-югозапад никой не би се тревожил за плитчините. Възможно е вятърът да се е обръщал и усилвал непрекъснато: от юг-югозапад, както казва Уинтър, по време на атаката на брандерите, от запад-северозапад рано сутринта, както казва Калдерон, и от северозапад следобед, както казва херцогът. Но това, разбира се, са посоки по компасите от 80-те години на XVI век. Компасите от 80-те години на XX век дават вятъра, посочен от херцога, почти като северен, а това значи, че духал право към брега. Онова, от което испанците се боели през цялото си плаване нагоре по Ламанша, най-накрая им се случило. Били попаднали в капана на подветрен бряг.

Разликата в начина на командуването при испанците и при англичаните проличава особено ясно в докладите за тази битка. В английските доклади имената на корабите и на капитаните се използват почти като синоними — ведиъж споменават Дрейк, веднъж „Ривендж". В испанските доклади капитаните не се споменават въобще, освен ако не се били провинили в нещо. Там се споменават имената на корабите или имената на командуващите армите, а понякога и двете заедно. Ясно е, че битката се водела между английските моряци и испанските войници. И последното нещо, което не можем точно да обясним, е защо англичаните победили.

През нощта англичаните нямали възможност да видят какво става. Брандерите не запалили пожара, на който те се надявали, и може би се страхували, че плащът им пропаднал изцяло. Затова ликуването им било още по-голямо, когато на сутринта видели, че мястото, където стояла на котва испанската флота, било празно, а армадата — разпръсната. Хауард ведиата дал

сигнал за атака — те използвали същата дума като кавалеристите — спарде. Вдигнали котвите с максимална бързина, разпънали ветрила и цялата морска мощ на Англия се спуснала да гони армадата.

Първото нещо, попаднало в полезрението на Хауард, бил осакатеният галеас „Сан Лоренсо", който плъзял близо до брега като стотиците каторжници на греблата напрягали мишци да стигнат до Кале. Английският главнокомандуващ не можал да издържи на тази гледка. Както и Дрейк седмица преди това, той не устоял на възможността да вземе плячка. „Арк" свил настрани от курса на атакуващите и цялата му ескадра го последвала. При положение че битката на века, в която се решавала съдбата на Англия, все още не била започнала, постъпката на Хауард нямала оправдание според кодекса на военноморската етика от по-късни времена. Тя дори била в разрез с всякакво здравомислие, но тогава дори някой и да смятал така, не посмял да го изкаже на глас. Щом забелязал преследвачите си, галеасът свил още повече към брега и заседнал на пясъчната ивица; с идването на прилива той все повече се накланял на една страна, докато оръдията му откъм морето се вдигнали нагоре и станали съвсем безполезни.

Галеасът газел по-плитко от обикновените кораби и Хауард не можел да го доближи. Пясъчната ивица се спускала полегато и почти на миля от брега нямало плитчина, която никой не би посмял да пресече при отлив. Затова той изпратил баркаса си и други лодки, пълни с ентусиазирани доброволци. Започнала мускетна престрелка и доста хора паднали убити и от двете страни. Боят спрял едва след като дон Уго де Монкада, командирът на ескадрата галеаси, който се разсърдил на херцога още докато плавали по Ламанша, паднал мъртъв от мускетен изстрел между очите. Тогава екипажът, войниците и каторжниците напуснали кораба и стигнали до брега с плуване или газене. Англичаните плъзнали по галеаса и отнесли със себе си всичко, което заслужавало да бъде взето и което можели да вземат. Докато плячкосването продължавало, на борда пристигнали французи с писмо от губернатора. Те открили единствения английски офицер, който знаел френски. Моряците, се казвало в писмото, можели да отнесат каквото били плячкосали, но корабът бил на

губернатора, тъй като се намирал в негови води. Може би щели да се споразумеят по този въпрос, но някои англичани, опиянени от грабежа, се изкатерили на брега и започнали да обират гражданите на Кале, които се били събрали да зяпат. Тогава губернаторът заповядал да стрелят с оръдията от форта и англичаните се оттеглили.

Цялото отклонение било безсмислено. Дори Хауард да оставел галеаса на мира, дори той да се доберял до Кале и да си сменял руля, „Сан Лоренсо" едва ли вече можел да настигне армадата. Както бил заседнал сега, нито испанците можели да го изкарат на дълбока вода, нито французите, нито пък самият Хауард. „Сан Лоренсо" останал така да стърчи край Кале, докато изгние. Хауард не взел плячка и цялата му ескадра изпуснала първата половина от битката.

Така че Дрейк, а не Хауард оглавил атаката и херцогът на „Сан Мартин", опитвайки се да защити флотата си, поел първия удар. И двамата се въздържали от стрелба, докато съвсем не приближили един до друг. След това „Ривендж" гръмнал с посовите си оръдия, обърнал през фордевинд и дал залп с бордовите. „Сан Мартин" му отвърнал. Преди обаче да има време да презареди, ескадрата на Дрейк го настигнала отзад — поне половин дузина от корабите на кралицата — и всеки повторил маневрата на Дрейк, същата маневра, която Хауард използвал край Портланд.

Съвсем наблизо отзад, дори може би отстрани, към атаката се присъединил Хокинс на „Виктъри", с „Мери Роуз", „Дредноут" и „Суолоу". Четири други галеона се притекли на помощ на херцога — Окендо на „Санта Ана", „Сан Маркос" от португалската ескадра на херцога и малко по-късно „Сан Матео", пак от неговата ескадра, със „Сан Хуан", флагмана на Диего Флорес, който придружавал херцога като съветник. Дрейк и ескадратата му отминали на изток, като оставили масата кораби, идващи отзад, да се занимаят с тази малка група. Вероятно Дрейк видял основното ядро на армадата и се запътил да го атакува, но Фробишър, който забелязал, че Дрейк отминава, но не разбрал защо постъпва така, отново побеснял: „Перчейки се, той наближи първия от тях — казва той по-късно в пристъп на ярост — и гръмна по него с посовите си оръдия и с то-

новете от единия борд, а после продължи остро срещу вятъра, доволен, че е отминал, като страхлив мошеник или предател — за останалото не знам, но в това ще се закълна."

Всъщност каквото и да се канел да направи Дрейк — а ние предполагаме, че е било нещо интелигентно, — боят се разгорял около групата галеони и те станали център на битката. Към девет часа, когато Уинтър пристигнал с „Вангард", с помощта на отлива доста испански кораби вече били успели да се присъединят към херцога, който водел сраженето в тила. Уинтър до този момент не ги бил виждал отблизо и отбелязва за формацията им следното: „Техният адмирал и вицеадмирал бяха в средата, сред множество техни кораби; от двете страни на крилата бяха галеасите им, флотилиите от Португалия и други хубави кораби, на брой по шестнадесет на крило, които трябва да бяха основните им кораби."

Изглежда, той преброил поне тридесет и два кораба, но в испанските описания те са по-малко; херцогът споменава най-много тридесет. Уинтър може би също така греши за галеасите — испанците изобщо не ги споменават през целия ден. Но е прав, че това били основните кораби на испанците. В битката участвували почти всички първокласни галеони, включително цялата португалска и севилска ескадра, и те възстановили в умален вид бойната си формация, което било сериозно постижение. Уинтър пише: „Падна ми се да атакувам дясното им крило и не стрелях, докато не наближих на шестдесет крачки от тях и някои от нашите кораби ме последваха. Въпросното крило, като се видя така нападнато, побърза да се скрие сред своите кораби и четири от тях се оплетоха един с друг."

Англичаните инстинктивно атакували испанската формация от наветрената страна и без съмнение точно оттам започнала катастрофата на испанците, защото тази битка коренно се различавала от битките в Ламанша. Сега английските гюллета пробивали корпусите на испанците.

Пръв закъсал сериозно португалският галеон „Сан Фелипе", откъснат от другите и обграден от английски кораби (според едно от описанията били седемдесет на брой), които го бъхтели с гюллетата си, строшили му

руля и главната мачта, пробили корпуса му и за кратко време успели да убият двеста души. „Сан Матео" му се притекъл на помощ и също бил обстрелян почти до потопяване. В един миг разстоянието между него и англичаните толкова се скъсило, че един англичанин прескочил на борда му, бог знае защо, където моментално бил убит. Рекалде отървал двата кораба, но не за дълго; отново ги обкръжили заедно с още два други. Херцогът чул изстрелите с ръчно оръжие, което било знак за отчаяна отбрана, но от барутния дим не можел да види какво става, макар че дори се покатерил на бойния марс, за да погледне. Флагманът „Сан Мартин" вече имал толкова пробойни по водолинията, че помпите му не смогвали, а и такелажът му бил зле потрошен, но херцогът успял да обърне, за да дойде на помощ на останалите, и повечето от нападащите англичани се нахвърлили върху него.

В испанските описания времето отсъствува като измерение; още от самото начало херцогът казва, че корабите били толкова облъскани, че едвам се съпротивявали, и че повечето от тях нямали нито едно гюлле в погребите си. По време на всички събития, които се разиграли през този ден, се говори за отбрана с мускети и аркебузи. Описанията разказват за отчаяни опити от страна на зле пострадали кораби да се притекат на помощ на други в още по-окаяно състояние, като херцогът на „Сан Мартин" и Рекалде на „Сан Хуан" винаги оглавявали тези опити за спасение. „Сан Фелипе" опитал едно предизвикателство. Той целият бил на решето, горната му палуба, двете му помпи и по-голямата част от такелажа били унищожени, пет оръдия били демонтирани и още едно изваждено от строя от разбунтувал се топчия италианец, но командирът дон Франсиско де Толедо с готови абордажни куки се провикнал към англичаните да се приближат. В отговор те го подканили да се предаде. Един англичанин, застанал на гротмарса със сабя и щит, им извикал: „Вие сте добри войници. Предайте се почтено." Но както казва испанското описание, „единственият отговор, който получи, бе едно гюлле, което го свали пред очите на всички. След това врагът се оттегли, а нашите войници им крещяха, че са страхливци, и ги упрекваха с груби думи в липса на смелост, призовавайки ги да се върнат да се бият, наричайки ги

протестантски квачки" — точно както днешните деца биха викали „пилци"*. По-късно обаче „Сан Фелипе" започнал да потъва. Една урка, която се появила отнякъде, го доближила да вземе оцелелите. Но капитанът й казал, че и тя е пред потъване. Тогава дон Франсиско заявил, че ако ще мре, по-скоро ще го стори на собствения си кораб, и двамата с капитана прескочили обратно на „Сан Фелипе". Урката се задържала на вода, а „Сан Фелипе" бил отнесен към брегове на Фландрия, управляван само от командуващия и капитана си, с мъртъвците и петдесетина души все още живи на борда.

„Сан Матео" също бил в безнадеждно положение и херцогът изпратил пинаси да свалят екипажа му. Но неговият командир отказал да го напусне. Тогава херцогът изпратил пилот и гмуркач; гмуркачите затискали подводните течове. Корабът изостанал на дрейф и през нощта изчезнал. И двата кораба, заседнали на плитчините някъде на изток от Нюпорт, били пленени и отново пуснати на вода от холандците, докато най-накрая потънали край Флесинг.

Същата вечер пред очите на всички потънал трети кораб. Това бил „Мартин Хуан" от ескадрата на Рекалде. Всичко станало много внезапно. Когато дал сигнал за помощ, той бил загубил бизанмачтата и руля си и се виждало как екипажът се катери по рангоута и такелажа. Херцогът изпратил лодки, но само една от тях успяла да натовари хора и да ги спаси, преди корабът да потъне с двеста седемдесет и пет души на борда си, голяма част от които без съмнение вече били мъртви или тежко ранени. Според собствените си описания испанците в този ден имали шестстотин убити и осемстотин тежко ранени.

Английските описания на битката са безкрайно оскъдни и не хвърлят светлина върху безбройните инциденти и превратности на боя през тези девет часа. „Описанието" маркира битката с един-единствен абзац, споменавайки имената на дузина капитани, като казва само, че те „се биха люто" или пък „държаха се храбро". Единственият опит за описателност се изражда в баналност: „Господин Едуард Фентън на „Мери Роуз" и

*Chicken — (букв.) пиле и (жарг.) страхлив *Б. пр.*

един галеон излязоха един срещу друг — единият от изток, а другият от запад — и толкова близо един до друг, колкото да се разминават, при което капитанът и екипажът му се представиха много добре." Хауард в своето „Кратко извлечение" — първия официален доклад за събитията, посвещава шестнадесет реда на нападението срещу галеаса и само шест реда на битката. Същата нощ той пише задъхано на Уолсингам: „Мощта им е чутовно голяма, по ние им скубем по малко перцата."

Дрейк пише: „Господ ни даде добър ден, в който отблъснахме врага толкова надалеч подветрено, че се надявам в Божието име принц Парма и херцог Сидония да не си стиснат ръцете тези няколко дни." И малко по-късно, след като неохотно отпраща пленника си дон Педро де Валдес на брега като подарък на кралицата: „С Божия благословия и ако сме живи, не се и съмнявам, че скоро ще обсъждаме въпроса по желание на херцог Сидония в пристанище Санта Мария, сред портокаловите му дръвчета." Едва ли Дрейк е подозирал, че херцогът копнеел за там още от самото начало.

Томас Фенър също пише на Уолсингам, а Сиймор на кралицата, но не добавят нищо ново. Изглежда, никой от тях не знаел, че са спечелили важна победа, а най-малко, че била окончателна; а когато разбрали това, всички вече знаели за битката от разкази на други и никой един очевидец не си дал труда да я опише. Англичаните не преувеличавали пораженията, нанесени от тях, както често правят победителите; напротив, дори ги омаловажавали. Знаели, че са извадили от строя два галеона, но това не било кой знае какво при флота от стотина кораба. Не подозирали, че поне още дузина испански галеони били застрашени от потъване, а още по-малко — че армадата изобщо се била отказала от надеждата да победи. Така че в техните очи най-важното постижение било, както пише Дрейк, дето прогонили испанската флота подветрено от базата на Парма, и ако вятърът не обърнел, тя трябвало доста да се поборя, за да се върне обратно.

Край на битката сложил внезапно налетял вятър със силен дъжд. Англичаните прекъснали боя, за да намалят скоростта. Това им било добре дошло, защото тъй или инак се налагало скоро да се оттеглят поради

липса на боеприпаси. Но за испанците нямало почивка. Битката прерасиала в борба да се задържат на водата и да избегнат плитчините подветрено от тях.

Нощта била тежка — ужасна нощ за армадата и една от многото, които й предстояло тепърва да изживее. Хората на галеоните храбро посрещали смъртта от врага човек, но, изглежда, много по-тежко било да запазят смелост пред нечовешката заплаха на плитчините. Без съмнение испанците били потресени и изтощени от деветчасовата битка, която свършила така зле за тях. Потресени били и от страшните последствия — разрушенията и кръвопролитието; ранените, които стенели и викали за помощ и практически нямало кой да им помогне; труповете, които трябвало да хвърлят зад борда с кратки молитви, промърморвани от свещениците. На флагмана на херцога имало четиридесет убити и безброй ранени. Капитанът казал, че корабът бил улучен от сто и седем тежки гюллета, като много от попаденията били под водолинията. Твърди се, че едно петдесетфунтово гюлле било пронизало кораба. „Сан Мартин" силно пропускал вода, но никой нямал сили да се заеме с ремонта му в онази нощ, нито пък да запуши пробойните с кълчища и оловни листове. Само поставили дежурни на помпите и се молели да доживеят до сутринта.

Всъщност положението им било много сериозно. Може би след като била стигнала толкова далеч, армадата напредвала малко по-добре срещу вятъра, отколкото когато тръгнала от Лисабон. Въпреки всичко тя не можела да поддържа курс повече от 90° фордевинд. Следователно, ако попаднела в капана на подветрен бряг, не можела да се измъкне дори при права брегова линия, а в Нидерландия линията не била права, а плавно извивала в продължение на двеста мили нагоре към Фризките острови. Ако вятърът не сменел посоката си — почти северен по съвременния компас, те положително щели някъде да се врежат в този бряг, а той почти изцяло бил в ръцете на враговете им. В мирно време щели да пуснат котва и да изчакат да обърне, но след катастрофата с брандерите вече никой не продумвал за това.

Имало и друга, по-близка опасност. Испанците зна-

ли, че вече плавали сред прословутите фламандски пясъчни плитчини, където Вагенхер предупреждавал корабите да не отиват, и вятърът ги отнасял все по- и по-навътре сред тях. Мерачите извиквали седем, шест, пет клафтера, а на тази дълбочина киловете на галеоните вдигали пясъка от дъното. През нощта и на другата сутрин на всеки кораб очаквали час по час онова стържещо раздрусване, което било прелюдия към корабокрушение и смърт от удавяне.

На съмване вятърът малко се поуталожил, но запазил посоката си. Херцогът все още бил наветрено на армадата, все още в очакване да я защити от нова атака. Само седем кораба останали с него през нощта — Рекалде на „Сан Хуан", Де Лейва на „Рата Енкоронада", галеонът „Сан Маркос" и още един галеон на име „Сан Хуан" с останалите три галеаса. След като се развиделило, видели англичаните на миля и половина наветрено, а останалата част от армадата далеч подветрено. Англичаните веднага се спуснали към „Сан Мартин" и той излязъл срещу вятъра, за да покаже, че приема бой. Същото направили и другите галеони, а галеасите заели позиция отпред. Макар и напразен, това бил жест от тяхна страна: „Почти всичките ни надеждни кораби — пише херцогът — бяха негодни да отблъснат атаката поради повредите, получени при обстрела, и поради липсата на гюллета." Но англичаните се оттеглили. Част от испанците решили, че сигурно господ сметнал за нужно да ги ослепи; други — че понеже вижда как армадата я влачело към плитчините, англичаните се задоволили с ролята на наблюдатели. Но нито един англичанин не потвърждава това. Тяхната маневра също била само привидна. Оттеглили се, защото нямали достатъчно муниции да започнат отново. И двете страни не били в състояние да се бият. Нито една не била сигурна в това обаче по отношение на другата.

Приблизително по същото време Окендо приближил със „Санта Ана" и започнал да крещи нещо на херцога. Няколко очевидци или одумници разказват за тази среща, но описанията им за това, доколко тонът на този диалог е бил оскърбителен, не съвпадат. Калдерон, който се възхищавал на херцога, казва, че той извикал: „Сеньор Окендо, какво да правим? Загубени сме." Така, както са преведени, думите му могат да се тълкуват

като паника, но херцогът не бил склонен към паника. Калдерон положително не бил чул виковете, а и херцогът може би само искал да чуе мнението на Окендо. Както съобщава Калдерон, Окендо извикал в отговор: „Попитай Диего Флорес. Аз ще се бия и ще умра като мъж. Изпрати ми още гюллета." „Питай Диего Флорес" било сарказъм; войниците и много от старите моряци обвинявали Флорес като военноморски съветник на херцога за всички беди, които сполетели армадата. Според други описания Окендо се държал много по-оскърбително с херцога, а моряците му крещели да хвърли Диего Флорес зад борда. Без съмнение надвикване е имало — твърде много хора го споменават, — но може би това бил признак за опънатите нерви и растящото озлобление в армадата, нещо напълно обяснимо, след като испанските командуващи трябвало вече да признаят, че били победени. Както показва историята, в такива мигове много командуващи предпочитат достойна смърт пред позорно поражение. Ако можем да съдим по дневника му, херцогът искал да се бие като всички. Но как да стори това, след като англичаните, както и преди, все още били наветрено на армадата. Обяснение за това не предлагал нито Окендо, нито който и да било друг.

Алонсо Ваегас, капитан на „Сан Мартин", описва живо какво се било случило онази сутрин на полуюта на флагманския кораб, докато врагът бил съвсем наблизо наветрено, а плитчините оставали подветрено и мерачите викали седем клафтера. „Посъветвах херцога да се предаде, ако иска да се спаси. Беше невъзможно да избегнем засядане на плитката. Той отвърна, че се уповава на Бога и Благословената му майка да го отведат в безопасен пристан, и не се усъмни във вярата на предците ни. Хората започнаха да призовават съвестта му да не допусне да загинат толкова души при корабокрушение, но той не желаеше да слуша такива съвети и каза да не му говорят повече за това. Събра пилотите, сред които имаше един англичанин и един фламандец, като останалите бяха испанци, баски и португалци. Обсъди с тях дали е възможно да се стигне до Хамбург или до норвежкия бряг, или пък да нападне някакво друго пристанище, за да спаси част от флотата. Те всички отвърнаха, че ще направят каквото могат, но че се съмняват в успеха, освен ако Бог не сътвори чудо и не

обърне вятъра, че да излезем в открито море. Херцогът заповяда да дадат три изстрела, за да свика флотата при себе си. Отново измериха дълбочината и откриха, че флагманът сега гази на шест клафтера. Можеше да се види как вятърът го носи към плитчините на Зееланд, които навлизат на три мили навътре в морето. От другия фланг беше вражеската флота. На всички им се струваше, че не ще можем да спасим корабите, нито да се престроим, за да възобновим атаката срещу врага. Очаквахме да загинем всеки миг. Херцогът не се поддаде на тези мнения, които показваха такава липса на смелост; и дон Франсиско Бобадильо казваше същото, твърдейки, че трябва да вярваме, че Бог ще ни избави."

Само на кораба на херцога имало фламандски пилоти; очевидно те били двама, но той пратил единия на „Сан Маркос", който вече бил заседнал на плиткото. Може би щяло да бъде по-добре без фламандеца или англичанина, защото няма данни да са свършили някаква работа, освен дето пророкували прокоба и твърдели, че нищо не може да се направи дори за един-единствен кораб, ако не се намеси господ-бог. Може би не знаели къде се намират и не искали да признаят това. След цял ден и цяла нощ непрекъснати промени в курса и в скоростта на силното приливно течение ориентирането им по изчисления трябва да е било безполезно. Единственият друг начин да открият местоположението си бил по ориентирите на сушата, но в този момент ниският бряг вече не се виждал.

Най-доброто, с което разполагали другите кораби, били картите на Вагенхер, ако изобщо имали такива. В тази част на брега Вагенхер сочи приблизителното местоположение на най-опасните плитчини, а в лоцията дава координатите и разстоянието им до ориентирите на брега. Координатите са доста точни, но разстоянието можели да преценят само на око. Посочените от Вагенхер дълбочини обаче отговарят забележително точно на тези в една съвременна карта. Повечето плитчини при отлив били на три клафтера, а при прилив сигизийното течение добавяло още три клафтера. Най-големите кораби можели да минават на косъм над тях по средата на прилива и сигурно така и правели. Но тук-таме, неотбелязани и далеч от сушата, имало още по-плитки места, стигащи до два или един клафтера, както при

най-външните плитчини край Дюнкерк, за които Вагенхер пише: „Има също така две или три опасни пясъчни плитчини на северозапад и северозапад-запад от Дюнкерк; първата е на две холандски мили от брега, а другите на три. Средната се нарича Полдер ван Дейкт. Но онази, дето е наречена Рютинг, е най-опасната, защото е най-отвън и в самия вход на канала. Всяка от тях е на два клафтера при ниска вода и там трябва да минавате предпазливо." Ако допуснем, че отначало са били на седем мили навътре в морето от Гравелин, галеоните и може би цялата армада са минали много наблизо край двете плитчини. Но не защото са знаели, а по една чиста случайност; ако не бил приливът, най-големите кораби са щели да заседнат и на двете. По едно време — може би точно когато преминавали над тях — флагманът изостанал от другите, защото плавал с пуснатата котва. Не че херцогът се канел да спира, а на някого му хрумнало — и идеята не била лоша — да провесят котвата малко под кила, като се надявали тя да закачи, преди корабът да заседне.

Това, което не посочвал Вагенхер и което никой от тях не знаел, било, че повечето плитчини се проточвали, дълги и много тесни, повече или по-малко успоредно на брега, с дълбоки канали помежду им. Корабите на армадата плавали успоредно на брега — това било единственото, което могли да сторят, — така че оставало място и за малко късмет или, както биха казали те: за божия помощ. Ако влезели в такъв канал между плитчините, имало опасност да останат в него, а когато преминавали над плитчините и ръчните лотове, показвали само няколко фута под кила, имало шанс скоро да я пресекат и да стигнат дълбока вода от другата й страна. Дори „Сан Фелипе" и „Сан Матео", които дрейфували неуправляеми под прав ъгъл на цялата поредица плитчини, не заседнали, докато не ги изхвърлило на брега. За разлика от пророчествата на фламандския пилот тази близка опасност оставяла място за надежда, макар че бог бил свидетел, че била достатъчно сериозна. Да бъдеш капитан при такова изпитание, без точна карта, при вятър и силно вълнение, които те отнасят към брега, било ужасен кошмар за всеки мореплавател. Но може би още по-ужасен бил той за войниците, които чували виковете на мерачите, но разбирали само, че

техният капитан и всички останали капитани не знаели къде се намират.

Рано същата сутрин цялата флота сигурно е пресякла Вийлинген — входа за река Шелда, където се простирало чисто наветрено пространство към сравнително безопасни води. Вагенхер описва пътя за влизане, но описанията му са изключително сложни и зависят (както и в случая със Слитхед) от брегови ориентири и от познанията на местни хора: „Когато Воткерке съвпадне с Бланкенберге и Св. Каталина се закрие от Остенде, тогава сте при входа на Вийлинген; но когато шпилът на Остенде съвпадне със Св. Катерина, отивате към плитчина на име Трикс, която се познава по водовъртежа, защото там се срещат различни течения и приливи..." Изглежда, че на никого в армадата не му била хрумнала мисълта да влезе там с изключение може би на втория фламандски пилот, който обаче плавал в тила и не можел да поведе флотата.

Херцогът и офицерите му се изповядали и се приготвили да умрат като християни и без съмнение мнозина от това благочестиво паство във флотата сторили същото. Англичаните чакали наветрено. „Това беше най-ужасният ден в света — пише един испанец. — Всички бяха крайно отчаяни и очакваха смъртта."

Ненадейно вятърът обърнал и следобед задухал от югозапад. Армадата се насочила към открито море и въпреки ужаса им нито един кораб не заседнал на плитко. После заговорили за чудо, но не в онзи момент. Всички ветрове били божии и испанците приели без колебание, че господ-бог по този начин съзнателно ги е отдалечил от плитчините. Били благодарни и въпреки това, ако можем да съдим по няколкото коментара, стигнали до нас, възприели го като свое право, като че ли все още вярвали, че плават в името на делото му, и само били изненадани, че ги бил подложил на такова гибелно изпитание. Херцогът записва това в своя дневник просто, с едно изречение: „Спаси ни вятърът, който по Божия милост обърна от югозапад." А Калдерон казва: „Господ ни подкрепи в това бедствие, както винаги ни е подкрепял, и промени вятъра в наша полза." Няма данни за официален молебен.

Никой от описващите битката по онова време не е

отговорил на въпросите, останали загадка и досега. Защо изведнъж английският артилерийски морски обстрел така драматично променил резултатите си? И защо англичаните минали без сериозни щети? Защото, както пише Хокинс: „Нашите кораби, слава Богу, пострадаха малко." Контрастът бил почти невероятен — шестстотин убити и осемстотин ранени само в тази битка според данните на испанците, докато при англичаните нямало и стотина убити в цялата кампания; всички водещи испански галеони били простреляни до един и правели отчаяни опити да запушат пробойните си, а нито един английски кораб не бил принуден да влезе в пристанище за ремонт.

Очевидно англичаните най-сетне си били извадили поуки и стреляли много отблизо, при което почти можело да се прескочи от един кораб на друг. Би трябвало да вярваме на сър Уилям Уинтър, който пише на Уолсингам: „Заявявам на Ваша светлост с честта си на джентълмен, че моят кораб изстреля петстотин гюллета от полуоръдията, кулевриниге и полукулевриниге; и когато ги изстрелваше от най-далеч, пак не излизаше от обсега на аркебузите им, а в повечето случаи можехме да ги чуваме." Но край Портланд, а после и край остров Уайт англичаните също твърдели, че били на разстояние половин мускетен изстрел, или петдесет крачки, а петстотинте изстрела по испанския флагман тогава само успели да му пречупят един щаг и един флагшок.

Единственият възможен отговор е, че, изглежда, съществувало някакво критическо разстояние, от което английските гюллета вече пробивали корпусите на галеоните. То било много малко наистина, от порядъка на няколко ярда, и за пръв път след всичките си експерименти англичаните се осмелили да се приближат толкова. Това обяснява защо английският обстрел изведнъж станал ефективен, но не обяснява защо испанският не станал такъв. Не всичко се свеждало до точността на попаденията; колкото и лоши артилеристи да били испанците, при такова близко разстояние малко изстрели не попадали в целта; нито пък се свеждало до скоростта на стрелбата. Англичаните определено зареждали и стреляли по-бързо от испанците, а това означавало, че испанците можели да причинят по-малко щети на противника

си. Но фактите говорят, че практически не му били причинили никакви.

Вярно е, че във второто си и по-дълго описание Убалдино казва, че корабът на Дрейк бил простреляи „от няколко гюллета с различни размери, които прелитаха от всички посоки между двете флоти, почти толкова нагъсто, колкото оловото от аркебузите". Но очевидно тези гюллета са преминавали през горните надстройки, които за разлика от корпусните били леки конструкции, лесни за повреждане и лесни за ремонт. „Каютата му — добавя той — беше простреляна на два пъти, като първия път двама благородници се бяха оттеглили там привечер да починат малко след боя. Единият лежеше на леглото, когато то се разхвърча на трески под него от фалконетно гюлле, без той самият да бъде и най-малко наранен. А когато малко по-късно граф Нортъмбърланд, който дойде да се бие като доброволец, и сър Чарлс Блънт почиваха на същото легло и на същото място, то отново беше ударено от гюлле на полукулеврина, което премина през каютата от единия до другия й край, без да причини някаква вреда, освен дето одра крака и откъсна пръстите на едного, който беше там."

Картината сигурно е била интересна — двамата благородници, които се измъкват от разтрошеното легло, и нещастният неизвестен човечец, сигурно обикновен слуга, който скачал наоколо, хванал раненя си крак; историята положително е била разказана на Убалдино от Дрейк. Но каютата трябва да е била на полуюта, който можел да бъде простреляи при всеки случаен изстрел.

Съществуват и по-сериозни доказателства, че англичаните нямали сериозни повреди. Няколко седмици след битката всички кораби на кралицата били прегледани специално от Питър Пет и Матю Бейкър — двамата водещи корабостроители на века. Оглеждали ги старателно, като докладвали за всяко късче изгнило дърво или претрито въже. Протоколите били подписани от Пет я Бейкър и от боцманите на всеки кораб, повечето от които не можели да пишат, но трябвало да оставят някакъв знак. На няколко кораба им били повредени мачтите и повечето били останали без лодки или пък лодките им били на трески, но иначе раните от сражението били незначителни. Най-вече нито един кораб не доклад-

вал за пробойна в корпуса си. Английските гюллета пробивали, а испанските не пробивали корпусите.

В историята твърде често се налага да прибягваме към възможно най-обосновани предположения и в този случай най-правдоподобното от тях е свързано с качеството на муниците. Към края на битката и двете страни били изстреляли всичките си боеприпаси или почти всичките. Испанците в началото използвали артилерията си, а към края вече не могли да я използват. Но боеприпасите на един кораб не свършват внезапно; той не бълва неспирно огън, докато изгърми и последното си гюлле. Сигурно има един период, когато недостигът на муниции се усеща остро и топчиите получават предупреждение да не хабят барута без сигурен прицел. Испанците сигурно са стигнали този момент още в началото на битката или дори още преди тя да започне. Може би през целия ден са се били със страха, че ако муниците на англичаните не свършат преди техните, ще бъдат окончателно унищожени.

Въпреки това за всеки кораб моментът, в който той престава да стреля изобщо, трябва да е настъпвал внезапно и неочаквано, защото гюллетата, проникващи на оръдейните палуби, носели ужас и смърт — не толкова самите те, колкото трески, които хвърчали във всички посоки. Няколко дезертьори, стигнали до Зееланд с лодка, на която разпънали ризите си като ветрила, разказвали картинно, че видели през портовете „един италиански кораб, пълен с кръв, който продължаваше да се сражава". Никой от армадата не бил подготвен за подобна касапница на палубите — испанците не били обучавани за това. Всъщност до момента нищо подобно не се било случвало на никоя флота. Може би оръдейните команди, потресени от тази страхотия, препъвайки се в труповете и ужасени от раните на другарите си, са били дезорганизирани и демобилизирани веднага щом английските гюллета започнали да пробиват корпусите и са спрели да стрелят, преди да се изчерпат муниците.

Но дори и това не може да обясни защо нямало нито един пробит английски корпус. Едно от последните възможни обяснения бе предложено сравнително наскоро от леководолазите, които изследваха останките от потъналите кораби на армадата. Те извадиха оръдия и гюллета с всевъзможни размери, тъй като муниците,

разбира се, са се били свършили само на бойните галеони. Техните находки потвърдиха историческия факт, че в шестнадесети век Испания и Португалия били много изостанали в леярското дело. Всички оръдия на краля Филип били отлети в Италия, Нидерландия или Англия. (Кралицата била забранила износа на оръдия, но в 1587 година голям брой от тях били пренесени контрабандно в Неапол.) По-голямата част от чугунните гюллета обаче били отлети в Испания и Португалия и почти половината от тях — през последните седмици, когато херцогът пристигнал да поеме командуването в Лисабон. Анализът показа, че били много лошо направени. Чугунът бил пълен с вредни примеси и с излишък от въглерод и железен окис. Освен това на всяко гюлле бяха открити концентрични кръгове, което означава, че е било охлаждано бързо в течност още докато е било нажежено до червено. Поради това испанските гюллета трябва да са били твърде крехки, много по-крехки от английските, отлети от опитни и старателни леяри в съсекските гори.

Много от командирите в армадата се хвалели с дребнозърнестия барут, като този за мускетите, който бил приготвен за оръдията им. Този барут по-бързо давал по-голямо налягане в оръдието, отколкото едрозърнестия серпантинен барут, който използвали англичаните, или с други думи — упражнявал по-остър и по-силен натиск върху гюллето и оръдието. Нищо чудно, ако по-голямата част от испанските гюллета са се пръскали на парченца още при изстрела или при удара в корпуса на вражеския кораб. Топчиите не можели да забележат това

Подводните изследвания показаха и някои други неща Някои от извадените оръдия били експлодирали. Всяко оръдие, разбира се, преминавало през специални изпитания, когато го пронзвеждали, но обикновено тези изпитания ставали с едрозърнест барут. Може би не трябвало да се използва по-силният дребнозърнест барут. Взривяването на едно оръдие на оръдейната палуба сигурно било катастрофално не само за обслужващите команди, но и за самия кораб, тъй като взривът можел да избие калафатажа и да отвори пролуки между гредите или пък да вдигне във въздуха горната палуба. Освен това някои оръдия били монтирани не върху мор-

ски колесници с четири малки колелца, а върху сухоземни лафети с две огромни колела. Сигурно е било много трудно и опасно да се обслужват такива оръдия на борда на кораб в открито море, освен ако не са били закрепени неподвижно, а при това положение откатът им сигурно е напрягал корабния корпус и го е карал да пропуска вода.

В нито едни доклад не се споменава испанците да са изпробвали оръдията си след инсталирането им на корабите. Без съмнение галеоните, които и бездруго носели оръдия, често са стреляли с тях. Но оръдията на търговските кораби били монтирани в Лисабон. Може би по реката е нямало място, където да ги изпробват, но в никой източник не се споменава за това; а ако са ги изпробвали в открито море — трудна задача при флота с такива размери, — херцогът сигурно е щял да пише за това на краля в някое писмо. Независимо от всичко на някои кораби, много по-леки по конструкция от галеоните, били монтирани най-големите корабни оръдия — петдесетфунтовите. Има достатъчно доказателства, че след битката много от търговските кораби били с разхлабени корпуси и пропускали вода не само през пробойните от гюллетата на англичаните. Изглежда, стреляйки с оръдия, които били твърде големи, или пък с оръдия на неподходящи колесници от кораби, които не били пригодени да ги носят, испанците повреждали собствените си плавателни съдове.

Всичко това е повече или по-малко хипотетично, но донякъде обяснява защо англичаните спечелили, макар че испанците безспорно се сражавали смело. Преди всичко трябва да се вземе предвид подвижността на английските кораби, фактът, че били командувани от моряци, а не от войници, както и умението на англичаните да ги управляват. Второ, вятърът, който духал към сушата. Но последният решаващ фактор бил, че английските гюллета от по-близко разстояние можели да пробият корпусите на испанците, а испанските гюллета не можели да сторят това с англичаните; и евентуалната причина за това (неизвестна на испанците) била, че стреляли със зле отлети, крехки гюллета, а някои от оръдията им били твърде големи за корабите, които ги носели.

XIV

„БУРНИ, НЕПОЗНАТИ НАМ МОРЕТА"

На 7 август, в деня на атаката с брандерите, кралят праща от Ескориал още едно писмо до херцога, пълно с поучения и съвети. Той би желал да му внуши, пише Филип, колко важно било да влязат в Темза и да се укрепят там. Това щяло да принуди врага да поддържа две армии — по една от двете страни на реката; ако го сторели, силите им щели да се раздвоят, а ако не го сторели, пътят до Лондон щял да бъде отворен от опазя страна, която останела незащитена. „Освен това ще бъде предотвратено безредието — добавя кралят — и ще се породи една много желателна надпревара сред войниците... След като научихте колко се тревожех, докато получа вест от вас, моля дръжте ме почти ежечасно в течение на събитията."

Но ето че изминала почти цяла седмица, откакто херцогът имал възможност да пише на краля, и щели да минат още две, преди да му пише пак. Писмото на краля, разбира се, изобщо не стигнало до него, нито пък следващото, от 18 август, в което монархът го поздравявал с голямата победа, която научил, че армадата извоювала в Ламанша. По това време първите вестоносци вече препускали по дългия път до Мадрид — някои с верни, но повечето с неверни новини.

Синът на Филип, принц Асколи, който пръв донесъл на Парма вест за битката при Гравелин, три дни след като стъпил на сушата, писал на баща си писмо. За това, колко важен изглеждал този младеж поне в собствените си очи, можем да съдим по факта, че бил взел със себе си на кораба тридесет и трима слуги — повече от всеки друг с изключение на херцога. Сега принц Асколи имал незавидната задача да обясни на баща си защо бил напуснал флотата. Писмото е почти несвързано и едва ли не сълзливо, като че ли младежът се боял, че баща му ще го обвини в дезертьорство. Но разказът е патетично неумел и искрен. Той бил един от доверените хора, които херцогът изпратил с лодки в неделя вечерта сред армадата, за да предупреди всички

да са готови за атаката с браидерите. Преди да свърши обиколката си, браидерите дошли и флагманският кораб изчезнал в мрака. На съмване младежът открил, че се намира сред английската флота, която атакувала неговата. Той срещнал една по-голяма испанска лодка, която изпълнявала същата мисия, и се прехвърлил в нея, но били подгонени от английски лодки, които нападали галеасите. Не можал да се преборн с отлива и наблюдавал битката, като изостанал и зад двете флоти. През нощта, след като вятърът се усилил, трябвало да се остави на вълните, изгубен и сам, като изключим моряците, които не изпълнявали нито една негова заповед. На другата сутрин отново видял Кале, но бил твърде далеч подветрено, за да може да стигне дотам, и Дюнкерк бил първото пристанище, в което влязъл. Той умолявал Парма, пише Асколи, да го пусне да се върне на кораба си, но Парма отказал — и с право, както можем да се досетим, защото тогава никой вече не знаел къде била отишла армадата. „Много съм нещастен, че изпуснах онова, което се случи на армадата, каквото и да е то — завършва клетият млад принц, — но след като Бог е отредил другояче, нищо не мога да сторя и единственото ми желание е да бъда там, където бих могъл да служа на Ваше величество и да изпълня дълга си, както подобава на потеклото ми."

Дон Хорхе Манрике също изпратил трезвия си доклад за онова, което се било случило до момента, а Парма — най-забележителното си писмо. То наистина е много дълго. В първата му третина Парма повтаря, че е готов и ще тръгне веднага при идеално време и липса на врагове в морето, и описва срещата си с дон Хорхе. След това — едва след това — докладва за браидерите, битката, загубата на галеаса „Сан Фелипе" и изчезването на армадата на север.

„Какво се е случило по-нататък, не е известно, освен че англичаните продължиха да ги следват с много бързи кораби, управлявани от добри и опитни моряци." Последната трета от писмото е пълна с набожни приказки. „Никой не е по-огорчен от мен. Аз обаче виждам в това пръста на Оногова, който знае най-добре какво вършн и може да поправи всичко, като дари Ваше величество с много победи и изпълни всичките ви желания, щом реши, че е ударил часът. Следователно трябва

да му благодарим за всичко. Но най-важното е Ваше величество да се грижи за здравето си." Накрая Парма пак повтаря, че всичко е готово, „само времето да беше добро и морето свободно от врага", и отправя поредната настойчива молба за пари. Той продължавал да полага всички усилия да обясни, че нямал вина за случилото се.

Но писмата за краля били изпратени най-напред до Мендоса, испанския посланик в Париж, и вече от него препратени в Ескориал. За да стигнат от Дюнкерк до Париж, им трябвало пет дни и още девет дни, за да отидат от Париж до Мадрид, а преди да получи първото от тях, Мендоса вече бил докладвал по други източници на краля. Мендоса изобщо бил склонен към лековерие, но този август надминал себе си в изкуството по самозалъгване. При него пристигнали доклади от рибари, от агенти и двойни агенти, от дипломати, от неизвестни, които твърдели, че идват от Англия, от някакво ирландско момче с много съмнителен произход и ако били благоприятни, Мендоса вярвал на всички, независимо дали били от втора ръка или трета ръка, или от още по-далечен източник.

Първият доклад за Мендоса пристигнал през Руан от шпионите му в Диеп и Хавър, които били разговаряли с френски рибари. Рибарите твърдели, че били видели с очите си битката на 2 август, в която армадата била спечелила предимството на вятъра и потопила петнадесет вражески кораба, включително флагмана на англичаните. Мендоса докладвал за тази победа, като че ли не подлежала на съмнение, и във връзка с това кралят изпратил поздравително писмо до херцога.

Два дни по-късно, пак през Руан, пристигнал нов доклад от Кале. В него се съобщавала в общи линии една вярна история — хората на Мендоса сигурно я били научили от участниците в армадата, слезли на брега, докато флотата била на котва там. Но в послепис било добавено, че в битката край Гравелин испанците пленили Дрейк с много кораби, потопили други и така повредили петнадесет от тях, че последните трябвало да потърсят убежище в Харич.

После пристигнало писмото от Парма, в което се съобщавало, че армадата била край Кале, както и писмото на дон Хорхе Манрике, следващи от доклад на френския посланик в Лондон, според който англичаните

изгубили седем кораба край остров Уайт, като сред тях били три от най-големите кораби на кралицата. „Дон Хорхе не споменава нищо за това — отбелязва кралят в полето, — може би не ги е видял." В друг доклад от Руан се казва, че някой си, току-що пристигнал от Лондон, бил казал, че англичаните понесли тежки загуби и били много опечалени и че Дрейк бил ранен в краката от гюлле.

Към 16 август Мендоса отишъл в Шартър, където бил френският крал с двора си, с молба да заповяда на губернатора на Кале да предаде заседналия галеас на Парма. По време на това негово отсъствие настъпва пауза в потока от писма. След завръщането си Мендоса се оплаква от пътя — лошите коне, старостта и горещината превърнали пътуването в едно от най-мъчителните му преживявания.

Въз основа на окуражителните новини граф Оливарес в Рим се опитал да измъкне милиона дукати, обещан от папата, ако испанските войски слязат на английска земя. Оливарес и кардиналът се обърнали към папата с думи, „които биха трогнали всеки друг, но папата само сви рамене, защото, когато дойде мигът да даде пари, все едно че му изцеждат кръвта; и нашите усилия пропаднаха". След поредния си опит две седмици по-късно Оливарес пише: „Когато се повдигне пред него този въпрос (за парите), успявам само да го накарам да дръпка зад гърба ми врели-некипели, дето няма да ги каже и двегодишно дете. Не проявява никакво милосърдие, добрина или съчувствие и всички отдават това негово държане на отвращението и огорчението, с които предусеща часа, когато ще трябва да откъсне парите от сърцето си."

Папата, разбира се, така и не дал този милион дукати. Безспорно трагично е да си представяме как кралят се радвал на победата седмици след като армадата му била разбита, а кампанията му изоставена. Но към края на месеца той станал подозрителен към възторжените доклади на Мендоса най-вече защото в предпазливия разказ на дон Хорхе Манрике не се споменавала нито една от съкрушителните победи. На следващото донесение от Мендоса той пише в полето: „Страхувам се, че и това ще излезе като първите, които изпрати."

Въпреки това, дори след като армадата изчезнала от

бреговете на Фландрия, докладите за нейните победи продължавали да пристигат и Мендоса продължавал да ги праща на краля. Донесенията ставали все по-фантастични. Мендоса имал двама агенти в Руан и двамата му писали в края на месеца. „Не съм пращал новини за армадата — казва единият от тях, — защото слуховете са толкова различни, че исках да изпратя достоверни сведения. Сега обаче имам вести от много места — Кале, Диеп, Холандия и т. н., които с положителност твърдят, че армадата се е сразила с англичаните и им нанесла смъртоносен удар, като потопила много от корабите им и пленила много други."

Другият пък пише: „Знам със сигурност, че англичаните загубили около четиридесет кораба в битката, която не могли да избягнат при Нюкасъл в Шотландия. Не могли да потърсят както преди подслон в английско пристанище. В резултат на това нашата армада ги атакувала толкова сериозно, че потопила двадесет от корабите им и пленила двадесет и шест в абсолютно добро състояние. Виждайки само катастрофа пред себе си, останалата част от английската флота избягала с големи повреди и корабите им сега са на парчета и без екипажи."

И двамата агенти съобщавали, че армадата била в безопасност в Шотландия, като единият твърдял, че била в Нюкасъл (което, разбира се, било в Англия), а другият — че се намирала „в едно пристанище или река, което мисля, че се нарича Трифле или нещо подобно". Същия ден агентът на Мендоса в Кале му докладвал: „Армадата се намира край един много плодороден остров, където ще намери храна в изобилие и без съпротива."

Армадата изчезнала във води, където дори шпионската мрежа на Мендоса не можела да претендира за източници на информация и на 1 септември съобщенията му за предполагаеми победи секнали. По това време един шпас вече бил изминал доста път покрай западния бряг на Ирландия, носейки на краля дневника на херцога и писмо, в което той съобщавал ужасната истина.

В деня, когато вятърът се променил и армадата се измъкнала от плитчините, главнокомандуващите на двете флоти свикали военни съвети. На съвета на херцога

освен Диего Флорес и Бобадильо, които били с него на флагманския кораб, присъствували също така Рекалде, Де Лейва, няколко пилоти и капитани и главният интендант на флотата Калдерон. Окендо, изглежда, не бил там. Може би той все още бил твърде сърдит. Съветът процедирал както обикновено. Херцогът споменал повредите, които получила армадата, липсата на гюллета (всички основни кораби се били обърнали към него с тази молба) и факта, че Парма не изпратил никаква вест, че ще ги посрещне. Херцогът също така поискал мнението на съвета дали да се завърнат в Ламанша, или да тръгнат за Испания през Северно море. Имало само един възможен отговор, защото вятърът — божият вятър — се бил задържал от югозапад и духал силно. Ако той не обърнел откъм северозток и не задържал така, което било малко вероятно през този сезон, те не можели да се завърнат по пътя, откъдето били дошли. Така че можели да си позволят жеста да кажат, че имали желание да се върнат оттам. Единодушно решили да се върнат по познатия път, ако времето позволи, ако ли пък не — „да се оставят на вятъра" и да вземат северен курс към Испания. При следващата възможност да пише на краля херцогът изразява мнението си: „Армадата беше така осакатена и пръсната, че моят пръв дълг към Ваше величество бе да я спася, дори с риск на много дълго плаване в северни ширини." В описанието си Калдерон споменава, че двама капитани го попитали за северния курс до Испания. Малко изненадващо е морски капитани да задават подобен въпрос на интенданта, но той бил образован човек и може би знаел повече от тях. Той отвърнал, че курсът щял да бъде много труден, трябвало да заобиколят Англия, Шотландия и Ирландия — седемстотин и петдесет левги през бурни и непознати за тях морета. Седемстотин и петдесет испански левги правят 2625 морски мили. Калдерон не бил сбъркал много.

Същия ден зад армадата се разиграла още една трагедия. Испанците не знаели нищо и затова за нея съобщава само Хауард: „Капитанът на кораба на Нейно величество „Хоуп" съзрял един от големите кораби на врага в отчаяно положение, но докато уговаряли с въпросния капитан да се предаде и преди да се споразумеят по някои условия, испанският кораб потънал пред

очите им." Минала цяла седмица, преди някой в армадата да доложи, че липсвал още един кораб.

Военният съвет на англичаните бил малко по-ведър от съвета на испанците, макар че никой от членовете му не смятал, че битките били приключили. Хауард събрал повече капитани, отколкото обикновено, но сър Уилям Уинтър не бил сред тях, защото лежал ранен от отката на едно оръдие. По неизяснени причини отсъствувал Фробишър, може би защото не си говорел с Дрейк. Съветът бил доста помрачен от лорд Хенри Сиймор, който се сърдел, че Хауард му наредил да остане да пази протоците от Парма, докато останалата част от флотата следва армадата. Сиймор пише на кралицата, че се бил подчинил абсолютно против волята си, и с още по-силни изрази съобщава на Уолсингам: „Намирам, че Негова светлост ми завижда и не желае да сподели честта на останалите победители." Хауард пък бил подразнен от едно запитване, пристигнало от Съвета на кралицата, в което настоявали официално да декларира броя на корабите, които имал, и тонажа им, броя на войниците и моряците, на хранителните припаси, барута и гюллетата, откъде бил получил този барут и муниции, както и загубите в жива сила и кораби от страна на двете флоти във всички битки след Плимът. А най-досадно било, че го питали защо не бил взел инто един испански кораб на абордаж. Документът бил датиран с „последния ден от юли". Но Хауард положително го е прочел, преди да свика своя съвет. Пристигането му в такъв момент било класически пример за бюрокрация и показвало, че кралицата и нейният Съвет продължавали да не разбират тънкостите в тактическите планове на своя адмирал. Хауард отказал да отговори, „което никой друг не би могъл да си позволи поради превратностите на службата". Той просто поискал още храна, още барут и още гюллета — незабавно, — защото „не знаем накъде ще бъдем принудени да преследваме испанската флота". Неговият съвет обаче излязъл с писмена резолюция, подписана от всички: „1 август, 1588 година. Ние, долуподписаните, решихме и постановихме на този съвет да преследваме испанската флота, докато изчистим бреговете си и оставим Фърт (Фърт ъф Форт) на запад от нас; след това ще се завърнем отново, за да запасим с храна корабите си, които сега търпят голяма

оскъдица, и да пазим и защищаваме бреговете на страната си, заявявайки, че ако нуждите ни от храна и муниции бъдат задоволени, ще преследваме испанците до най-далечната точка, до която посмеят да стигнат. Ч. Хауард, Т. Хауард, Фра. Дрейк, Джон Хокинс, Томас Фенър, Джордж Къмбърланд, Едмънд Шефийлд, Ед. Хоби."

В сряда, на 10 септември, армадата плавала под всички ветрила при силен югоизточен вятър и силно вълнение. Херцогът забелязал, че англичаните настигали корабите от ариергарда, както и това, че ариергардът под командата на Рекалде изпитвал недостиг на кораби. Затова той свил марселите, за да ги изчака, и дал сигнал с три оръдейни изстрела на другите кораби в армадата също да намалят скоростта. Преди англичаните да успеят да ги настигнат, ариергардът бил подсилен с флагманския кораб, галеасите и дузина други галеони. Англичаните също намалили скоростта и изостанали.

Тази ариергардна отбранителна маневра довела до едно ужасно събитие в армадата, което също не е напълно обяснено. Забелязали, че два кораба — галеонът „Сан Педро" и урката „Санта Барбара" — пренебрегнали сигнала за намаляване на скоростта. Те вървели няколко мили пред флотата. Изпратили фрегати да ги настигнат и да докарат капитаните им на флагманския кораб, където и на двамата съобщили, че били осъдени на обесване.

Случката е описана най-подробно от капитана на „Сан Педро", Франсиско де Куеляр. Той протестирал бурно. След десет безсънни дни, казал той, тъкмо бил легнал и един от офицерите му без негово разрешение отплавал напред, за да легне на дрейф за ремонт, най-вече за да запуши някоя и друга пробойна под водолинията, през които все още влизала много вода. Куеляр се кълнял, че бил изпълнявал достойно дълга си по време на боя — обвинителите можели да питат екипажа и ако поне един от триста и петдесетте души кажел, че бил вършил нещо нередно, можели да го насекат на парчета. Без съмнение това било така — „Сан Педро" бил от севилската ескадра, която подкрепяла херцога през цялото време. Технически обаче напускането на позицията и отплаването напред било нарушение, за-

бранено от устава, издадени от херцога в Лисабон, и заплашвало с бесилка по време на напредването им по Ламанша. Повечето кораби сигурно го били нарушавали в един или друг момент, но този път двамата капитани били изпратени на кораба на главния прокурор, който изпълнявал присъдите.

Главният прокурор Мартин де Аранда изслушал страстната защита на Куеляр и писал на херцога, че няма да изпълни присъдата, докато не получи подписана лично от него заповед. В отговор на това херцогът анулирал присъдата. Но никой не предприел така за втория капитан, дон Кристобал де Авила. Куеляр казва, че неговата урка била далеч пред „Сан Педро", а може би имало и други обвинения срещу Де Авила. Още същия ден той бил обесен на реята на една фрегата, която обиколила флотата с тялото му.

Херцогът бил обвиняван по-късно и за тази жестокост и той, разбира се, бил отговорен за нея дотолкова, доколкото един главнокомандуващ носи отговорност за всичко, което става във флотата му. Но Куеляр подчертава в едно свое по-късно писмо, че херцогът нямал нищо общо с това. Всичко било работа на Бобадильо, старшия командуващия сухопътната армия, който предявил обвиненията и осъдил и двамата на смърт. Херцогът не знаел нищо за случката, докато не получил писмото на главния прокурор, защото се бил оттеглил в каютата си в меланхолично настроение и не желаел да разговаря с никого. Куеляр казва, че бил тъжен, защото току-що бил научил за съдбата на „Сан Матео" и „Сан Фелипе". Но херцогът имал и много други причини за меланхолия, както и за абсолютното си изтощение, а може би и той като Куеляр най-накрая бил заспал. Във всеки случай Куеляр твърди, че херцогът не знаел какво върши Бобадильо от негово име.

Може би тези две обвинения били част от нещо много по-сериозно. Калдерон, който бил достатъчно настрани от всичко това на кораба си, е записал в дневника си една история, която се разправяла из флотата: „Този ден херцогът заповяда дон Кристобал де Авила да бъде обесен и осъди други капитани на кораби да гребат на галерите, а също така понижи в звание някои офицери. Казват, че причината за това била, че в деня

на битката те оставили корабите си да дрейфуват извън обсега на боя."

По съвсем понятни причини армадата кипяла от контраобвинения. Била безславно бита и този ден за пръв път открито и позорно бягала. Всички били горчиво разочаровани и изгаряли от срам. Особено командуващите сухопътната армия, които без съмнение кипели от ярост срещу морските капитани — в най-добрия случай една по-низша раса, — колко в техните очи била причина за катастрофата, защото не успели да приближат борд до борд нито един вражески кораб и по този начин изобщо не дали шанс на армията да се бие. Херцогът, който не бил нито сухопътен военен, нито моряк, бил достатъчно здравомислещ, за да разбере, че причината била в корабите, а не в капитаните или моряците. Но армията копнеела за мъст. В центъра на това изостряне на отношенията между армията и моряците сигурно били двамата съветници — Бобадильо и Диего Флорес, а Диего Флорес вече бил в немилост.

За поведението на херцога в случая има две обяснения. Може би, изправен пред яростната разпра между съветниците си, авторитетът му изневерил най-накрая, той усетил, че няма сили да се занимава повече с тона, и се затворил в каютата си, за да избяга от всичко. А може би папистна бил заспал, както заспива изтощен човек, като наредил никой да не го безпокои, и Бобадильо се възползвал от възможността да представи обвиненията и да поиска присъди от негово име. Последното изглежда по-вероятно, защото по-късно през деня херцогът излязъл и получил писмото на прокурора. Той поне намерил душевни сили да отмени смъртната присъда на Куеляр — макар че му било отнето командуването — и Куеляр останал на кораба на прокурора. Може би до този момент дон Кристобал вече бил обесен, защото екзекуцията била изпълнена веднага, без официален съд.

Може би херцогът бил твърде мек и неопитен, за да бъде добър главнокомандуващ — той сам признавал това. Но той бил изключително последователен. Полагал всички усилия да изпълнява омразния дълг, с който го бил натоварил кралят, но кралят не му бил заповядвал да съди офицерите си и той никога не ги е съдил. Най-забележителното нещо в дневника и в писмата му е, че

в тях няма ни думичка упрек към някого. Той старателно избягва да пише мнението си за случката. След десет дни, когато му се удал случай, херцогът пратил с един пинас по дон Балтасар де Суинга дневника си на краля. Дневникът му е откровен и подробен документ. След като описва акцията в ариергарда в онзи паметен ден, херцогът добавя следното важно изречение: „За онова, което бе сторено при тези обстоятелства в нашата армада, ще ви бъде разказано от дон Балтасар." Съвсем ясно е, че изпитвал срам от цялата работа. Но да преценява, ако желаел, било привилегия на краля, когато армадата се върнела в Испания. По онова време обаче катастрофата още повече се задълбочила и разцеплението било забравено.

Вендетата срещу морските капитани била лошо начало за обратния път на армадата, който и бездруго бил невероятно изпитание. Тези морета били непознати не само на испанците, едва ли някой ги познавал изобщо с изключение на рибарите, ловуващи далеч навътре в морето, и местните ирландци с техните кожени лодки. Понякога на път от Лисабон към балтийските пристанища германски кораби минавали по Ирландския проток и покрай северната част на Шотландия, но много рядко покрай западната и северната част на Ирландия. Още по-рядко някой се опитвал да плава от изток на запад при насрещен вятър и нито една голяма флота не била ходила натам, дори и по времето на викингите. Картите на Вагенхер продължавали нагоре по източния бряг на Шотландия, като колкото по̀ на север се отивало, толкова по-неопределени ставали те. За северната и западната част на Ирландия обаче нямало никаква морска карта с изключение на една дребномащабна карта в атласа на Вагенхер, която започвала от Канарските острови и стигала до Балтика. Някои кораби в армадата може би имали картата на Ирландия от атласа на Абрахам Ортелиус от Антверпен, който от известно години бил назначен за географ на испанския крал, но тя не била морска карта и бреговите очертания нямали почти нищо общо с действителността. Единственият по-влиятелен човек, за който се знаело, че бил ходил в Ирландия, бил Рекалде, но и той бил виждал само югозападния й край.

Затова херцогът с всичките си съветници, които успял да събере, решили да плават по-далеч от ирландските брегове и след като заобиколят северните острови на Шотландия, докрая да плават далеч от сушата. Това било задача за океанска навигация, а не крайбрежно плаване, с помощта на което армадата се придвижвала до момента, и по-голямата част от пилотите ѝ не били много добри навигатори. Калдерон казва, че негов приятел французин бил пилот на флагманския кораб. Не се съобщава нищо за квалификацията му, но херцогът трябва да го е смятал за по-добър от другите, защото му предложил две хиляди дуката, ако върнел армадата обратно в Испания.

Може би този французин му помогнал да състави заповедите за плаване, които издал, докато армадата напредвала нагоре по Северно море. Копия от тези заповеди били изпратени до всички кораби и по-късно англичаните намерили едно такова копие в Ирландия. Заповедите били много кратки „Най-напред ще държите курс на север-северозапад, докато стигнете до 61 $^1/_2$°. После ще внимавате много да не ви отнесе към бреговете на Ирландия поради бедите, които могат да ви сполетят там. Щом островите останат зад вас и заобиколите носа на 61 $^1/_2$° (това се отнасяло за северния край на Шетланд), ще тръгнете на запад-югозапад, докато стигнете 58°; след това на югозапад, докато стигнете 53°, а после на юг-югозапад, като се насочите към нос Финистере и по този начин намерите пътя за Коруня или Ферол, или някое друго пристанище по бреговете на Галисия."

Последният от тези курсове е грешен, като може би грешката е станала при първоначалния превод на английски, защото било намерено само английското копие. Той би трябвало да бъде на югоизток.

В останалата си част заповедите са стандартни за такъв вид плаване в онези векове, когато можели да определят ширината, но не и дължината. Ако един кораб плавал право на запад, неговият пилот можел само по изчисления да каже колко бил изминал в западна посока. Но ако корабът можел да поддържа твърд диагонален курс, пилотът можел да определи колко градуса дължина били изминавани за всеки градус ширина. В атласа на Вагенхер имало таблици за тези изчисления.

Курсът, даден от херцога, бил доста специфичен и отвел армадата далеч от всякакъв бряг.

Но най-голямата им грижа била не навигацията, а храната и водата. Когато тръгнали от Коруня, те смятали, че имат запаси за осемдесет или деветдесет дни. Оттогава плавали двадесет и един дни, а според информацията, която херцогът успял да събере по въпроса, сметките в Коруня били повече от оптимистични. Оттук нататък плаването в най-добрия случай можело да продължи месец, а за да може храната и водата да им стигнат за толкова време, веднага трябвало да бъде разпоредено всички рангове да получават минимални дажби: половин фунт сухари, пинта вода и половин пинта вино на ден. За да пестят вода, която била най-голямата им грижа, изхвърлили зад борда конете и мулетата, които возели със себе си за сухоземната артилерия. Чудно защо не ги изяли. Един търговски кораб, който прекосил курса на армадата подире ѝ, докладвал, че морето било пълно с животни, които все още плували.

Самият херцог, какъвто бил съвестен, сигурно се е придържал стриктно към дажбите, които бил определил за останалите. Измъчван неспирно от тревоги и морска болест, той не можел да яде много. Но на сцената отново се появява Калдерон, този път с божествено откровение. Интендантите били известни от памтивека като прозорливи бизнесмени, да не речем мошеници; и Калдерон бил укрил на кораба си — урката „Сан Себастиан", голям запас от, както казва той, болнични деликатеси, които сега възнамерявал да продаде. Сред тях имало петдесетфунтови чували с ориз. Той пратил един такъв чувал на херцога за болните и ранените на флагманския кораб, „който дар — казва Калдерон — бе високо оценен". Херцогът го помолил да стори същото и за другите кораби, които участвували в битката. И така Калдерон продължил да раздава петдесетфунтовите чували и други неуточнени деликатеси, както можем да предположим, не само на болните, а на всеки, готов да плати определената от него цена.

Четири дни англичаните следвали армадата отблизо, докато тя стигнала 55°N, което е ширината на Нюкасъл. Вече били пресметнали, че се била отдалечила на сто мили от брега и не давала признаци да се насочва

към Шотландия, както очаквали всички. Затова я оставили там, като самите те решили да отидат в Шотландия, да влязат във Фърт ъф Форт за вода и храна и да свалят граф Къмбърланд на брега да съобщи на шотландския крал за събитията и да го убеди да се присъедини към отбраната, ако армадата се опита да пусне котва. Те оставили два пинаса да следват армадата отдалеч до Оркнейските и Шетландските острови или пък да се върнат да ги предупредят, ако смени курса си поради вятъра. Когато английските кораби били на половината път от брега, вятърът обърнал от северозапад, което можело да върне армадата обратно на юг.

В съвета на Хауард Томас Фенър пишел най-хубаво писма — той можел да ниже прекрасен Елизабетински английски дори и при морска буря. Затова Фенър писал на Уолсингам за плановете и предположенията на английската флота. „След като се събра съветът — пише той след промяната на вятъра, — сметнахме за уместно да помислим за нуждите си от барут, гюллета и храна, а значи и да тръгнем възможно най-бързо към Норт Форланд (т. е. към южния бряг на Темза), тъй че ако врагът се завърне, да сме успели вече да се подкрепим и да бъдем готови да го отблъснем."

„Ще изложа пред Ваша светлост мнението си, като моля за прошка, ако сгреша. Наистина смятам, (че само) някаква крайност ще ги принуди да обърнат към Англия. Според моите наблюдения са загубили осем от най-добрите си кораби с много хора; мнозина са също погубени от болести и рани. Мачтите и ветрилата им са много повредени; пинасите и лодките им — изоставени и похабени; поради което ще имат много трудности, когато слязат на брега за вода, а ще трябва скоро да го направят или да умрат, но къде и как ще го сторят, не мога да си представя... Както вятърът духа от северозапад, няма къде да свърнат, освен ако се насочат към Скау в Дания, което е голямо премеждие, тъй като сезонът напредва. Ако имат късмет с вятъра, вярвам, че ще минат покрай Шотландия и Ирландия, за да се завърнат у дома си. Като вземем предвид сезона, дългия път, който трябва да изминат, и различните им несгоди, а и времето, което непременно ще трябва да за-

губят, за да се снабдят с вода, знмата ще гн сварн за тяхно голямо нещастие."

В това свое проницателно писмо Фенър поставя точна диагноза на затрудненията на армадата (като дори предвижда недостига на вода) в предстоящото й плаване на юг, а към него има и послепис — два часа след като го написва, вятърът се обръща отново и от югозапад ги връхлита силна буря. Англичаните били принудени да прекарат „това премеждне в морето... Мисля, че след като са отишли толкова далеч, сигурно са в такова окаяно състояние, че мнозина от тях вече никога няма да зърнат Испания, с което Бог ги наказа за злостните им деяния."

Всъщност испанските описания на тази буря са далеч по-малко трагичнн от описанията на бурята в Бискайския залив. Може би те вече били свикнали на лошото време и по-добре се справяли с него; и, разбира се, не се борели с насрещния вятър, а се оставяли бурята да ги носи. Калдерон описва буйни ветрове, дъжд и мъгла, силно вълнение. Корабите не се виждали един друг, казва той, и в продължение на четири дни флотата била пръсната на отделни групи. На галеаса „Сунига" някой доложил, че видял отдясно норвежкия бряг, а два дни по-късно — шотландския бряг отляво. Ако някога са смятали да пускат котва там, за това никъде не се споменава.

Един свещеник на борда на флагмана повдига за малко завесата от личността на херцога в една от тези бурни нощи и ни разкрива зрънце човешко милосърдие, което се среща толкова рядко в тази история. Херцогът стоял сам на юта, където прекарвал по-голямата част от времето си, откакто армадата отминала Плнмът, под светлините на кърмовите фенери, които корабът му носел като кралски флагман, и се взирал в тъмното побесняло море. Изкушението да се опитаме да си представим мислите му е голямо — може би си е мислел за провала, а може би за дома. Било много студено и той бил загърнат само с къса пелерина върху обичайните си дрехи. Бил тръгнал с две топли пелерини, но едната дал на свещеника, който пристигнал на кораба с неподходящо облекло, а сега бил завил с втората едно ранено момче в каютата си.

Армадата не се насочила право към 61° на север —

ширината, на която трябвало да заобиколят северната част на Шетланд. На 19 септември времето се поуталожило и за известно време вятърът обърнал от североизток. Промяната дошла тъкмо навреме. Отпред се виждал Шетланд, а подветрено бил протокът Феър Айл между Шетландските и Оркнейските острови. Преминали успешно през него. Десет дни път от пясъчните плитчини на Дюнкерк до протока Феър Айл правели шестстотин, да речем, седемстотин мили, ако наистина били видели Норвегия. С попътен вятър, който никога не спадал под свеж бриз, а понякога се превръщал и в ураган, те продължавали да напредват само с два и половина до три възла. Корпусите на корабите не били остъргвани цяло лято и морските полипи и водорасли ги покривали с дебел пласт под водолинията.

Мендоса доложил за преминаването на армадата покрай Феър Айл. Да получи новини от Оркнейските острови в Париж по онова време било, общо взето, триумф за шпионажа с едно-единствено изключение, че новините стигнали до Париж, когато първите кораби на армадата вече се завръщали в Испания. Шотландски рибари на път за Единбург разказали историята на някого си, който я пренесъл през цяла Англия. Испанците, казали те, взели всичката им сушена риба и платили добре за нея. Също така взели със себе си някои пилоти и шкипери. Английските рибарски лодки, които ловували там, били пленени и екипажите им оковани. Времето било толкова хубаво (отново оптимизмът на Мендоса), че армадата скоро щяла да се прибере в Испания.

Доброто време се задържало само няколко дни. Междувременно херцогът завършил дневника си с думите: „Вземаме курс със северонзточен вятър към Испания." Чак тогава той го изпратил със съпровождащо писмо по дон Балтасар де Сунига на краля. В писмото херцогът проявява същото набожно съчувствие, с което и други утешават краля: „Наредих на дон Балтасар да изреди пред Ваше величество и други случаи, в които Господ Бог също така бе сметнал за необходимо да разреши нещата не според очакванията; тъй като тази кампания бе горещо посветена Нему, резултатите й без съмнение ще послужат най-добре пак Нему и на Ваше величество. Надявам се Ваше величество да доживее

да види плановете си преуспели, за още по-голяма прослава на Всемогъщия."

Но херцогът в никой случай не смекчава трагедията. На корабите имало три хиляди болни — значи небоеспособни — освен ранените, които също били многобройни. Всичко било в такова състояние, че щели да имат нужда от помощ, когато флотата стигнела в Коруня. Той бил писал на архиепископа на Сантяго и на епископа на Галисия с молба да имат готовност да поемат болните. Както обикновено, в писмата му няма ни сянка упрек към някого — нито към Парма, нито към собствените му съветници, нито към морските капитани, нито към техните екипажи. Той обаче вече не е и толкова самокритичен, колкото в началото на кампанията. Катастрофата като че ли го закалила, като че ли най-накрая бил разбрал колко непълнима е тази задача — че е направил всичко възможно и че никой на негово място не би успял, че по-нататъшното вмешателство на бога е незаслужено.

На 21 август пинасът на дон Балтасар потеглил с тези писма към краля и епископите. Същия ден галеасът „Сунига" съобщил, че вижда най-северния край на Ирландия. Това само показва колко фатално смътни били представите им по география. Северният край на Ирландия бил на четиристотин и петдесет мили от Феър Айл, който те отминали преди два дни, а за да стигнат до него, трябвало да заобиколят Хебридските острови. Онова, което видели, ако изобщо били видели нещо, би трябвало да е нос Рот в Шотландия или пък рифовете наоколо му.

На другия ден вятърът обърнал и ги посрещнал от юг. Ще не ще, армадата трябвало да тръгне на северозапад, под прав ъгъл на курса, даден от херцога. И точно там някъде, в разбесилото се море край нос Рот, тя започнала да се разпада.

XV

КОРАБОКРУШЕНИЯТА

По изясняване на многобройните подробности около корабокрушенията на армадата е извършена огромна работа. Запазените документи от онова време съдържат неразрешими главоблъсканици. Хората, които разказвали за корабокрушенията — било то англичани, ирландци или шотландци, — рядко знаели имената на корабите, които били видели, или пък ако ги били чули от испанските моряци, обикновено ги възпроизвеждали погрешно. Да оставим настрана факта, че твърде много испански кораби имали подобни или еднакви имена. Някои кораби потънали в открито море, без свидетели, други били изхвърлени на необитаеми брегове. През последните десет години изследванията понапреднаха благодарение на новите водолазни методи и подводната археология и положително ще продължат и в бъдеще. Непрекъснато се откриват все нови и нови неща.

Някои корабокрушения обаче са били описани в ужасни подробности от очевидци или пък от оцелели членове на корабните екипажи и от тях можем да си създадем впечатление какво е представлявала тази част от плаването на армадата. „Да даде Господ — пише един такъв свидетел — читателят да може да си представи поне частица от онова, което ни сполетя, защото в крайна сметка пропастта, която дели страдалеца от онеговa, който наблюдава страданието само отстрани, е огромна."

Като начало бихме могли да се опитаме да си представим живота на борда в най-добрия вариант — когато хората не ги заплашвала неминуема гибел. Още когато влизали в Атлантика, корабите вече вонели от нечистотиите, бъкали от паразити и изнемогвали от болести. Нищо не можело да облекчи участта на хората. С идването на септември времето ставало все по-студено и влажно. Между дъжда, пръските и смрадната влага на долните палуби било невъзможно да запазиш дрехите си сухи ни денем, ни нощем. Още в началото на плаването в Атлантика херцогът докладвал, че имал три

хиляди болни (а това означавало сериозно болни) от някаква типична корабна болест — скорбут или оиова, което англичаните наричали треска и кръвотечение. Сега поне още хиляда лежали със сериозни рани, освен ако не били умрели вече от тях. Това означавало, че всеки пети бил безпомощен и имал нужда от онази нищожна помощ, която можели да му окажат другите четирима. Такава била картината в началото на шестседмичното плаване на армадата в северната част на Атлантика, с настъпваща зима и шест седмици без храна с изключение на фунт морски сухари на ден. Към това се прибавяло безкрайното напрежение на плаването в бурно море и неспирният тежък труд: за моряците катеренето по мачтите и опитите да поправят повредите; за войниците стоенето на помпите — задача, която ставала все по-тежка, колкото повече отслабвали хората, и когато вече се завърнали в испанските пристанища, някои кораби засядали на плиткото, защото никой нямал сили да пусне котва или да свие ветрило, и вече у дома си, оцелелите лягали и умирали.

Когато четем всички отчети, най-напред оставаме с впечатлението, че повечето и почти всички кораби се били изгубили и не знаели къде се намират. Носени насам-натам от променливи ветрове и урагани, те нямали върху какво да градят предположенията си за дължината, а забуленото с облаци небе рядко им давало възможност да определят ширината си. Времето ги принудило да се разделят в мрака на групички, които продължавали да се разпадат и събират отново, щом зърнели нови кораби. Някои със седмици плавали сами. Когато вятърът позволявал, правели всичко възможно да се насочат на юг, но повечето време той духал от югозапад и никой освен галеоните не можел да напредва към дома.

Второто впечатление е, че много от корабите постепенно се разрушавали или защото били пренапрегнали корпусите си с оръдейна стрелба, или защото били твърде нестабилни по конструкция за бурите на равноденствието в Северния Атлантик. Разликата между галеоните, строени да носят оръдия и да прекосяват Атлантика, и урките и средиземноморските търговски кораби, предназначени за крайбрежна търговия, била огромна. Като изключим двата галеона, изхвърлени на

плитката по време на битката, само още един португалски галеон от ескадрата на херцога претърпял крушение. Също така крушение претърпял и само един от кастилските галеони. Петнадесет от двадесет и четирите урки обаче потънали или изчезнали без вест, а от средиземноморската левантийска ескадра оцелели само два кораба.

Крушението на един от средиземноморските кораби обяснява точно причините. Това бил „Сан Хуан де ла Роса", който се блъснал в скала и потънал край островите Бласкет в най-югозападната част на Ирландия. Мястото на корабокрушението било открито и останките изваден. Тонажът му бил 945 испански тона и той тръгнал на плаване с двадесет и шест оръдия, двеста тридесет и трима войници и шестдесет и четирима моряци. Но външната му дъсчена обшивка била дебела само три инча, килсонът му бил десет на осем инча, а най-големите шпангоути в най-яката си част — двадесет и осем инча, като се редували с по-малки между всеки чифт големи. Напречното му сечение било изключително късо за кораб с такава големина. Отгоре на всичко той носел от най-големите гюллета — петдесетфунтовите, а всяко оръдие, което стреляло с тях, тежало три тона. Невъзможно е да предположим, че здравината на кораба позволявала да се стреля безопасно с тези оръдия, а опитите за стрелба сигурно пренапрегнали корпуса му и отворили пролуки, които пропускали вода още преди да напусне Ламанша. Той също така не бил достатъчно здрав, за да се бори с вълнението в Атлантика Бил строен да носи товари в Средиземно море и въпреки че и Средиземно море може да бъде бурно, то не познава ужасното вълнение на Атлантика. Освен това средиземноморската търговия била повече или помалко сезонна, а един търговски кораб, дори и да го застигнела буря, в никой случай не трябвало да се бори с нея, след като можел да стигне до първото подветрено пристанище и там да изчака смяната на вятъра. „Сан Хуан де ла Роса" бил почти пред потъване още преди да влезе в Бласкет Саунд и причината да се блъсне в скалата била, че имал само една котва, която влачел. Това било заслуга на брандерите край Кале.

Средиземноморските кораби, изглежда, също така имали твърде много мачти за атлантическите ветрове и

твърде лек такелаж и корпуси. „Сан Хуан" бил корабът, който загубил мачтата си край Коруня. В 1960 година леководолазите открили дървения сандък, скован около основата на мачтата, за да прибира каменния баласт. Изпокъсаният такелаж и мачтите, които се гънели на една или друга страна, докато корабът подскачал по вълните на Атлантика, само можели да ускорят разпадането на тези крехки корпуси.

Разпадането на един дървен кораб е нещо ужасно. Започвало бавно, но нищо не можело да го спре. Отначало целият корпус почвал да се огъва под ударите на вълните, така че дъските едва забележимо се търкали една в друга. Това изкарвало пълнежа от закалафатените пазове. Имало дори фраза за това — казвали, че корабът си изплюва кълчищата. В следващия стадий се разхлабвали дървените гвозден — онези дървени клинове, които закрепвали дъските за шпангоута. Найнакрая завитите железни болтове, които захващали краищата на дъските, също можели да се разхлабят или пък да заиграят железните пирони, които държели краищата на дъските за носа и кърмата. Тогава вече не помагало нищо освен денонощно дежурство край помпите и живи вериги от хора с ведра, които да изгребват водата.

Ето защо толкова много кораби от армадата претърпели крушение. Според последни данни това се случило с двадесет и шест в Ирландия, два-три в Шотландия, един в Англия и два във Франция, освен изчезналите, за които се предполага, че са потънали в открито море. Първо, корабите се изгубвали и повечето от тях не можели изобщо да плават срещу вятъра, така че когато внезапно отпреде им изниквала суша, вятърът ги изтласквал към нея и те не можели да тръгнат отново. Второ, много от тях се разпадали поради повредите, получени в боя, и бъхтенето на вълните и виждали единствената си надежда за спасение в това да стигнат бряг, независимо какъв. И трето, екипажите на някои от тях умирали от глад и жажда и търсели изход да слязат за храна и вода; много кораби пускали котва, а после вълните ги изхвърляли на плиткото, защото главните им котви били останали край Кале.

В първата изостанала група имало три урки и един от най-големите средиземноморски кораби: „Гран Гри-

фон" — флагманът на ескадрата урки, „Кастильо Негро", „Барка де Амбург" и 1100-тонният „Тринидад Валенсера". Около 23 август, щом вятърът се обърнал насреща им, те загубили останалите някъде на северозапад от Шотландия. Борили се със седмици с насрещните ветрове, доколкото могли, и един подир друг всички претърпели крушение. На 1 септември „Барка де Амбург" дал оръдеен сигнал за бедствие — той потъвал. От „Гран Грифон" взели на борда си триста и петдесет души от екипажа му и го наблюдавали как отишъл на дъното. През нощта на 3 септември и останалите три кораба се изгубили един друг. Никой повече ни чул, ни видял „Кастильо Негро" — сигурно потънал в открито море с всичките си хора. Две седмици по-късно „Тринидад" — вече също на ръба да потъне — се блъснал в един риф край брега на Донегол. По-голямата част от екипажа му стигнала до сушата, за да се сблъска с нови изпитания и да бъде избита. „Гран Грифон" останал сам.

На борда на този кораб имало човек, който водел редовен дневник, така че историята му е известна в подробности. Неизвестно е името на хрониста. Това би могъл да бъде дон Гомес де Медина, командуващият ескадрата урки, който бил на борда му, но авторът на дневника не пише нито като войник, нито като моряк, а по-скоро като странично лице, което ни кара да подозираме, че е бил свещеник.

„Гран Грифон" не бил голям кораб — 650 испански тона, — но сигурно бил по-здрав от останалите. Идвал от древния ханзейски град Рощок и грифонът бил хералдическият герб на града. Името му подсказва, че корабът бил гордостта на градската флота. „Гран Грифон" изостанал от армадата край остров Уайт и бил атакуван от няколко английски кораба, единият от които може би бил „Ривендж" на Дрейк. Рекалде тогава се върнал да му помогне, но едва след като англичаните го пообъхтали. Повредите не са записани, но се казва, че имало седемдесет убити — много повече, отколкото на който и да било друг кораб при схватките в Ламанша. Въпреки това той издържал до 7 септември, когато го сполетяла участта на останалите — отворил се по длабовете.

Това станало неизвестно в една бурна нощ. До сут-

рината, казва хронистът, между някои дъски зеели пролуки, широки колкото човешка длан. Това, разбира се, е езиков похват, използван и в други описания, но тъй или инак „Гран Грифон" бил в такова окаяно състояние, че можел да се задържи на повърхността само ако вятърът и вълните идвали отзад. И така той трябвало да плава накъдето го духнел вятърът.

Три дни ги носило така на северозапад. Видели някакъв остров, който би могъл да бъде Сейнт Килда, край външните Хебридски острови. След това вятърът се обърнал и ги понесъл отново на югозапад, като след три дни били отнесени доста надолу покрай бреговете на Ирландия. След това последвала пак промяна и те отново се озовали на ширината на Сейнт Килда. „Вятърът духаше толкова силно, а морето бе толкова бурно и така подхвърляше кораба насам-натам, че хората падаха от изтощение и не можеха да изгребват достатъчно бързо водата, която влизаше през зейналите пролуки... По Божия милост през следващите два дни времето се поуспокои, така че да можем да закърпим някои от тях с кожа и дъски."

Когато времето се оправило, те сигурно са се надявали да стигнат до Рощок. Една или две балтийски урки трябва да са успели да се завърнат у дома си след спорове между войниците и моряците, защото войниците, които командували и имали числено превъзходство, били предимно испанци, докато моряците и капитаните били от основните германски екипажи на корабите. „Гран Грифон" обаче не успял да се завърне. „Така ни посещи до 23 септември, когато вятърът отново обърна насреща ни и ние решихме да се върнем и да се опитаме да стигнем до Шотландия. Времето отново толкова се влоши, че жалките ни кърпежи отново протекоха и трябваше постоянно да поддържаме в действие и двете помпи, за да не се покачи много водата. Решихме да се насочим към първия бряг, който видим, дори ако трябваше корабът да заседне на плиткото."

В нощта на 26 септември те отново били сред Оркнейските острови, покрай които минали почти преди шест седмици. Този път се лутали сред островите в една непрогледна нощ, осветявана само за миг от луната или северното сияние, колкото да видят вълните, които се разбивали в скалистите брегове от всички страни. „Мис-

лехме вече, че е дошъл краят ни, и всеки се повери на Бога, както умееше, и се приготви за дългия път във вечността. Да насилваме повече кораба значеше само по-рано да прекратим и неговия, и нашия живот, затова спряхме тези усилия. Горките войници, които неспирно работеха на помпите и с ведрата, също загубиха вяра и оставиха водата да се покачи... Накрая, когато загубихме всякаква надежда освен в чудесата на Господа и Светата му майка, които никога не оставят онези, които потърсят помощта им, съзряхме отпреде си остров. Това беше Феър Айл и пуснахме котва в едно закътано място в този ден на големи премеждия, 27 септември 1588 година."

Феър Айл е дълъг само три мили. Те заобиколили южния му край и намерили един залив, наречен Суорц Джио. Според преданията на острова те се опитали да изкарат кораба на пясъчната ивица в залива на едната сутрин, но приливът го повлякъл и той се заклещил в една тясна цепнатина в скалите, наречена Стромс Хелиър. Казват, че екипажът се спасил, като хората се изкатерили по рейте и скачали на една издатина на скалата. Всъщност издатината все още е там, както и корабът — жалките останки от него бяха открити от леководолази в 1970 година.

Това било най-успешното корабокрушение. Всички от кораба — триста души — стигнали до сушата и спасили най-ценните си вещи. Испанците многократно превъзхождали по брой местното население на острова, където живеели само седемнадесет семейства дребни земеделци. Островните жители били от норвежки произход, прекарали един век под шотландско иго и все още мразели шотландците. Освен това не знаели нищо за световната политика и войната и не изпитвали никаква специална антипатия към испанците, ако изобщо били чували за такава раса. Казват, че когато ги видели да слизат към тях от хълмовете, помислили ги за божията войска и решили, че дошъл денят на Страшния съд. Авторът ги нарича мръсни диваци — нито християни, нито напълно еретици.

Изглежда, че при създалите се обстоятелства и испанците, и островитяните се държали изключително добре. Но времето продължавало да бъде все така лошо и едва след един месец пратили лодка до Шетланд да

моли за кораб, който да отведе испанците. Корабът дошъл чак в средата на ноември. Дотогава испанците били изяли всичко, което можело да се изяде на острова — говедата, овцете и понитата (за които платили), както и всичката риба и морски птици, които успели да уловят. Казват, че островните жители укрили разплодния си добитък. Както ни съобщава хронистът, петдесетина от испанците умрели предимно от глад, но сигурно и от разните корабни болести. Погребали ги в южния край на острова, в една местност, която и до днес се нарича Спейнардс Грейвс (Испанските гробове).

През ноември закарали оцелелите до Шетланд, а през декември — в Шотландия, където те слезли в Аистръдър и местният свещеник пише, че били двеста и шестдесет, „повечето млади, голобради момчета, глупави, дрипави и гладни, на които дадохме супа от зеле, овесена каша и риба". Оттам ги препратили в Единбург, където ги приветствувала католическата фракция, която от години молела Филип да прати войски против англичаните.

Там живели не повече от осем месеца. Все нови и нови корабокрушенци се стичали от разни места след различните си премеждия, докато се събрали общо шестстотин души, от които според сведенията четиристотин били боеспособни, а останалите болни и сакати клетници. Една година след битката ги изпратили във Франция, а оттам по домовете им.

В Шетланд съществува предание, че и друг, неизвестен кораб от армадата също се разбил там, и това предание е подкрепено от бележките на лорд Бърли, направени в полето на един списък от 29 септември 1588 година, където той отбелязал, че край Шетланд загинали два кораба. Според преданието хората от този втори кораб били заточени по съображения за безопасност на едно много малко островче, наречено Кърккхолм, недалеч от древната столица — село Скалоуей. Казват, че екипажът на „Гран Грифон" си построил колиби на Шетланд, и сигурно е било така, защото за толкова хора нямало подслон. Тези колиби постепенно изчезнали под плуга. Но Кърккхолм никога не е бил разораван и там могат да се видят дълга редица от много малки колиби, макар че островчето също е много малко за нормален

живот. Сред колибите има една по-голяма от останалите, със закръглен връх като абсида на църква. Може би всичко това е останало от испанците, а може и да е по-старо — килии на монаси от времето на св. Колумба. Може, разбира се, да е комбинация от двете — стари килии, използвани от испанците. Разкопки там още не са направени.

Хората, които претърпели корабокрушение край Ирландия — а те били много повече на брой, — имали различна и много по-ужасна съдба в тази страна на вечни размирици. Ирландия била под английско владичество от четири века. Повечето ирландци живеели също така примитивно, както и жителите на Феър Айл, но все още пазели остатъци от древните си закони, традициите в изкуството и организацията от кланове с местни вождове. Англичаните неспирно се опитвали да им наложат своите закони и система на управление и стълкновенията помежду им поддържали в страната мрачен разкол, като някои вождове се съюзявали с управниците, други им противостоели с омраза и повечето от тях воювали помежду си. Англичаните успявали само затова, защото заради темперамента си ирландците не били в състояние да се съюзят и организират срещу тях.

В 1588 година Ирландия била по-спокойна от обикновено, макар че това се дължало на изтощението ѝ. Няколко години преди това кралица Елизабет потушила едно въстание там и тази жестока кампания била последвана от глад. Казвали, че „от Кашъл до най-отдалеченото кътче на Кери не можеше да се чуе мучене на крава или глас на орач". Оцелелите, които не можели да ходят от слабост, изпълзявали от горите и доловете „като живи скелети; ядяха трупове и един другиго". Ирландия била толкова слаба, че можела да я управлява изненадващо малка войска. В 1588 година англичаните имали там по-малко от две хиляди души много зле екипирана редовна войска плюс наемната ирландска армия, пръсната в малки гарнизони из цялата страна.

Тази оскъдна войска се командувала от Дъблин, от сър Уилям Фицуилям, лорд-наместникът или губернаторът. Коиот — западната част на страната, управлявал

от Голуей сър Ричард Бингам, който поради невероятната си жестокост бил известен като Млатилото на Конот. Фицуилям бил възрастен човек, над шестдесетте, който изпълнявал тази длъжност вече втори мандат, като първия път я заемал между 1571 и 1575 година. И двамата англичани били сигурни, че ще се справят с Ирландия, като ги било страх само от евентуално нахлуване, организирано от крал Филип, защото испанските войски щели да осигурят военната дисциплина и водачество, което липсвало на местните ирландци.

Открай време в сложните отношения помежду си ирландци и англичани разменят взаимни обвинения за избиването на испанските корабокрушенци в 1588 година. Всъщност постъпките и на двете страни били под всякаква критика, но да се цитират в съвременните политически спорове би било абсурдно. Бихме могли да кажем, че англичаните нямали никакво друго право да бъдат там с изключение на правото на завоевателя; но след едно такова признание, максималното, което бихме могли да направим, е да се опитаме да погледнем събитията с очите на всички — ирландци, англичани и испанци — и да потърсим фактическите причини за постъпките им.

Когато започнали корабокрушенията, Фицуилям бил заел длъжността си едва от три седмици. На 18 декември Бингам му доложил, че били забелязани непознати кораби: „Можем само да гадаем дали са от пръснатата флота, която бяга от предполагаемо поражение в протоците, или пък са пресни сили, пристигнали направо от Испания, като догадките са по-скоро в полза на десант от Испания." Известно време преобладавало това предположение, но откъдето и да идвали испанците, за Фицуилям и Бингам това било планирано нахлуване, както би могло да бъде в действителност — в Испания често обсъждали евентуално нахлуване в Ирландия и крал Филип го бил предложил на армадата като втори план.

Когато започнали да пристигат новини за хиляди испанци, слизащи на брега, английските управници решили да ги унищожат — Англия и Испания били във война, те нямали възможност да поддържат хиляди пленници и съществувала сериозна заплаха от организирано въстание. Минали няколко седмици, преди да се

изясни, че испанците идвали като бегълци, а не като завоеватели. Тогава някои низши офицери препоръчали милосърдие, но Фицуилям се бил уплашил и не променил заповедите си. Той екзекутирал до един изплашените и беззащитни мъже и младежи, които успял да залови, и оставил живи само неколцина много богати хора, които обещали голям откуп. Ако трябва да защищаваме англичаните като нация, заслужава да спомена, че испанците, които слезли по бреговете на Англия, където по-малко се страхували от тях, били третирани като военнопленници и изпратени у дома си здрави и читави; а когато шотландските кораби, превозващи испанците до дома им през Северно море, били принудени да потърсят подслон в английски пристанища, кралицата наредила да не ги задържат и да бъдат пуснати да продължат.

Що се отнася до ирландците, тяхното поведение варирало донякъде в зависимост от характера на местния вожд. Най-първият контакт на испанците обикновено бил с бедните селяни, на които те внушавали такъв благоговеен страх, че те най-много да им продадели храна, както жителите на Феър Айл. На някои места обаче, като например на остров Клеър, местният вожд наредил да избият петдесет или шестдесет испанци. Другаде, където ирландците били многобройни, забелязали три лодки с испанци, които се борели с прибоя. Ирландците се нахвърлили върху им, смъкнали от тях всичко до конец, удряли ги със сопи, ако се противели, и ги оставили да умират голи от студ в есенните нощи. Но след това безчинство същите тези хора се отнасяли към скитащите голи страдалци с грубовато състрадание. Трябва да се каже в защита на ирландците и това, че били изключително бедни — дрехите и скъпоценностите на испанците за тях представлявали невъобразими богатства, а корабокрушенците и корабокрушенията често се смятали за дар божи по всички крайбрежия на Европа. Епископите обикновено помагали на братята си католици, но най-безмилостни били ирландците на служба у англичаните. Един от тях, някой си Мелахлин Маккаб, си извоювал място в историята с хвалбите, че собственоръчно заклал с брадва осемдесет испанци. Неколцина вождове рискували живота и земите си, като отказали да предадат испанците на англичаните, но то-

ва било по-скоро за да досадят на англичаните, отколкото от милосърдие; други пък, особено сред клановете с шотландско потекло в Ълстър, активно им помагали да избягат.

Макар че по този начин можем да продължим да намираме извинения и за ирландците, и за англичаните, фактът, че шест хиляди испанци загинали тогава по най-окаян начин в Ирландия или край бреговете ѝ, остава неоспорим.

Същата мрачна участ сполетяла екипажа на „Тринидад Валенсера", който загубил „Гран Грифон" в мрака и когато вече бил почти пред потъване, се блъснал в един риф в Донегол, точно на входа за Лох Фойл. Историята разказали дон Алонсо де Лусон, командир на кораба, и един друг офицер при разпита им от англичаните, както и двама войници, избягали в Шотландия, а оттам във Франция. Не можем да твърдим, че разказите били безпристрастни, но описанията от всички тези различни източници доста добре се потвърждават.

Когато корабът се блъснал в рифа, дон Алонсо пръв слязъл на сушата с още петима в единствената лодка, която била спусната. Били въоръжени с рапирите си. Срещнали четирима или петима диваци, както ги наричат те, за които, изглежда, били добре дошли, но не след дълго се появили още двадесетина, които успели да офейкат, отмъквайки им една торба с хиляда сребърни монети и везана със злато пелерина.

На кораба имало четиристотин и петдесет души, защото той бил взел още стотина от потъващата урка. Испанците наели една лодка от местните хора, като добре платили за нея, и през следващите дни лодката превозвала хора, а някои доплували до брега сами. След това обаче корабът се разпаднал на части и мнозина от онези, които все още били на него, се удавили. Това трябва да са били болните и ранените. Диваците им продали понита за клане и малко масло. Нито един от разказвачите не разкрива мислите, които го спохождали на този пуст бряг, далеч от дома, с лагерните огньове, полусварено конско месо, бурните дни и пронизващия вятър през нощта, с телата на другарите му, влачени от прибоя.

Най-накрая дон Алонсо научил за един католически епископ, Кориелиус, който живеел наблизо в един замък (това било край Дерн) и организирал хората си да идат дотам, като изпратил напред вестоносец да помоли епископа за помощ и съвет. Епископът отговорил, че можели да дойдат в замъка, но трябвало да се престорят, че го нападат, за да заблудят англичаните; след това той щял да се предаде. Но когато вече замъкът се виждал, испанците се сблъскали с кавалерийска и пехотна войска, която носела знамето на кралицата.

Тази войска съвсем не била толкова силна, колкото им се струвало. Всъщност испанците я превъзхождали числено в съотношение две към едно. Тя също така не била само от англичани. Командували я ирландец — майор на име Кели, който бил на английска служба, и двама английски капитани, а по-голямата част от войниците били ирландски наемници. И двете групи спрели от двете страни на едно тресавище.

Последвали два дни на стълкновения и преговори с викане през тресавището. Кели попитал какво търсели във владенията на кралицата. Дон Алонсо отвърнал, че били корабокруширали и искали само един кораб, който да ги отведе у дома и за който щели да платят. Кели им казал, че това е невъзможно и че трябвало да се предадат като военнопленници. Заплашил ги, че подире му пристигала трихилядна войска, която щяла да ги изколи, но ако се предадели, обещавал да ги закара здрави и читави до Дъблин, откъдето губернаторът щял да ги препрати на кралицата. Дон Алонсо отказвал две нощи и един ден, но хората му гладували и той най-накрая приел обещанието с допълнителната уговорка, че всеки един от хората му ще може да запази най-хубавата си дреха. Испанците оставили оръжието си и хората на Кели го прибрали, след което нападнали беззащитните хора, ограбили ги и ги оставили голи. Когато дон Алонсо запротестирал, Кели отвърнал, че това било работа на войниците, без негова заповед, и без съмнение това било вярно, защото те били една недисциплинирана сган.

Никой не съобщава на какъв език се водели преговорите. Може би дон Алонсо имал преводач, който се измъчвал с диалекта на Кели, а може би използвали църковния латински. Тъй или иначе имало достатъчно

място не само за измама, но и за истинско недоразумение. Нищо обаче не може да извини онова, което станало на следния ден. Част от хората на Кели се строили в квадрат и поставили испанските офицери и свещеника вътре в квадрата. Останалите нападнали голите войници с аркебузи от едната страна и с кавалерия от другата. „Убиха около триста с пики и куршуми — разказват оцелелите. — Сто и петдесет успяха да избягат през тресавището, повечето ранени, и намериха убежище в замъка, където епископ Корнелиус ги прие и изпрати стотина души с лодка в Шотландия." Най-тежко ранените останали в замъка, където мнозина умрели. Онези, които оздравели, ги препращали от един приятелски настроен дом в друг, докато стигнали до един покровителстващ испанците вожд, Сорли Бой Макдонъл, от замъка Дънилус на морския бряг, който се бил заклел да защищава католическата вяра и онези, които я изповядвали, от губернатора, кралицата и цяла Англия. Той ги изпратил с едно корабче в Шотландия.

При подобни описания цифрите винаги са неточни, но броят на тези бегълци се топял трагично дори след като се спасили от Ирландия. Казват, че оттам избягали над стотина души. Месец по-късно съобщили за петдесет от тях в Шотландия, „клети и нещастни". Двадесет испанци и шестнадесет италианци били пребросени в Единбург; когато пристигнали във Франция, в Хавър, на другия ден след Коледа, вече те били тридесет и двама, а пътят, който им оставал, все още бил дълъг.

След клането офицерите, свещениците и благородниците, голи или почти съвсем голи, били подкарани пеш около сто мили до Дроеда, където се намирал главният щаб на англичаните. Не ги убили, защото предполагали, че ще получат откуп за тях, но неколцина умрели по пътя от глад и изтощение и сред тях бил и по-малкият брат на дон Алонсо. Останалите, включително дон Алонсо, били разпитани в Дроеда от двама английски офицери с Дейвид Гуин като преводач — морякът, който разправял, че бил поел командуването на галерите. Това трябва да е бил последният удар върху жалките остатъци от гордост у испанските благородници — животът им да зависи от един бивш каторжник, фанатично ненавиждащ Испания.

Въпреки обещанията на Кели само дон Алонсо и

още един офицер издържали на разпитите и чудовищното отмъщение на Фицуилям. Наскоро след това обаче Гуин си получил заслуженото. Открили, че бил откраднал златни верижки и пари от пленниците, но далеч по-страшно обвинение срещу него били твърденията му, че Уолсингам бил платен агент на Испания. И Гуин потеглил обратно за Англия с писмо от Фицуилям до Съвета на кралицата, в което се казвало, че бил корумпиран и непокорен негодник.

Тази трагична и объркана история била пълна с неизяснени въпроси, както повечето неща, които ставали в Ирландия. Дали клането било извършено от непокорни войници, или пък, както смятали испанците, било извършено по заповед на ирландския граф на Тирон, който командувал войските на кралицата в Ълстър? Дали Кели излъгал преднамерено, за да накара дон Алонсо да се предаде, или пък били разбрали погрешно думите му, извиквани през бруленото от вятъра тресавище? Или пък като нисш офицер, който служел с войските си из пущинаците, той изобщо не знаел за отмъстителната политика на губернатора? Единствените хора, които несъмнено успели да излязат с чест от положението, били епископ Корнелиус и Сорли Бой Макдонъл, които поради една или друга причина защищавали вярата си.

Кулминацията на друга, още по-голяма трагедия се развила пред очите на Сорли Бой в замъка Дънлус, но за нея нямало виновници.

Повечето кораби стигнали много по̀ на запад от „Тринидад Валенсера". Калдерон, който плавал срещу шибащия във вицефлагмана на урките вятър, пише: „От 24 август до 4 септември плавахме, без да знаем къде сме, непрекъснато през бури и мъгли. Тъй като урката не можеше да върви срещу вятъра, трябваше да обръщаме в открито море и до 4 септември бяхме загубили основното ядро на армадата." На 3 септември херцогът успял да прати още едно писмо до краля, писано на 58° север — ширината на самотното късче суша Рокал, което е достатъчно далеч от Ирландия. „Четири нощи ни връхлитаха силни урагани, буен насрещен вятър, гъста мъгла и дъжд. Те станаха причина седемнадесет кораба с дон Алонсо де Лейва, Хуан Мартинес

де Рекалде и други важни люде на борда да се откъснат от нас. По Божия милост вчера на обяд вятърът обърна от запад и вече не е толкова насрещен. През деня пребронхме деветдесет и пет кораба... Дано Бог се смили да ни даде добро време, та армадата по-бързо да стигне до пристан, защото сме толкова зле с храната, че ако заради греховете ни се забавим още, ще бъдем загубени завинаги. Болните са много и мнозина умират. Моля, имайте предвид бедственото положение на армадата ни след това ужасно плаване и неотложната нужда бързо да получим подкрепления."

По-късно обаче той пише, че времето отново се развалило и че само шестдесет кораба останали заедно. „Те ме следваха до 18 септември, когато ни настигна свирепа буря и всички очаквахме да загинем. Тогава останах само с единадесет кораба." По това време самият херцог вече бил много болен от треска и дизентерия, но не споменава за това.

Изглежда, че корабите от армадата се държали заедно и следвали херцога до Рокал Банк, където ръчните им лотове стигали дъно и пилотите можели да добият някаква представа къде са. След това все по-голям брой кораби започнали да отстъпват към Ирландия. Това се дължало не само на факта, че не можели да плават срещу вятъра — Калдерон доказва, че дори и една урка можела да стори това, ако била достатъчно здрава и използвала всяка промяна във вятъра. Въпреки заповедите, дадени от херцога, повечето от тях се насочили към Ирландия нарочно: или защото корабите им се разпадали на части, или защото екипажите умирали от глад, жажда и болести. Както отбелязва херцогът, адмиралът на флотата Рекалде и Де Лейва, заместник-командуващият, били сред първите, които се отправили към Ирландия поради горните две причини — корабите им били повредени и екипажите им измирали.

Онова, което ги сполетяло, след като стигнали суша, било изцяло въпрос на късмет и всички обстоятелства били против тях. Картата на Вагенхер била твърде малка, за да им бъде полезна практически, а картата на Ортелиус давала западния бряг на Ирландия почти като права линия, която отивала на север и се спускала на юг според компаса от шестнадесети век. Тя не подсказвала нищо за съществуването на големия нос на Мейо

и Конемара, който се издава петдесет мили навътре в морето западно от предполагемите й очертания и кулминира със скалите на Ернс и Ахил Хед. Поне десетина кораби отишли по̀ на север от тях, влезли на различни места в залива Донегол и вече не могли да се измъкнат покрай посовете, за чието съществуване не подозирали.

Де Лейва на „Рата Енкоронада" се озовал до самия нос, между Ернс и Ахил Хед, като влязъл в залива Блаксод, който е на север от остров Ахил. Той плавал с още едни средиземноморски кораб, „Дукеса Санта Ана". Двата кораба така уверено влезли в залива, че сигурно поне на единия от тях (може би на „Дукесата") имало някой, който бил идвал вече там. Но заливът има два ръкава. Северният води към пристанището Ели — едно от най-безопасните места по цялото крайбрежие, и „Дукесата" пуснала котва там. „Рата" обаче влязла в южния ръкав, който е открит за западен вятър, и пуснала единствената си останала котва срещу замъка Дуна.

Едва ли въображението на някой испанец можело да нарисува такъв унил пейзаж. Развалините на замъка все още могат да се видят на ниския бряг, пустеещи далеч от света. Лете са прекрасни, но през септември солените ветрове пищят из рупите и вълните се разбиват в подножието им. От другата страна на залива се издигат планините на остров Ахил, а навътре в сушата, зад замъка, се простира най-голямото торфено тресавище в цяла Ирландия — миля след миля прогизнала равна земя, непроходима за онзи, който не я познава. Когато на 21 септември 1588 година испанците пуснали котва там, в замъка и по брега нямало признаци за живот. Де Лейва изпратил петнадесет души с единствената лодка да потърсят вода и храна. Останалите ги наблюдавали как изтеглили лодката на пясъка, как влезли в замъка, излезли отново, как се посъвещавали нещо и след това тръгнали към тресавището. Никой вече не ги видял. Де Лейва ги чакал цял ден и след това пратил плувци, които се държали за бурета до брега, за да приберат лодката.

„Рата" била претъпкана с хора. Тя тръгнала от Коруня с триста трийсет и пет войници и осемдесет и четири моряци, което било малко повече от един нормален пълен състав. Но романтичният ореол и популяр-

ността на Де Лейва привлекли много по-голям брой млади благородници авантюристи, отколкото другите. На кораба имало около шестдесет такива господа и те всички си водели слуги: самият Де Лейва имал тридесет и шест прислужника, още неколцина имали около дузина и всички останали — поне по един. Така че на този 800-тонен кораб имало сигурно поне шестстотин души. Благородниците заемали много повече място от останалите и по-низшите класи сигурно живеели в ужасно притеснение. Въпреки това корабът участвувал много активно в битките по Ламанша и бил един от малкото, които поддържали херцога докрай в битката при Гравелин. Корпусът на „Рата" трябва да е бил разбит доста от отката на собствените му оръдия и още толкова от английските гюллета и ударите на вълните, а по време на атаката на браидерите той загубил главните си котви. През нощта приливът и вятърът започнали да го отнасят и призори той заседнал на брега, който се спускал полегато във водата.

За момента животът им не бил застрашен, но корабът бил неподвижен. Целият екипаж слязъл на брега, дори ранените и болните. Те влезли в празния замък и се укрепили, а след това според испанските обичаи изгорили кораба си.

Въпреки че бил блестящ придворен, де Лейва бил също така голям пълководец, който винаги намирал изход от положението. Два дни след корабокрушението той тръгнал с всичките си хора да обикаля залива Блаксод, за да стигне до „Дукеса Санта Ана". Разстоянието било само двадесет и пет мили, но дори и днес изминаването му по бреговата линия, покрай всички заливчета и през всички рекички, би било трудна задача; при това необходимостта да намират пътя без карта сигурно удвоявала разстоянието. Но те пристигнали и Де Лейва поел командуването на двата екипажа — около хиляда души на пустия полуостров, който отделял залива Блаксод от открито море.

Точно от такава ситуация се страхували английските управници — добре въоръжена и командувана испанска войска в тази почти недостъпна част на Ирландия. Всъщност Де Лейва при желание би могъл да сключи съюз с най-близкия ирландски вожд, да завладее целия северозападен край на Ирландия и да го управлява,

докогато си иска. Но единствената мисъл на испанците била да потеглят отново и да се завърнат в Испания възможно най-бързо.

Затова те позакърпили „Дукесата", който бил повреден като всички останали кораби, натъпкали се всички до един на борда му и отново излезли в морето. Но испанците не се заблуждавали, че корабът им можел да стигне до Испания, и затова тръгнали на север, за да се опитат да доплават до Шотландия.

Съществува едно-единствено описание на очевидец за по-нататъшните събития. Това са показанията на някакъв ирландец, дадени при разпита от англичаните, който пътувал с кораба. „Насрещният вятър — казва той — ги върна към земите на М'Суини не Доус, до едно място на име Лох Ерис, където пуснаха котва и където ги връхлетя страшна буря, която изпокъса всичките им въжета и изхвърли кораба на плитката." Земите на М'Суини не Доус се намират на северозапад от Донегол, а Лох Ерис е едно скалисто заливче, което сега се нарича Лохрос Мор. Де Лейва, добавя той, „преди да стигне до сушата, бе ранен в крака от кабестана на кораба, така че нито можеше да ходи, нито да язди". Изглежда, палецът на кабестана се счупил и една незакрепена подпора ударила Де Лейва по крака, като вероятно го счупила. Но той отново свалил огромния си екипаж на суша и те се укрепнали, този път на един остров в някакъв залив, където още тогава имало полуразрушен замък. Отново свалили на брега ръчното си оръжие и барута, дрехите и ризниците, парите и личните съкровища, които носел всеки благородник.

Англичаните от Елизабетинската епоха се подигравали на испанските благородници за контешките им обноски, но под лустросаната си външност испанците били твърди хора. Тези ужасни обстоятелства и двойното корабокрушение ги накарали да проявят истинската си храброст, особено Де Лейва. Те не се предали. Тревогата на англичаните растяла, защото М'Суини били войнствен клан. Бингам писал на Фицуилям, че очаква всеобщо въстание, и предричал, че испанците и ирландците щели да тръгнат заедно към главната квартира в Слайго, където командувал неговият брат. Де Лейва наистина се споразумял с М'Суини, но само за храна. От тях научил, че в пристанището Кнлибегс, което би-

ло на северния бряг на залива Донегол, двадесет мили на юг от Лохрос Мор през планините, имало още три испански кораба. Той заповядал да тръгнат натам; него самия трябвало да носят на носилка.

В Килибегс отначало наистина имало три кораба, но когато пристигнали, бил останал само един, тъй като другите два били непоправимо извън строя. Оцелял само галеасът „Хирона" и екипажът му се опитвал да го изкърпи с дъски от другите кораби. Рулят отново бил строшен. В селото се събрали около хиляда и шестстотни души. „Хирона" не можела да побере всички. Но някои от тях били ирландци, които искали да останат, а други — болните, ранените и умиращите — нямали сили отново да се впуснат в плаване и решили да си опитат късмета, като останат. Най-накрая отсели около триста души, а останалите хиляда и триста натъпкали в галеаса. На 26 октомври ремонтът приключил, доколкото било възможно, и корабът потеглил.

Усилията им да предприемат това плаване почти в средата на зимата, с ужасно претоварения и нестабилен кораб били обречени. Отново взели курс към Шотландия, заобикаляйки северния край на Ирландия с югозападен вятър. Но покрай северния бряг този фатален вятър — божият вятър, който толкова често духал против тях, обърнал от север, усилил се до ураган и ги отнесъл към брега. Корабът отново започнал да се разпада на части, изгубили руля, вълнението било твърде силно, за да използват греблата. Посред нощ близо до замъка Дънилус те се блъснали в един риф и за минути корабът бил смлян на трески. С изключение на деветима се издавили всичките хиляда и триста души, включително Де Лейва, командуващите и капитаните на другите три кораба, както и благородниците на много от най-видните испански фамилии.

В 1968 година мястото на катастрофата на „Хирона" беше открито от един белгийски водолаз, Робер Стенюи. Корабът бил изчезнал, стрит на парченца от бурите на четири века. Той не открил никакви дървени или железни части с изключение на една котва и няколко гюлле-та. Оцелели само бронзовите, златните, сребърните, оловните и медните предмети, закътани в скалните пук-натини. Стенюи извадил две бронзови оръдия, някои

навигационни уреди, хиляда и двеста монети, парчета от сребърни сервизи, което е най-трогателно — много от личните скъпоценности, медальони, пръстени и златни верижки на богатите испанци, там, където били паднали от телата на удавените благородници на Де Лейва. Някои бяха идентифицирани, като например пръстенът с името на мадам Шампаней и датата 1524 година — нейният внук дон Томас де Гранвела загинал при корабокрушението на двадесет и две години. Най-покъртителната находка от тази трагедия е златният пръстен на някакъв благородник от неговата любима. На него е изобразена релефна ръка, която държи сърце, и са гравирани думите No tengo mas que dar te — „Нямам какво повече да ти дам".

XVI

ИЗБАВЛЕНИЯТА

Осъденият на смърт в Северно море и после помилван от херцога капитан Франсиско де Куеляр успял по най-невероятен начин да се спаси от корабокрушението, англичаните и ирландците. Писмото, което написал през октомври 1589 година до един свой приятел („за да се развлека малко след вечеря", както казва той), е най-дългото от всички лични истории в армадата. То било публикувано за пръв път в 1897 година.

Куеляр все още се намирал на кораба на прокурора, комуто било наредено да го обеси, но той отказал. Това трябва да е бил средиземноморският кораб „Лавия", вицефлагманът на левантийската ескадра. Той пристигнал в залива Донегол с още два кораба и както мнозината други открил, че не може да се пребори с вълнението и вятъра покрай Ерис Хед, за да се измъкне отново. И трите съда пуснали котва край една пясъчна ивица, наречена Стрийда Страид, на няколко мили от град Слайго, където била една от щаб-квартирите на Бингам.

Стрийда и сега изглежда точно така, както е изглеждал преди четиристотин години, с тази разлика, че сега е популярно място за летни излети в събота и неделя. Той представлява голяма дъга от бял пясък и дюни с приливно мочурище зад тях, в чийто източен край се издига една скала, все още известна (както много други в Ирландия) като Карикиаспания — скалата на испанците. Брегът слиза полегато в морето на малка дълбочина и при западни урагани в него отдалеч се разбиват огромни вълни. На четвъртия ден от престоя на корабите там ги връхлетял подобен ураган и те споделили участта на много други испански кораби — последните им котви не издържали и те дрейфували, влачейки ги, докато не ги изхвърлило на плитко-то. И трите, пише Куеляр, били разбити на трески за около час. Шансовете на онези, които били в тях, да стигнат до брега през прибоя били минимални и казват, че повече от хиляда други се удавили.

Куеляр, който не умеел да плува, заедно с главния прокурор до последния миг се държал за юта на потъващия кораб, докато другите вълните ги повлекли през борда и те потънали или пък се хващали за парчета дърво или буркта. „Вълните и бурята бяха страшни — пише той, — а от другата страна сушата и брегът бяха пълни с врагове, които танцуваха и подскачаха от радост при злощастието ни; и когато някой от хората ни стигнеше до пясъка, двеста диваци и други врагове се хвърляха отгоре му и смъкваха от него всичко до конец, докато останеше гол, както го е майка родила."

Куеляр видял как старшият офицер на кораба дон Диего Енрикес с трима други благородници тръгнали с корабната лодка. Тя имала палуба и те се скрили отдолу, като накарали да заковат люка над главите им. Но върху лодката скачали толкова много други корабокрушенци, че тя се преобърнала и била изхвърлена на брега с дъното нагоре. Той също така видял един капак от люк да плава по вълните и се покатерил отгоре му с прокурора. Една вълна помела прокурора, който потънал, призовавайки бога — дрехите му тежали от зашити в тях монети. Някакво парче дърво премазало крака на Куеляр и после, без да знае как, вълните го изхвърлили на брега. „Враговете на брега, които съблича ха онези, дето бяха стигнали с плуване, не ме докоснаха и не приближиха, като видяха краката, ръцете и панталоните ми покрити с кръв. Продължих да пълзя полека, като срещнах много испанци, съблечени до голо, без никакви дрехи, треперещи от студа, който беше голям. През нощта спрях в един пущинак и измъчван от силни болки, легнах в някакви папури."

При него дошъл един гол младеж, който бил толкова потресен от всичко, че не можел да говори. Пристигнали двама мъже, единият въоръжен с брадва, и най-неочаквано нарязали папури и трева и ги покрили с тях, но младежът умрял през нощта.

На сутринта пристигнал английският гарнизон от Слайго, за да вземе участие в плячкосването. Куеляр се отдалечил с пълзене, но не можал да иде много далеч; движението му причинявало болки, а и не знаел къде да върви. През следващите дни той станал свидетел на всички етапи от тази ужасна трагедия. В едно абатство намерил дванадесет испанци, обесени на покривите

греди. В гората срещнал старица, която оплакала орисията му, и двама ирландци, които съблекли и последните му дрипи. Срещнал и едни англичанин, който го нападнал с нож и му прерязал сухожилието на крака, но една много красива девойка го избавила от него, като обаче, твърдейки, че е християнка, взела последното, което му било останало — мощехранителничката, която тя си окачила на врата. „Беше християнка колкото Мохамеда" — пише Куеляр; и в най-отчаяния момент обаче той не загубва способността си да оцени хубостта на момичето, а в ретроспекция проявява и чувство за хумор.

Английските войници и ирландските наемници залавяли всички испанци, които им изглеждали богати, и убивали останалите. Ирландците били пияни от грабеж и много малко ги било грижа дали ще убият човека, след като смъкнат дрехата му. Но след като оберели всичко, което имало за обиране, и оставели клетника гол и бос, показвали признаци на милосърдие и започвали да съветват голите нещастници накъде да бягат от англичаните. Именно хубавата девойка спасила Куеляр, като му пращала овесени питки и мляко и превръзки за раните му, а най-накрая и едно момче — може би по-малкия й брат, — което да го преведе до едно приятелски настроено село. Куеляр се увил в папрат и парче стара рогозка, която намерил, и куцукайки бос, поел от крайбрежието към планините.

На пръв поглед късметът му бил по-лош и от кучешки — сам, куц, гол посред зима, заобиколен от две групи воюващи врагове, на хиляди мили от дома, без да знае друг език освен испански и църковен латински. Но той очевидно бил общителен и привлекателен човек, а може би и хубавец. Също така бил много изобретателен и имал неизтощим инстинкт за самосъхранение. Разбира се, бил силно набожен и намирал сили да се моли. „Молех се Господу най-горещо — пише той за този свой преход до селото — да ме заведе нейде, дето да умра изповядан и с благословията му."

Трябвало му около седмица да стигне до селото, а когато го открил, останал разочарован. Вождът Брайън О'Рорк се бил някъде с англичаните и селото вече било залято от седемдесет гладуващи испанци. Някой обаче му дал едно старо одеяло, пълно с дървеници,

което, както казва той, поправило нещата. Куеляр отново тръгнал да скита и срещнал по пътя си един свещеник в цивилни дрехи, който говорел латински и разделил с него храната, която носел със себе си. Това бил първият местен човек, с когото могъл да общува по друг начин освен със знаци. Свещеникът го насочил към един замък на около двадесет мили оттам, за който казвали, че принадлежал на някакъв дивашки благородник, голям враг на английската кралица. Преди обаче да го открие, Куеляр срещнал един лош ковач, който го примамил в колибата си в една пуста долина и го накарал да му работи. „Казваше, че ще трябва да остана там до края на живота си — пише Куеляр — и че ще ме научи на занаята си. Не знаех какво да му отговоря и не се и опитвах от страх да не ме натика в ковашкото огнище. Работих с духалото повече от седмица, за да не го дразня — него и проклетата старица, която му беше жена." Изглежда, на Куеляр изобщо не му минавало през ум, че ковачът сигурно смятал това за милосърдие.

„Историята е смехотворна — пише той на приятеля си, — но вярна, както това, че съм християнин, затова ще я продължа до края, за да има на какво да се посмееш."

Отново се появил свещеникът и го отървал. Замъкът бил Росклохър. Част от руините му все още могат да се видят на едно много малко островче в Лох Мелвин. Вождът бил Дартри от клана Маккланси. Куеляр не успял да стигне много далеч въпреки скитанията си през тези седмици — Росклохър е само на дванадесет мили от Стрийда по права линия. Там обаче той намерил някакъв приют и останал три месеца, живеейки според думите му като истински дивак, подобно на ирландските си домакини. Дартри вече бил събрал десетина други испанци, много доволен, че можел да ги използва като вече обучени войници в неспирните му стълкновения с англичаните и другите ирландски вождове. Куеляр обаче не падал духом. „Жената на моя господар — пише той — беше извънредно красива и проявяваше голямо милосърдие. Един ден седяхме на слънце с неколцина от приятелките и родините ѝ и те ме разпитваха за Испания. Накрая някой предложи да им гледам на ръка и да им предскажа бъдещето. И благодарейки

Богу, че можех да бъда и по-зле, отколкото да се правя на циганка пред дивацните, започнах да разглеждам ръцете на всяка от тях и да им бръщолевя хиляди глупости, които толкова им харесваха, че никой друг испанец не успя да спечели такова благоволение. Денем и нощем мъже и жени ми досаждаха да им предсказвам бъдещето и винаги бях сред такава тълпа, че трябваше да помоля господаря си да ми разрешн да напусна замъка му. Той не ми позволи, но заповяда никой повече да не ми досажда и безпокон."

Куеляр сигурно учел бързо езика, предимно от състрадателни девойки. Той, естествено, си съставил много лошо мнение за жизнения стандарт и цивилизацията в Ирландия, където, казва той, нямало истина и справедливост и всеки правел каквото си иска. Но обобщението му за поведението на ирландците е честно. „Дивацните ни обичаха — казва той, — защото знаеха, че сме дошли против еретиците, а без помощта на онези, които се грижеха за нас, нито едни нямаше да остане жив. Затова изпитвахме добри чувства към тях, макар че най-напред ни ограбиха и съблякоха до голо и откраднаха от нас големи богатства в пари и скъпоценности."

Наскоро след това му се отдал случай да се отплати за покровителството на Дартри. Плъзнали слухове, че самият губернатор сър Уилям Фицуилям бил тръгнал с хиляда и седемстотин души войска да събере останалите живи испанци и да накаже онези, които им дали подслон. Дартри решил, че не може да удържи Росклохър, и се оттеглил в планините с целия си клан. Но Куеляр и испанците решили да останат да защищават замъка от нападателите му. Те се въоръжили с няколко товара камъни, шест мускета и шест арбалета.

Историята на Куеляр не изобилствува с дати — без съмнение той отдавна бил спрял да брои дните, — но походът на Фицунлям от Дъблин на север и обратно започнал на 4 ноември и свършил в деня преди Коледа; така че трябва да е било краят на ноември, когато стигнал до Росклохър. Преди това Фицуилям минал на кон по плажа в Стрийда. Били му съобщили, че там имало 1200—1300 трупа. Но онова, което направило впечатление на губернатора, било „голямото количество дървен материал от катастрофиралите кораби, което по мое мнение (като не съм вещ да преценя) е повече от до-

статъчно да се построят пет от най-големите кораби, които съм виждал. Освен това има много големи лодки, въжета и други подобни и няколко мачти със забележителна дължина, като според мен дори и от две наши не би могло да се направи една такава."

В доклада си до Съвета на кралицата Фицуилям пише малко за клановете в далечния северозапад, защото те всички се били изтеглили в планините, щом научили за похода му, и изобщо не споменава за Росклохър. Той не успял да го превземе.

Колкото и невероятно да изглежда на пръв поглед единадесет души да успеят да удържат замък срещу хиляда и седемстотин, всъщност замъкът бил недостъпен за войските на английския губернатор. Бил заобиколен с дълбока вода, най-близкият бряг представлявал тресавище и може би Дартри се страхувал да не бъде обсаден в замъка с твърде много гърла за хранене. Англичаните имали кавалерия и пехота, но нямали лодки и артилерия, затова атаката им срещу замъка, меко казано, била доста вяла. Те спрели на лагер на около миля и половина от замъка и демонстративно обесили двама испанци, които били заловили до този момент. Изпратили тръбач, който да съобщи на защитниците да се предадат и да им обещае, че ще ги върнат здрави и читави в Испания. Куеляр му извикал да приближи под предлог, че не чува. Но тръбачът така и не се приближил дотолкова, че испанците да използват оръжието си. След това извила виелица и англичаните вдигнали лагера.

Дартри се завърнал ликуващ, „предлагайки им всичко, което имаше. Искаше да ме ожени за сестрата на жена си. Аз му благодарих и в замяна поисках водач, който да ме отведе там, където мога да взема кораб за Шотландия. Той не искаше да ме пусне, нито пък някого другиго от испанците; казваше, че по пътищата ни дебнели опасности, но всъщност искаше да ни задържи при себе си като стража. Неговото дружелюбие ми се стори прекалено и с четирима други испанци тайно решихме една сутрин да тръгнем два часа преди съмване, така че да не могат да ни настигнат по пътя."

От малкото незаловени испанци след кампанията на Фицуилям в Ирландия повечето сигурно били в същото положение — войнствените вождове на клановете се

отнасяли с тях като с почетни гости заради военното им умение, но всъщност испанците оставали техни пленници. Осем години по-късно, когато в Испания отново се обсъждало нахлуване в Ирландия, осем оцелели испанци от армадата, които все още служели при ирландските вождове, изпратили петиция до краля да им изплати заплатите.

Останалите може би намерили жени, които ги съжалили, и те останали да живеят там, доволни от скромното съществуване на рибари или пастири или пък от някой друг занаят, който бил упражнявали, преди да станат войници. От векове съществува легенда или предание, че жителите на Западна Ирландия дължат мургавия си тен на оцелелите корабокрушенци от армадата. Спасилите се испанци били достатъчно жизнени и без съмнение достатъчно ирландски девойки тогава ги намирали за привлекателни и романтични — много по-различни от съпрузите им с техните дебелашки обноски. Ако четем между редовете историята на Куеляр, той очевидно намеква, че бил направил каквото могъл. Но изглежда доста невероятно толкова малко на брой испанци и за такъв кратък престой да оставят трайна следа в местната раса. Същото твърдят и за Феър Айл, където испанците далеч превъзхождали по брой местните момичета и останали там цял месец, без да воюват, затова този случай изглежда по-вероятен.

Куеляр обаче не възнамерявал да прекара остатъка от живота си сред диваците. Той вече знаел къде да иде и наскоро след Коледа предприел един преход, който му отнел двадесет дни, нагоре към северното крайбрежие, а после покрай него, докато стигне замъка Дънлус на Сорли Бой. Напредвал бавно, защото една от раните в крака му се отворила. Куцайки, той не можел да върви с останалите испанци и те го изоставили, а когато стигнал, останал разочарован. Местността гъмжала от английски войници, а вождът, когото търсел — не Сорли Бой, а един друг, на име О'Кахан, — бил преминал на страната на англичаните и отказал да се срещне с него.

Отново го спасили жените. „Когато ме видяха самотен и болен, съжалиха ме и ме взеха в малките си колиби в планините, където останах един месец в безопасност, като ме лекуваха, така че раната ми заздравя."

Като всички класически истории за бягства разказът на Куеляр достига кулминацията си при сблъскването му с врага лице в лице. Когато О'Кахан отсъствувал, той слизал до селото, където, естествено, познавал няколко много красиви девойки, които посещавал от време на време „да пообщуват и се поразговорят". Един ден пристигнали на посещение и двама английски войници. Те го попитали дали е испанец и той отговорил, че е един от войниците на дон Алонсо Лусон, че се бил предал, но не успял да замине поради раната в крака си. Те му казали да почака, защото трябвало непременно да отиде в Дъблин, и ако не можел да върви, щели да му намерят кон. Куеляр проявил готовност, при което англичаните се успокоили и „започнаха да се забавляват с девойките". Тогава той побягнал и се скрил в един къпинак, където срещнал две момчета, които пасели крави. Момчетата отново го завели в планините, докато шумът, който се надигнал в селото около случката, се уталожил. Най-накрая Куеляр срещнал един епископ, който събирал оцелелите испанци и можел да намери кораб до Шотландия.

След един тежък морски преход при бурно море там го очаквало ново разочарование. „Казваха, че кралят на Шотландия защищавал всички испанци, които пристигнели в кралството му, давал им дрехи и място на корабите до Испания. Но това бяха само лъжи, той не бе сторил добро на никого и не беше похарчил дори петак за благотворителни дела. Изтърпяхме големи лишения и прекарахме шест месеца в дрипите, с които пристигнахме. Защото шотландският крал е едно нищо: той не прави ни крачка и не хапва ни хапка без заповед от кралицата на Англия."

Задала се нова зима, докато в отговор на молбата до Парма пристигнал кораб от Фландрия, който да събере всички испанци срещу пет дуката на човек. Но дори и тогава приключенията на Куеляр не свършили. Корабът бил нападнат от холандци край Дюнкерк и заседнал на плиткото. Точно една година след първото си корабокрушение Куеляр преживял второ. Но късметът му все още не го бил напуснал. От двеста и седемдесетте испанци се спасили по един на всеки трима и той бил сред тях, като изпълзял на брега само по риза.

На 21 септември, в деня, когато корабът на Де Лейва

бил изхвърлен на плиткото в залива Блаксод, друг кораб станал жертва на бурната морска стихня и прилнвното течение в другия край на Ирландия. Това станало сред островите Бласкет, в края на полуостров Дингъл, в най-югозападната част на страната. И този епизод имал многобройни свидетели на суша и по море.

Всичко започнало десет дни преди това, когато галеонът „Сан Хуан Баутиста", вицефлагман на кастилската ескадра, открил суша там, където тя не би трябвало да съществува. Негов командир бил Марко де Арамбуру, който водел подробен и описателен дневник. Галеонът изгубил основното ядро на флотата край Рокал на 27 август. След това още три дни с мъка напредвал на запад, докато по наблюдения на слънцето, измерване на дълбочината и изчисления преценил, че се намират на 58° северна ширина, далеч от Ирландия. След това, горе-долу в изпълнение на заповедите, дадени от херцога, корабът тръгнал на югозапад, като се възползвал и от най-малките промени във вятъра. На 9 септември определили по слънцето, че се намират на 54° северна ширина, което е ширината на Ахил Хед. Според изчисленията си все още смятали, че се намират на сто и двадесет левги (което се равнява на сто и двадесет мили) западно от Ирландия. Но на съмване на 11 септември отново видели островите.

Така че „Сан Хуан Баутиста" не бил сред корабите, които нарочно поели към Ирландия за храна и вода. Той стигнал дотам поради комбинация от навигационни грешки. Ирландският бряг бил издаден много по̀ на запад, отколкото показвали картите, и дори един добър навигатор след седмици борба със силни и променливи ветрове и силно вълнение можел да сбърка със стотина мили в дължината си.

На 11 и 12 септември отново поели на запад, като се борели с вятъра. През нощта ги връхлетял „много свиреп ураган от юг, с бясно вълнение и тъмнина като в рог поради ниските и тежки облаци". Той отново върнал кораба. През следващите два дни вятърът духал от запад и северозапад и те зърнали за малко два други кораба. Призори на 15 септември отново видели два големи острова и суша отдясно. „Другите два кораба се насочиха в открито море и ние познахме в тях флагмана на Хуан Мартинес де Рекалде и една фрегата.

Обърнахме към флагмана с вятър по траверса, защото изобщо не познавахме този бряг и се бяхме отчаяли, че няма да го избегнем. Адмиралът заобиколи единия от островите, а след това се насочи право към сушата, която се виждаше пасреща му. Последвахме го навътрено, предполагайки, че знае къде отива."

Няма никакви сведения защо адмирал Рекалде се оказал там. За него нямало никаква вест, откакто заобиколили Шотландия от север, и Калдерон, който знаел, че флагманът на Рекалде бил силно повреден, решил, че го бил видял да взема курс към Фарьорските острови. Бинъм твърдн, че корабът на Рекалде бил сред няколко съда, потърсили подслон в устието на Шанъи, но един член на екипажа, когото заловили и разпитвали, казал, че не били виждали суша преди това. Същият човек съобщил, че Рекалде бил много болен и не бил ставал от койката си до деня, когато видели суша.

Но Арамбуру бил прав в предположенията си, че адмиралът познавал мястото, където отивали. Това било единственото място по ирландското крайбрежие, което познавал отпреди. В 1580 година, като командуващ ескадра от шест испански кораба, той докарал ирландски наемници в пристанище Смъруик, което било на по-малко от дванадесет мили от мястото, където отивали сега. Ирландският десант както обичайно претърпял несполука, но Рекалде имал достатъчно време да изследва брега.

Интересно дали отивал там нарочно, защото екипажът му умирал от жажда, или това било чиста случайност. Той може да е открил мястото, като умишлено е плавал на юг покрай брега, докато стигне 52° северна шнрина, а след това е продължил на изток, докато измерването на дълбочината му покажело, че наближава. Или пък може би вахтеният офицер, както и Арамбуру, с ужас и почуда видял суша и извикал адмирала да стане, а адмиралът с не по-малко учудване или с престорено всезнайство извикал: „О, да, знам точно къде се намираме."

Във всеки случай той познавал Големия Бласкет и знаел, че в протока между островите и сушата имало подходящо място за пускане на котва, както и това, че когато приближавали от север при западен или югозападен вятър, имало един възможен, но опасен начин

за влизане — един много тесен и криволичещ канал между Големия Бласкет и по-малките острови, с рифове на север. Арамбуру видял как корабът на Рекалде свил към някаква, както на него му изглеждало, непрекъсната линия от разбиващи се вълни. Той доверчиво го последвал, а подире му идвала фрегатата. Протокът се открил пред очите им, макар че за миг затаили дъх, докато водата се пенела от двете им страни, след това обаче се намерили вътре и трите кораба пуснали котва в спокойни води край един пясъчен плаж в северозточния край на острова. Едва ли бихме могли да посочим друг по-смел пример за мореплавателско майсторство в историята на корабите с право ветрилно стъкмяване.

Първата работа на испанците била да си сравнят котвите, които им били останали след Кале. Арамбуру имал само едно котвено въже, а Рекалде бил останал без главната си котва, която тежала тон и половина. Рекалде пратил на Арамбуру две въжета и една малка котва със счупен щок, а Арамбуру му пратил голяма котва. След това по заповед на Рекалде седем моряци с една лодка тръгнали да търсят вода. Представлявали странна смесена група — холандец, баск, италианец, двама португалци и един шотландец, когото взели от риболовните лодки край Феър Айл. Може би Рекалде смятал, че ще имат по-голям шанс от испанците, но нито един не се завърнал повече. От скалите ги наблюдавали много хора и вестта за идването им била стигнала до английския гарнизон в Дингъл. Моряците били заловени още щом стъпили на брега. Били подложени на разпит — отново от Дейвид Гуин, като това, което разказали всичките, успокоило англичаните — на борда на „Сан Хуан" имало „осемдесет войници и двадесет моряци, болни на легло, които мрат всеки ден, а останалите са много слаби и капитанът много тъжен и немощен... На флагмана са останали само двадесет и пет бъчви с вино и много малко хляб, никаква вода, освен тази, която носим от Испания и която вони ужасно, и (осоленото) месо не може да се яде, толкова силна е жаждата... Адмиралът смята да отплава за Испания с първия попътен вятър."

Изявленията им звучали трагично, особено като вземем предвид, че били подложени на жестоки мъчения,

за да проговорят, и че щом съобщели малкото, което знаели, веднага ги извеждали на бесилото.

На другия ден Рекалде отново се опитал да прати група на брега — петдесет добре въоръжени войници, но те не могли да слязат. „Откриха само големи скали — пише Арамбуру — и море, което се блъскаше в тях, а покрай скалите вндяха да маршируват стотина мъже, които носеха бяло знаме с червен кръст." Англичаните или техните ирландски войски вече били пристигнали и следели всичко, което ставало в протока, абсолютно сигурни, че испанците нямали нито сили, нито дух да нападнат. Рекалде се отказал от ирландския бряг, но с голяма мъка налял малко вода в бъчвите от един извор на върха на скалистия остров. Арамбуру не могъл да си налее, защото нямал лодка.

На 21 септември, след като корабите стояли вече цяла седмица там, ги връхлетял свиреп западен ураган. Това трябва да е бил същият ураган, за който херцогът пише, че се извил на около стотина мили по̀ на запад на 18 септември, същият, който изхвърлил кораба на Де Лейва на плиткото в залива Блаксод и трите испански кораба на Стрийда Страид, макар че последното корабокрушение е датирано три дни по-късно. Според легендите армадата била потопена от страхотни бури, но испанците просто не познавали Северния Атлантик през септември, а на англичаните им било по-удобно да приемат, че господ изпратил специални ветрове, за да унищожи враговете им, което доказвало, че бил на тяхна страна. Всъщност само бурята на 21 септември предизвикала коментар от страна на англичаните, които живеели в Западна Ирландия — един от тях я нарича „жестока буря с извънредно силен вятър, каквато не бяхме виждали и за каквато не бяхме чували от дълго време". Изглежда, че бурите, с които испанците се били сблъскали до този момент, вълнението, което разхлабвало корпусите на корабите им и ги изхвърляло на плиткото, били обичайните бури на равноденствието, а съвсем не изключителните ветрове, изпратени от небето според легендите.

Онази сутрин в Бласкет Саунд ураганът връхлетял изневиделица от небе „безоблачно и с малко дъжд", казва Арамбуру. За да може един ураган да направи впечатление по това време на годината, би трябвало да

бъде поне десет бала. Всеки, който е виждал крайбрежието на Атлантика при такъв вятър, може да си представи Бласкет Сауид — солените пръски, които вятърът прехвърлял през хилядафутовия връх на острова от външната му страна и носел далеч навътре в сушата; скалите и по-малките островчета, скрити под пяната; дори там, където испанците били пуснали котва, вятърът помитал пяната от гребените на вълните и я отнасял със себе си в завихрени стълбове; и шума — онзи несплетен рев на вълните наблизо и далеч, и писъка на вятъра в такелажа. В такава буря границата между въздуха и водата се замъглява, сетивата се притъпяват и за всяко действие са нужни усилия.

Имало обаче едно нещо, което не било известно дори на Рекалде, и всъщност никой не знаел за него, докато през 70-те години на XX век леководолазите не претърсили протока — това, че дъното държало зле котва, че било само голи скали с тънък слой пясък. Корабът на Рекалде пръв повлякъл котвата си. Течението го отнесло върху кораба на Арамбуру. Рекалде пуснал втора котва, но преди тя да успее да задържи, корабите се сблъскали и кърмовият фенер заедно с такелажа на бизана станали на парчета.

В разгара на всичко това за тяхна най-голяма изненада видели още един кораб, който влизал от изток. Това бил средиземноморският „Санта Мария де ла Роса", който бил по-голям и от двата галеона. На влизане той дал оръдеен изстрел, като че ли искал помощ, а след това още един. Всичките му ветрила били накъсани на парчета с изключение на фока. Пуснал само една котва — както предположил Арамбуру, сигурно единствената, която му оставала.

След това приливът се втурнал на северозапад през протока със скорост два възла и обърнал всички кораби срещу вятъра, като течението ги биело в кърмата. „Санта Мария" издържал два часа. После приливът обърнал и под натиска на вятъра и течението корабът повлякъл котвата си, закачайки пътьом въжетата на Арамбуру, като също го отнесъл подветрено. „Известно видяхме, че потъва, като се опитваше да вдигне фока. След това се скри под вълните с всички хора на борда си, без жива душа да се спаси — чудовищна и ужасяваща гледка. Ние продължихме да влачим кот-

вата си в същата посока, към нашата гибел. Но предвиждайки това, Господ ни научи да сложим нов щок на котвата, изпратена от Хуан Мартинес. Пуснахме я нея и тя ни обърна с носа срещу вятъра; тогава изтеглихме другата и открихме, че от щока е останала само половината, защото се беше изпочупил."

Никой не успял да размени и дума със „Санта Мария" — той изникнал от бурята и два часа по-късно изчезнал под вълните.

Всъщност един човек оцелял от това корабокрушение — някакво италианче на име Джовани, син на пилота на кораба. Вълните го изхвърлили на брега, „гол на една дъска", и той веднага бил заловен. През следващите дни го подложили на разпит повече от три пъти. Влачейки котва, казал той, корабът се блъснал в една скала по средата на протока. Баща му, пилотът, прерязал котвеното въже. Това станало точно тогава, когато Арамбуру видял, че се опитвали да вдигнат фока, и от мореплавателска гледна точка било единственото, което могли да сторят. Начинът, по който се разбивали вълните, показвал, че скалата била тясна и че котвата ги държала за нея, а единствената надежда за кораба била да го оставят да бъде изхвърлен на сушата. Но един сухопътен капитан, който нищо не разбирал от мореплаване, убил пилота. Няколко благородници се опитали да се спасят с корабната лодка, но не могли да отвържат въжето и потъващият кораб я повлякъл със себе си.

Онова, което най-много поразило англичаните, бил броят на разните важни личности, които Джовани твърдял, че се намирали на борда в момента на корабокрушението; той споменал сред тях Окендо и принц Асколи. Притиснат от разпитващите, дори описал как изглеждал принцът и с какво бил облечен. Джовани, разбира се, грешал — нито принцът, нито Окендо се били качвали някога на този кораб, нито пък другите споменати от момчето изтъкнати благородници. Може би то просто се заблуждавало — синът на един пилот със скромно потекло не би могъл да контактува с благородниците, които виждал наоколо си. А може би усетило, че англичаните искали да чуят именно такова нещо, и в ужаса си все повече украсявало своя разказ с надеждата да продължи живота си. Естествено, то не успяло.

След като изтръгнали от него всичко, което могли, англичаните го обесили като останалите.

Същия ден пристигнали още два кораба. Единият не е идентифициран със сигурност, може би е бил някакъв пинас. Другият бил поредният „Сан Хуан Баутиста" (което всъщност означава св. Поан Кръстителя) — и така в протока се събрали три „Сан Хуана". Последният не бил галеон, а търговски кораб от Западните Индии. Без да бъде боен ветроход, бил строен за силно вълнение и дълги плавания. Той обаче нямал главна мачта и корпусът му бил толкова облъскан, че капитанът се отказал от всякаква надежда да стигне до Испания. На другия ден след пристигането му, когато бурята се поуталожила малко, той пристигнал с лодка да докладва на адмирала. Рекалде се съгласил да вземе екипажа и да потопи кораба. Тъй като собственият му кораб не бил в много по-добро състояние, адмиралът разделил войниците между Арамбуру и пинасите.

С още сто души на борда, които трябвало да храни, Арамбуру бързал да тръгне. Рекалде му разрешил и сутринта на 23 септември той зарязал котвата си, заседнала сред скалите, и разпънал ветрила с лекия бриз. Изкарали още едно кошмарно плаване между рифовете, този път не в урагани, а при бриз, който непрекъснато спадал до безветрие и оставял кораба да дрейфува с прилива. Все още не се били измъкнали, когато се спуснала нощта и излязъл насрещен вятър.

„В тази тъмна и облачна нощ се опитахме да минем наветрено на рифовете, но приливът не ни позволи, поскоро ни тласкаше към гибел. Обърнахме и опитахме още веднъж да минем през една пролука между островите. Вятърът се усилваше, а и вълнението бе силно, с тежки облаци и буйни пориви вятър и дъжд. По волята на Божията майка, на която всички се молехме, намерихме пътя. Цяла нощ плавахме на запад и на сутринта бяхме на осем левги от сушата."

Рекалде останал още четири дни, опитвайки се да спаси оръдията на напусналия „Баутиста", което при създалите се обстоятелства и при здравословното му състояние свидетелствува за неговата изключителна решителност и енергия. Не е известно какво станало с „Баутиста" по-нататък. Почти сигурно е, че Рекалде го е запалил. Може би котвеното му въже е изгоряло

и горящите останки са били изнесени с теченнето от протока и са потънали на дълбокото.

И Рекалде, и Арамбуру стигнали до Испания — Арамбуру, за да направи блестяща карнера в мореплавателското дело, Рекалде, за да умре. Може би Рекалде е най-героичната фигура и от двете страни в тази кампания. На шестдесет и две години той вече бил твърде стар за такова приключение и бил болен още преди да тръгне. Въпреки това винаги проявявал мъдрост, вярност към херцога и краля и бил на предната линия във всички битки от Плимът до Гравелин. Като последен дълг Рекалде докарал кораба си с остатъка от екипажа му обратно в Коруня, след което легнал, за да умре. Умрял четири дни след като вече бил в безопасност — казват, че от срам и ужас пред поражението. Човек не умира само от мъка, но може би Рекалде смятал, че това ще обремени твърде много старините му, и оставил изтощението да следва своя път.

XVII

У ДОМА

В началото на септември Дрейк все още смятал че армадата би могла да се върне — ако не за друго, то поне принудена от неблагоприятните ветрове. Изминали около шест седмици, откак била изчезнала на север, докато англичаните в общи линии се уверили, че повече нямало да дойде и че вече можели да отслужат благодарствен молебен в катедралата „Сейнт Пол". Те, разбира се, изпитвали голямо облекчение, но не и онова ликуване, което би им донесла една абсолютна победа.

През тези шест седмици старшите офицери във флотата, най-вече Хауард и Хокинс, се борели за каузата на болните и изоставени английски моряци, пледирайки сърдито за припаси, за да ги нахранят, и пари — да им платят. Затова нямали никакво настроение да се самопоздравяват. Англия също не проявила особена благодарност към флотата за усилията ѝ. Критикували Хауард за начина, по който се бил сражавал, и за това, че не успял да унищожи армадата. Единственото нещо, което предизвикало възмущение и хвалби от страна на командуващите английската флота, били историите за испанските победи, разпространявани от Медина. Хауард писал до английския пратеник в Париж да уведоми Медина, „че прогнилите кораби на Нейно величество се осмелиха да излязат срещу здравите кораби на неговия господар и да ги облъскат, макар че на всеки наш се падаха по три от техните големи кораби; въпреки това намалихме броя им с шестнадесет или седемнадесет, като благодарение Богу пратихме три от тях за риба на дъното на морето".

Англичаните също така публикували и сатирична листовка, озаглавена „Куп испански лъжи, пуснати по света, в превод от оригинала, сега вече опровергани и след справедлива преценка заклеймени като неверни, изопачаващи и грозни измисляци, заслужаващи да бъдат прокълнати и изгорени". В листовката съвсем справедливо се казва, че „при всичките си надути хвалби, обикаляйки Англия, те не можаха да потопят или

пленят ни един наш кораб, барк, пинас или лодка, нито пък да изгорят дори една овча кошара на английска земя". Далеч по-несправедливо листовката описва армадата като „разбита и пръсната от Лизард до Кале, а от Кале — прогонена далеч от Англия, покрай Шотландия и Ирландия".

Но това било журналистика. Хората, които разбирали от тези неща по онова време, не смятали победата за славна и едва много по-късно историята я направила такава. Може би добре известният надпис на поръчания от кралицата възпоменателен медал посочва най-добре в каква светлина би трябвало да разглеждаме събитието: Flavit Jehovah et dissipati sunt — „Господ духна и те се пръснаха", както и куплетът от песента, написана от Елизабет, която пеели по Флийт Стрийт или може би край Темпъл Бар, докато тя прекосявала града, за да отиде на вече по-официалния втори благодарствен молебен в „Сейнт Пол":

Душа, до трона Божий ти се въздигни,
мощ нему пожелай, хвала възпей му ти,
че обузда духа на принцовете и
извърши чудеса в царуването ми —
разбуни той вълни и ветрове
да разпилеят мойте врагове.

В сраженията между ветроходите най-важният фактор винаги си оставал вятърът. Колкото смели и изкусни да били екипажите, колкото хитроумни да били плановете, смяната на вятъра променяла всичко. Ако вярвали (както всеки един от тях вярвал повече или по-малко по онова време), че бог следи какво правят хората и се разпорежда накъде да духа вятърът, от това ясно следвало, че и морският бой бил директно подчинен на волята му. От Лисабон до Коруня вятърът бил неблагоприятен за армадата. През целия път от Коруня до Кале с изключение на една кратка буря той отговарял точно на желанията на испанците. В нощта на атаката с брандерите същият вятър бил благоприятен за англичаните. В деня на битката край Гравелин, духайки откъм сушата, той още повече утежнил положението на испанците, а когато обърнал и ги изкарал от плитчините, завинаги им отнел шанса да се срещнат

с Парма. Най-накрая ветровете на Северния Атлантик потопили корабите им, прераствайки в легендите в буря, изпратена свише. Така че и двете страни можели да припишат резултатите от кампанията на божията намеса. Като победители англичаните биха се радвали повече, ако можеха да кажат, че превъзхождали испанците по сила, но предпочели да твърдят, че господ бил на тяхна страна. За испанците пък било по-лесно да признаят поражение от божията десница, отколкото от себеподобните си.

На 21 септември, три дни след първия молебен в „Сейнт Пол" — онзи съдбовно бурен ден, когато потънала „Санта Мария" и Де Лейва преживял първото си корабокрушение, херцогът, на борда на „Сан Мартин", съзрял бреговете на Испания. Разбира се, не лично, защото бил много болен и както и Рекалде, прекарвал по-голямата част от времето през последните седмици в каютата си. Корабът му по това време бил останал сам. Пилотът смятал, че били край Коруня, но при тях дошла лодка и им обяснили, че това бил Сантандер и че поради безветрието имало опасност теченията да ги отнесе на плитките. Херцогът заповядал да дадат оръдеен изстрел, за да извикат лодки, които да ги изтеглят. Когато лодките пристигнали, него го откарали на брега, а Диего Флорес останал да закара кораба в пристанището. Херцогът бил прекарал четири месеца и половина на този кораб и нямал никакво желание повече да го вижда, нито него, нито морето.

На 23 септември изпратил писмо до краля. Осем кораба, съобщавал той, вече били в Сантандер, пет или шест под командата на Окендо наближавали пристанищата на Биская и казвали, че още шест или седем били на дрейф покрай брега; надявал се с божия помощ и останалите да се завърнат един подир друг. Що се отнасяло до него, той бил болен от треска и дизентерия от двадесет и пет дни и толкова бил отслабнал, че не можел да поеме решаването на многобройните неотложни въпроси „Бедите и нещастията, които преживяхме, не могат да се опишат, Ваше величество. Те надминаха всичко, изпитано в предишните плавания. Някои от корабите, които сега са тук, плаваха две седмици без капка питейна вода. На моя кораб сто и осемдесет ду-

ши умряха от болести, трима от четиримата пилоти не издържаха, а останалите на борда са болни, повечето от тифус и други заразни болести. От шестдесетте души, които водех със себе си, всичките или измряха, или се разболяха и останаха само двама, годни да ми прислужват. Но да поблагодарим Богу за туй, що ни е отредил.

Но колкото и да страдахме, сега сме още по-зле, защото всички са болни и малкото сухари и вино, които имаме, ще свършат след седмица. Положението ни е плачевно и аз умолявам Ваше величество по-скоро да изпрати пари, за да купим най-необходимото... Всичко е в безпорядък и трябва веднага да се повери на компетентен човек, защото аз не съм в състояние да се заема с това."

Както обикновено, той омаловажавал усилията си — вече бил пратил специален пратеник в Коруня за припасите, които смятал, че били събрани на тръгване, и отправил молба до архиепископа за лекари и болногледачи.

Същия ден херцогът наредил на военния съветник Бобадильо да замине с доклад при краля в Ескориал, като му връчил още едно писмо: „Моля Ваше величество да се доверите на разказа му, защото той бе очевидец и ще ви каже истината. Той също така ще потвърди колко е разклатено здравето ми и че не мога да остана да служа на Ваше величество тук, защото истината е, че се завърнах с последни издихания. На легло съм и не съм в състояние да се заема с нищо, колкото и да желая това."

Въпреки доверието на херцога Бобадильо без съмнение разказал един пристрастен вариант от гледна точка на сухопътните войски, в който морските капитани играели позорна роля. Може би затова дон Диего Флорес, военноморският съветник на херцога и колега на Бобадильо на флагманския кораб, бил единственият, когото кралят хвърлил в тъмница. Но, разбира се, Бобадильо не можел да разкаже всичко, защото нито той, нито херцогът били чули за катастрофите в Ирландия, които все още продължавали.

Около четири седмици след пристигането на херцога в Сантандер в северните пристанища на Испания продължавали да пристигат, кретайки, корабите на армадата. Всички, които следвали заповедите му, се за-

върнали, макар че много от тях били пред потъване и всички кораби до един били натъпкани с мъртви и умиращи хора. Надеждата да се завърнат и останалите бавно угасвала — минало доста време, докато приемат мисълта, че другите кораби няма да се върнат. До ден-днешен не е известно колко точно кораба загубила армадата. След завръщането ѝ, може би през октомври, били публикувани два списъка — един на завърналите се и един на липсващите кораби. И в двата списъка фигурират по шестдесет и пет кораба: шестдесет и пет спасени и шестдесет и пет изчезнали. Казват, че сред изчезналите били четиридесет и едни от големите кораби, три галеаса, една галера и двадесет пинаса. Но списъците положително не били точни. Някои кораби фигурирали и в двата — дори и тогава чиновниците се объркали от факта, че твърде много от тях имали едни и същи имена. Няколко, обявени за изчезнали, били в безопасност — например урката „Давид Чико", която загубила мачта няколко дни след като напуснали Лисабон, вероятно била стигнала до някое пристанище; галеасът „Суинга", който почти стигнал до Испания, бил издухан после от вятъра обратно в Ламанша и най-накрая се оказал в Хавър, където прекарал почти година в ремонт; урката „Фалкон Майор", която била пленена от англичаните, на следващата година се върнала към обичайната си търговия. Някои от двадесетте липсващи пинаса, изпратени от херцога с донесения никога повече не се върнали във флотата, но били в безопасност в някое пристанище. И накрая списъкът включвал например една урка, която потънала край пристанището, след като била стигнала до Испания, и един галеон — флагмана на Окендо „Санта Ана", който се взривил и потънал в Сантандер със сто души на борда си. Историците все още умуват дали да смятат този кораб за жертви на кампанията или не.

През 50-те години професор Гарет Матингли стигна до заключението, че броят на изчезналите кораби е твърде голям — според него те били най-много четиридесет и четири, а не шестдесет и пет. Но според професора само десет кораба „били потънали край Ирландия", докато според последните изследвания на г-н Нийл Фалън в тази страна се споменават двадесет и шест кораба, включително няколко пинаса, изхвърлени на

плиткото или потънали край бреговете на Ирландия. И така, след като се прибавят още шестнадесет кораба към списъка на професор Матингли и се извадят три от стария списък, получават се почти същите цифри — шестдесет и шестдесет и два.

Но точният брой в случая не е най-важното. Достатъчно е да кажем, че повече от една трета или може би почти половината от сто и тридесетте кораба, които тръгнали от Испания, никога вече не се завърнали. Много по-важно е, че голяма част и може би повечето от онези, които се завърнали, били зле повредени, не можели да се поправят и трябвало да бъдат бракувани. В по-голямата си част повредите се дължали на морските вълни, а не на сраженията. Една пробойна от гюлле винаги можела да се поправи, като се сменят една-две дъски и се подсили шпангоутът. Но ако десетки хиляди гвоздеи и дървени клинове се разхлабели при пренапрягане на корпуса, нищо вече не можело да се направи за един дървен кораб, освен да се разглоби на съставни части и най-здравото му дърво да се използва за построяването на нов кораб.

И, разбира се, най-важното било загубата на жива сила. Тук пропорциите били далеч по-внушителни, отколкото при загубата на кораби, защото дори и онези плавателни съдове, които се завърнали, били погребали много от хората си в морето. Например на кораба на херцога, вече в безопасност в Сантандер, сто и четиридесет души от първоначалния му състав били умрели от болести, а четиридесет загинали в битките — приблизително половината от екипажа. От около тридесетте хиляди души, които тръгнали към Англия, може би двадесет хиляди измрели — приблизително около петнадесет хиляди паднали в битките, шест хиляди загинали при корабокрушенията, хиляда станали жертва на убийства, а останалите умрели от глад и болести. Те продължавали да мрат дори и в испанските пристанища, изтощени от глад, обезводняване и скорбут, жертва на корабните болести — тифус, дизентерия, инфлуенца, пневмония и разни неизвестни страдания, които никой не знаел как да нарече. Щом веднъж една флота пламнела от такива болести, не оставало нищо друго, освен да се изчака хората да измрат или да оздравеят. Крайбрежните испански градчета били залети с бол-

нйците на армадата и сигурно не искали да рискуват болестите да плъзнат по сушата. Човекът, назначен от краля на 10 октомври да поеме нещата в Сантандер, докладвал, че само в това пристанище имало хиляда болни. „Ако ги свалим на брега — пише той в отчаяние, — толкова ще препълним болницата, че заразата ще плъзне и по суша, а ако ги оставим във вонята и мизерията на корабите, и здравите ще се разболеят. Невъзможно е да се грижим за толкова много хора."

Още с пристигането си херцогът писал на краля да го освободи от командуването и от новите му задължения, тъй като бил твърде болен, за да се нагърби с тях. Кралят го пуснал да си върви. При всичките си недостатъци Филип рядко лишавал от доверието си ведпъж удостоените с него, а, изглежда, също така смятал, че херцогът бил направил всичко, което могъл. Дали някой друг на негово място щял да се справи по-добре с тази задача, нямало никакво значение, защото тя била неизпълнима — армадата страдала от технически недостатъци, за които хората нямали вина. Без съмнение херцогът бил верен, интелигентен и смел човек, който командувал своите трудни по характер офицери дискретно и с такт. Той напуснал Сантандер на 10 октомври, за да прекоси цяла Испания в носилка, теглена от коне, докато стигне до дома си в Сан Лукар. Там, сред семейството си, херцогът оздравял, но казват, че едва напролет могъл да обиколи владенията си на кон, и изобщо е съмнително дали някога се е възстановил душевно.

Също така казват, че по време на пътуването той и малцината останали слуги избягвали градовете и имения на благородниците от страх пред проявп на враждебност. Това, разбира се, остава в областта на догадките, но истината е, че в скрътта си испанците търсели да обвинят някого и в очите на невежите херцогът заслужавал това. Репутацията му не успяла да се възстанови дори когато армадата отдавна била вече история. Капитан Дуро, който събрал документите за експедицията в 1884 година, продължавал да твърди, че херцогът бил слаб и глупав човек, макар че публикуваните от него документи опровергавали това. Старшите сухопътни офицери не обвинявали херцога, а Диего

Торес, капитаните и моряците изобщо; и всички от армадата страстно виняли Парма.

Тези обвинения толкова се ширели сред хората, които били запознати с фактите, че през декември дон Хуан де Иднакес, секретарят на краля, трябвало да изпрати писмено запитване до Парма на коя дата армията му щяла да бъде готова да отплава, „ако времето било благоприятно и армадата била изпълнила задачата си".

Както съобщава той, Парма отговорил откровено и честно. „Независимо от всичко, което се говори или което може би ще кажат невежите или онези, които злоумишлено сеят съмнения там, където не бива да ги има... корабчетата спокойно можеха да тръгнат онази нощ и на другия ден да се срещнат с другите от Дюнкерк." Той имал предвид 8 август — деня, когато заявил ядосано точно обратното на дон Хорхе Манрике, твърдейки, че времето абсолютно изключвало всяко тръгване. С други думи, тогава той лъжел безсрамно. От останалата част на писмото става ясно какво говорели против него. „Не беше необходимо да снабдявам корабите с вода, защото при такъв къс преход нямаше да има нужда да се готви, а за пиене имаше достатъчно бира. Нито пък, както си въобразяват някои, имаше нужда да губим време да монтираме оръдията на бойните кораби, тъй като разчитахме на подкрепата на армадата." Парма обаче признава, че имал само петнадесет сала за кавалерията, които били недостатъчни. Салове за превозване на коне през Ламанша! Те се споменават и в по-ранни документи и прибавят още един щрих към въображаемата подготовка, която Парма твърдял, че бил извършил.

Ако все пак потърсим чия е вината, Парма заслужава най-сериозното обвинение след краля. Никой не обвинявал краля черно на бяло, той стоял над обвиненията на простосмъртните. Но поне старшите му офицери трябва да са съзнавали в душата си, че носи основната вина. Особено херцогът, който сигурно през целия дълъг и мъчителен път обратно до Сан Лукар имал време да размисли, че кралят му бил възложил задача, която не само че не била по вкуса му, но също така била неосъществима, пагубна и позорна; че монархът неспирно грешал, кроейки тайните си планове; че

ие се вслушвал в нечий съвет; че издавал заповедите си така, та командуващите му никога да не могат да се срещнат, за да ги обсъдят; и най-вече, че погрешно смятал, че целите му се покривали с божиите и че бог щял да разреши всичките му проблеми със своевременни чудеса.

Всъщност никой не знаел точно какво мислел и чувствувал кралят, след като ужасната истина полека-лека стигнала до него от Ирландия и ирландските пристанища. Всички, които контактували с него по онова време, казват, че приемал новините за разгръщащата се катастрофа спокойно и невъзмутимо, без външна проява на емоции, така че хората се чудели дали наистина схващал размерите ѝ. Изненадващо голям брой доклади, адресирани до Съвета на кралиците от ирландските управници, били стигнали до купа документи на бюрото му и били заведени в кралските архиви с тривиалните кралски коментари в полето — дори трагичното признание на момчето, оцеляло след катастрофата в Бласкет Саунд, и спасъците на благородниците, които според него се удавили. „За мнозина от тях той греши — пише кралят в полето, — сигурно не е прав и за останалите." Интересно дали е изпитал поне капка жалост към това момче, което, служейки нему, сам-само в чужда страна, било изправено лице в лице с палача.

Според един очевидец кралят най-много се разстроил от смъртта на Де Лейва. Друг пък му приписва думите: „Пратих ги да воюват с хора, а не със стихиите." Това не прилича много на Филип, който нямал склонност към афоризми. Нито пък фразата има смисъл, защото испанците претърпели пълен неуспех и в битката с хората. Но този коментар би могъл да ни подскаже какво си е мислел Филип. След като вярвал, че ветровете били божия работа, това би могло само да означава (ако действително е казал подобно нещо), че според него слугите му били изпълнили дълга си, но че бог разпоредил армадата да не сполучи. Защо бог решил така, не било негова работа да пита.

Всичко това показва, че Филип се борел с един теологически проблем, надхвърлящ възможностите на далеч по-голям ум от неговия. Бил повярвал армадата на бога и ѝ бил заповядал да тръгне в негово име. При това положение да изрази състрадание, скръб, съжаление

или яд за изхода на експедицията или дори да си позволи да ги изпита би означавало да постави под съмнение божията мъдрост.

Единствената му публична изява била да отмени молитвите за победа, които по негова заповед отслужвали във всяка испанска църква още от самото начало на плаването. Документът, с който разпорежда това, е толкова объркан, че едва ли бихме могли да проследим в него поне една логична мисъл. Молитвите, пише той, можели вече да се спрат, след като корабите се завърнали, „някои доста зле повредени от дългото и тежко плаване". В замяна на това във всяка църква трябвало да се отслужи благодарствен молебен. „Наш дълг е да благодарим Богу за всичко, което е намерил за нужно да стори. Затова аз му благодарих за милостта, която ни оказа, тъй като от страшната буря, връхлетяла флотата, бихме могли да очакваме много по-лош край. Отдавам това Божие благоволение на пламенните и неспирни молитви, които му отправяхме. Макар че не мога да не съжалявам донякъде за повредите на корабите и страданията на хората на борда им (той излага това именно в този ред), смятам, че молитвите засега са си свършили работата и вече могат да бъдат прекратени."

След това той заповядва на всички свещеници и други вярващи да продължават в личните си молитви да споделят всяко свое намерение с господа, „тъй че Неговото божествено величество да прецени накъде да ги насочи, та най-добре да служат на делото Му и за възвеличаване на църквата Му, което също така е и моята единствена цел и желание".

Сред тези намерения, изглежда, било и планирането на нова армада, която да свърши онова, което не успяла предишната. Всъщност до момента на смъртта си в 1598 година Филип изпратил още три армади. Първата от тях, която трябвало да осъществи десант в Ирландия, отплавала по негово настояване и въпреки съветите на адмиралите му във възможно най-неподходящото време на годината — през ноември 1596 година. Бурите я унищожили, преди да излезе от испански води. Следващата армада, в 1597 година, трябвало да свали испански десант във Фалмът и да завземе Корнуол. В сравнение с другите тя като че ли най-много се доближила

до целта, но когато била вече на няколко мили от мястото на десанта, един северен ураган я отвял обратно. Третата — само шест месеца преди смъртта на краля — извършила онова, което би могла да стори Велнката армада в 1588 година. Тя се изкачила по Ламанша далеч от английския бряг и така стигнала до Кале, преди да я открият. Но тя не била предназначена за десант, а само като подкрепление на испанската армия, която все още се намирала между Франция и Нидерландия.

Нямаме данни дали през объркания мозък на Филип изобщо минавала мисълта, че може би генерално грешал в тълкуването на божията воля, или пък че бил направил опит да промени мнението си, нито пък дали е изпитал поне някакво угризение, че бил изпратил двадесет хиляди души всеки да изживее своята лична агония. Филип сигурно още повече се затворил в успокояващото уединение на апартаментите си в Ескориал, без да приема никого, куцукайки от леглото до бюрото си и обратно, и продължил да работи усърдно над купищата документи, взирайки се през прозореца към олтара на църквата си, или пък прекарвал дълги часове върху болезнено подутите си колене в разговор със своя бог. Набожността не оставяла у него място за състрадание

Сканиране: thefly, 2016
DjVu: Еми, 2017

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 5
I. EXURGE DOMINE 7
II ХЕРЦОГ И КРАЛ 16
III ЕВОЛЮЦИЯТА НА ЕДНА ИДЕЯ 31
IV ЗАПОВЕДИТЕ 46
V АРМАДАТА НА ПЪТ 62
VI КОРУНЯ 77
VII АНГЛИЙСКАТА ФЛОТА 95
VIII ВРАЖДЕБНИЯТ БРЯГ 111
IX СРЕЩАТА 127
X ОСТРОВ УАЙТ 149
XI ПАРМА 166
XII БРАНДЕРИТЕ 183
XIII БИТКАТА ПРИ ГРАВЕЛИН 190
XIV „БУРНИ, НЕПОЗНАТИ НАМ МОРЕТА" 209
XV КОРАБОКРУШЕНИЯТА 226
XVI ИЗБАВЛЕНИЯТА 247
XVII У ДОМА 263

ДЕЙВИД ХАУАРТ

ВЕЛИКАТА АРМАДА

Испанската версия

Рецензент *Александър Минчев*
Преводач *Лидия Шведова*
Редактор *Димитричка Железарова*
Художник *Мария Зафиркова*
Художествен редактор *Владимир Иванов*
Технически редактор *Добринка Маринкова*
Коректор *Светлана Карагеоргиева*

Английска, първо издание

Дадена за набор на 26.11.1986 г.
Подписана за печат на 9.V.1986 г.
Излязла от печат м. юни 1986 г.
Изд. №1967 Формат 84×108/32 Цена 1,13 лв.
Печ. коли 17,25 Изд. коли 14,49 УИК 14,89

ЕКП 9532122411; 2152-5-86

08 Книгоиздателство „Георги Бакалов" — Варна
ДП „Стоян Добрев-Странджата" — Варна, Пор. №454

Б.Д.З.
Библиотека
„Орела“
Бреговье
и околина
Номер 55